

ANU | Alfred Nobel University JOURNAL

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ▪ **Заснований у 2020 р.** ▪ **Виходить 2 рази на рік**

LAW

ЗМІСТ

Вітаємо ювіляра: 70 років доктору юридичних наук, професору
Михайлу Олександровичу Баймуратову 6

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Олександр Батанов
ДОКТРИНА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА МИХАЙЛА БАЙМУРАТОВА
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1 8

Наталія Бочарова
КОНЦЕПТ МІЖНАРОДНОГО МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ
МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-2 20

Єлизавета Львова
ГРОМАДЯНИН ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОЛЕКТИВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СУТНОСТІ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-3 30

Михайло Баймуратов, Борис Кофман, Наталя Єфремова
МУНІЦИПАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ТА ІМАНЕНТНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ
І ФОРМУВАННЯ СТАТУСУ ЖИТЕЛЯ-ЧЛЕНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ДО РОЗУМІННЯ
ТА УСВІДОМЛЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-4 36

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти.

Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 24594-14534Р
від 29.10.2020 р.

Журнал затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» (наказ Міністерства освіти і науки від 10.10.2022р. № 894). Журнал зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.
Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 19 листопада 2024 р. № 8).

Журнал внесено до Державного Реєстру суб'єктів у сфері медіа (Рішення № 887 Протоколу № 21 Засідання Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 14 вересня 2023 р.).

Ідентифікатор медіа: R30-01317.

2 (9) 2024

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Людмила Романовська

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОЧИННОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ВИСНОВКУ З ОЦІНКИ
ВІДПОВІДНОСТІ (НЕЗАЛЕЖНОЇ ФАХОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ) В СФЕРІ ІНСПЕКТУВАННЯ:
НАУКОВО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА, НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА,
НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА, КОМПЛЕКСНА НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-5 57

Ірина Пасайлюк

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6 75

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Людмила Ніколенко

ОСОБЛИВОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-7 85

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Олена Письменна, Оксана Куран

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-8 93

Олександр Москалик

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-9 100

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Альона Біла

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
ТА ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-10 108

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Юлія Палеева

ЦИФРОВІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-11 116

НАШІ АВТОРИ 123

CONTENTS

Congratulations to the jubilarian: Mykhailo Oleksandrovich Baimuratov , Doctor of Legal Sciences, Full Professor, turns 70	6
---	---

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Oleksandr Batanov MYKHAILO BAIMURATOV'S DOCTRINE OF MUNICIPAL LAW DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1	8
Natalia Bocharova CONCEPT OF INTERNATIONAL MUNICIPAL LAW IN MODERN MUNICIPAL LAW STUDIES DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-2	20
Ielyzaveta Lvova A CITIZEN AND A TERRITORIAL COLLECTIVE UNDER MARTIAL LAW: INTERPRETATION OF ESSENCE AND INTERRELATION DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-3	30
Mykhailo Baimuratov, Boris Kofman, Natalia Yefremova MUNICIPAL CULTURE AS A FUNDAMENTAL AND IMMANENT ELEMENT OF THE ESTABLISHMENT AND FORMATION OF THE STATUS OF THE RESIDENT-MEMBER OF THE TERRITORIAL COMMUNITY: TOWARDS UNDERSTANDING AND AWARENESS OF THE PHENOMENOLOGY DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-4	36

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Liudmyla Romanovska THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF LEGAL TRANSACTIONS EXPERT OPINION ON CONFORMITY ASSESSMENT (INDEPENDENT PROFESSIONAL EXPERTISE) IN THE FIELD OF INSPECTION: SCIENTIFIC AND LEGAL EXPERTISE, SCIENTIFIC AND ECONOMIC EXPERTISE, SCIENTIFIC AND TECHNICAL EXPERTISE, COMPREHENSIVE SCIENTIFIC EXPERTISE DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-5	57
Iryna Posailiuk PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTICS DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6	75

COMMERCIAL LAW. COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Liudmyla Nikolenko FEATURES OF UKRAINE'S ENERGY TRANSFORMATION: LEGAL ASPECT DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-7	85
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Olena Pysmenna, Oksana Kuran SERVICE IN LOCAL GOVERNMENT BODIES: LEGAL BASIS AND FEATURES IN THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-8	93
Oleksandr Moskalyk ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE PARTICIPATION OF THE DBR IN INFORMATION RELATIONS DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-9	100

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE. JURIDICAL EXPERTISE. OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Alona Bila MODERN PROBLEMATIC ASPECTS OF FORENSICS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW IN UKRAINE AND GLOBAL THREATS DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-10	108
---	-----

Yuliia Palieieva

DIGITAL STRATEGIES IN CONTEMPORARY FOREIGN POLICY

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-11 116

OUR AUTHORS 123

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на Alfred Nobel University Journal of Law обов'язкове.

Підписано до друку 18.11.2024. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 10,07.
Тираж 300 пр.

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 778-58-66. **e-mail:** rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРО, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

М.О. БАЙМУРАТОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Одеса).

Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (м. Дніпро).

О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).

Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).

Б.Я. КОФМАН, доктор юридичних наук, старший дослідник (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Кропивницький).

С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).

Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук, професор (м. Львів).

В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).

О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент (м. Дніпро).

О.П. СВИТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).

В.А. ШАТИЛО, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).

Н.М. БАТАНОВА, кандидат юридичних наук (м. Київ).

Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук (м. Дніпро).

А.А. ЄЗЕРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Міжнародна редакційна рада

АНДЖЕЙ БІШТИГА, доктор наук з права, професор (Польща).

ІВАН ПАНКЕВИЧ, доктор наук з права, професор (Польща).

МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор (Польща).

ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права (Чеська Республіка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLI ZADOIA, Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Responsible Secretary

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

MYKHAYLO BAIMURATOV, Doctor of Law, Full Professor (Odessa).

IEVGENIIA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher (Dnipro).

OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).

NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).

BORIS KOFMAN, Doctor of Law, Senior Researcher (Alfred Nobel University, Dnipro).

VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kropyvnytskyi).

SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).

TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Full Professor (Lviv).

VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).

OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor (Dnipro).

OLEXANDER SVITLYCHNYI, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).

VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).

NATALIYA BATANOVA, PhD in Law (Kyiv).

LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law (Dnipro).

ALBERT YEZEROV, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

International Editorial Board

ANDRZEJ BISZTYGA, Doctor of Law, Full Professor (Poland).

IVAN PANKEVYCH, Doctor of Law, Full Professor (Poland).

MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor (Poland).

JIRI ZICHA, PhD in Law (Czech Republic).

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА: 70 РОКІВ ДОКТОРУ ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРУ МИХАЙЛУ ОЛЕКСАНДРОВИЧУ БАЙМУРАТОВУ

13 жовтня 2024 року виповнилось 70 років Михайлу Олександровичу Баймуратову, члену редколегії журналу *Alfred Nobel University Journal of Law*, відомому вченому в галузях муніципального, конституційного та міжнародного права.

Баймуратов М.О. – професор кафедри політології та правових наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса), академік Української академії наук, Заслужений діяч науки і техніки України, член Комісії з питань правової реформи при Президентові України, член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, входить до складу Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України.

Народився М.О. Баймуратов у м. Одесі. У 1982 році закінчив з відзнакою юридичний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, який є одним з найстаріших закладів вищої освіти України, всесвітньо відомим класичним університетом.

Після закінчення університету М.О. Баймуратов присвятив себе науково-педагогічній діяльності: асистент, викладач, доцент (за сумісництвом) кафедри конституційного та міжнародного права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. У 1993 р. захистив кандидатську дисертацію «Організаційно-правові форми забезпечення місцевими Радами народних депутатів співробітництва споріднених міст», а у 1996 р. першу на той час в Україні докторську дисертацію з муніципального права «Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України».

З 1997 р. – доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Одеської національної юридичної академії. У 2002-2005 рр. обіймав посаду проректора з наукової роботи цієї академії. Вчене звання професора по кафедрі міжнародного права і міжнародних відносин присвоєно у 2001 р. З 2005 р. – професор, завідувач кафедри правознавства у Маріупольському державному гуманітарному університеті, а з 2008 р. – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права цього університету. З 2007 р. спочатку за сумісництвом, а потім на постійній основі Михайло Олександрович працював на посаді головного наукового співробітника відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України.

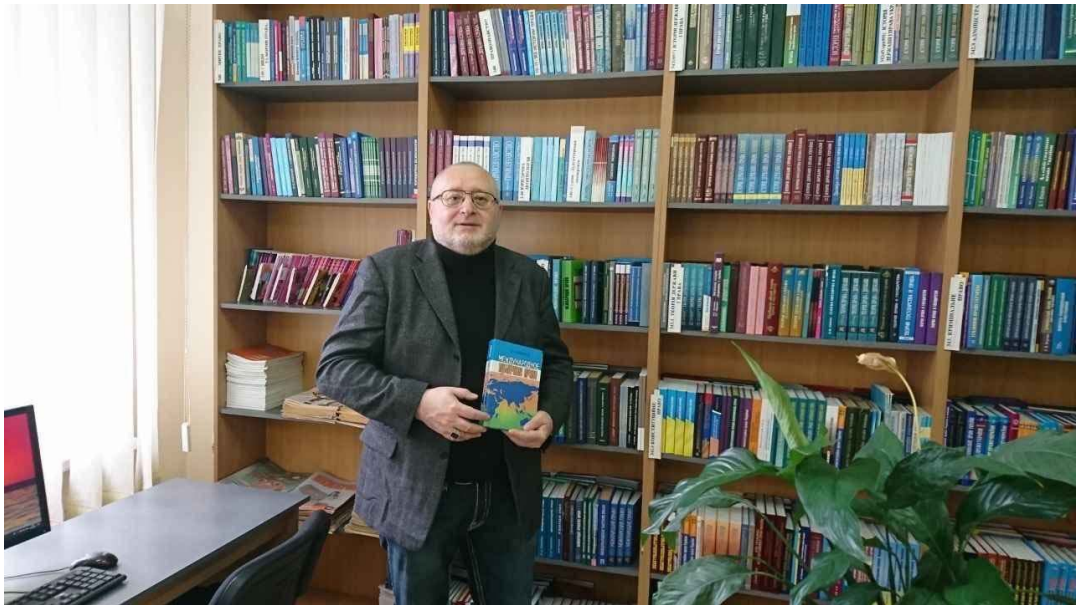
Сфера наукових інтересів професора М.О. Баймуратова – проблеми конституційного права України та зарубіжних держав, міжнародного публічного та приватного права. Він по праву вважається одним з фундаторів вітчизняної муніципалістики, виступивши першопроходцем в дослідженні питань розвитку місцевого самоврядування. Науковий доробок М.О. Баймуратова налічує понад 300 публікацій, серед яких монографії (одноособові та у співавторстві), статті, підручники та навчальні посібники. Зокрема, загальне визнання фахівців і студентства отримав підручник з міжнародного публічного права, який з 2001 року декілька разів перевидавався. Професор Баймуратов М.О. підготував цілу плеяду кандидатів і докторів наук, які активно досліджують проблеми розвитку місцевого самоврядування. Він є членом ряду спеціалізованих вчених рад закладів вищої освіти та наукових установ, входить до складу редколегій наукових фахових правових видань. Учасник та викладач українсько-американської програми з порівняльного державного будівництва та управління (1995); учасник та викладач міжнародної програми TACIS з права Європейського Союзу (2003-2004).

Михайло Олександрович є представником одеської школи конституційного права, засновником якої був доктор юридичних наук, професор М.П. Орзіх – академік Академії

правових наук України (1992), Української академії політичних наук (1994), Української муніципальної академії (2000), заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Національного університету «Одеська юридична академія». Марко Пилипович був вимогливим керівником і щирим другом і колегою молодого вченого, вдячну пам'ять про якого М.О. Баймуратов зберігає досі. Націленість на творчий пошук, інноваційні підходи до постановки і вирішення наукових проблем, наукова сумлінність стали якостями, які М.О. Баймуратов успадкував від свого Вчителя.

Змістовній характеристиці наукових надбань професора М.О. Баймуратова присвячені публікації його учнів О.В. Батанова, Н.В. Бочарової та Є.О. Львової на сторінках цього журналу.

В останні роки М.О. Баймуратов велику увагу приділяє науково-просвітницькій діяльності. Він активно співпрацює з *Великою українською енциклопедією*, де є автором понад 20 статей для друкованої та електронної версії видання. Має публікації у *Енциклопедії Сучасної України* (англ. *The Encyclopedia of Modern Ukraine*), прийняв участь у написанні статей для четвертого тому *«Великої української юридичної енциклопедії»*, який став одним з найбільш важливих явищ сучасного вітчизняного правознавства, першим в Україні систематизованим зведенням сучасних енциклопедичних знань про ключові поняття, концепції та доктрини конституційного права як основи національного права.

Михайло Олександрович Баймуратов в Університеті Імені Альфреда Нобеля (29.11.2021 р.)

Кафедра права Університету імені Альфреда Нобеля та редколегія *Alfred Nobel University Journal of Law* висловлюють щирі побажання здоров'я, успіхів та натхнення ювілярові. Сподіваємося на подальшу співпрацю і нові спільні наукові досягнення.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

ОЛЕКСАНДР БАТАНОВ,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник

відділу конституційного права та місцевого самоврядування

Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ORCID ID 0000-0002-0239-4539

ДОКТРИНА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА МИХАЙЛА БАЙМУРАТОВА

У статті висвітлюється роль доктора юридичних наук, професора М.О. Баймуратова у формуванні вітчизняної доктрини муніципального права. Доводиться, що найбільш повно природу муніципального права можна повною мірою усвідомити лише на основі громадівської концепції місцевого самоврядування, послідовним апологетом якої є М.О. Баймуратов. Стверджується, що лише на основі громадівського праворозуміння проявляються аксіологічні, гносеологічні, онтологічні, цивілізаційні, інституціональні, функціональні, суб'єктно-об'єктні, конститутивні, історичні, категоріальні, ідеологічні, економічні, ментальні та інші аспекти у розумінні муніципального права як самостійної галузі національного права. Аналізується внесок М.О. Баймуратова та сформованої ним наукової школи муніципального права у дослідження проблем функціонування місцевого самоврядування в системі сучасного конституціоналізму в Україні, його ролі у модернізації вітчизняної державності та становлення громадянського суспільства. Доводиться, що сучасне муніципальне право як галузь права є продуктом теорії муніципалізму та багатовікової практики місцевого самоврядування, результатом розвитку його концепцій і моделей під впливом принципів та ключових ідей демократії, правовладдя та прав людини. Це своєрідна та унікальна нормативно-правова модель стану розвитку місцевого самоврядування у певній країні (національне муніципальне право), окремому континенті (наприклад, європейське муніципальне право) або світі (глобальне муніципальне право, міжнародне муніципальне право) в цілому. Підкреслюється, що концептуальні проблеми глобалізації доктрини місцевого самоврядування та формування міжнародного муніципального права завжди були предметом особливого наукового інтересу М.О. Баймуратова. Висвітлено роль М.О. Баймуратова у формуванні інноваційних наукових підходів та методик до розуміння таких муніципально-правових феноменів, як муніципальні інтереси, муніципальні цінності, муніципальна правосвідомість, муніципальна культура, муніципальна психологія, мілітарний муніципалізм тощо.

Ключові слова: муніципальне право; муніципалізм; місцеве самоврядування; публічна влада; муніципальна влада; територіальна громада; муніципальний статус людини; муніципальні права людини; муніципальне праворозуміння; муніципальні інтереси; муніципальні цінності; муніципальна правосвідомість; муніципальна культура; муніципальна психологія.

Постановка проблеми. Одним з найбільш важливих етапів у процесі становлення та розвитку конституціоналізму, громадянського суспільства та демократичної правової державності в Україні є визнання місцевого самоврядування та, на цій основі, – формування муніципального права як самостійної галузі права України. Сьогодні муніципальне право – це галузь права, яка стрімко формується та динамічно розвивається. В основі її існування знаходяться об'єктивні підстави, які пов'язані насамперед з наявністю самостійного для муніципального права предмета правового регулювання як особливої сфери суспільних відносин, які виникають у процесі децентралізації влади на базі тієї системи самоорганізації населення,

яка визнається за місцем проживання людини, у процесі організації та функціонування муніципальної влади та реалізації муніципальних прав людини.

Є низка чинників, які обумовлюють виникнення, становлення та відокремлення муніципального права в окрему самостійну галузь національного права.

По-перше, у суспільстві та державі склалася стійка та стабільна система суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням місцевого самоврядування, насамперед, організацією та функціонуванням муніципальної влади, а також реалізацією та захистом муніципальних прав людини. Ці відносини власне кажучи й утворюють предмет відповідної самостійної галузі українського права – муніципального права.

По-друге, динамічне кількісне та якісне збільшення правових норм та інститутів, які регламентують відносини у сфері місцевого самоврядування, насамперед, у частині щодо організації та функціонування муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав людини. Динамічний та, попри суперечливість децентралізаційних реформ в Україні, в цілому прогресивний процес збільшення обсягу правового регулювання у сфері місцевого самоврядування, у тому числі й муніципальної статутної правотворчості, є результатом зростання його ролі та значення як найбільш демократичного інституту конституційного ладу, громадянського суспільства та правової державності.

По-третє, конституційне визнання та гарантування місцевого самоврядування на основі концепції статусних характеристик територіальної громади як первинного суб'єкта муніципальної влади, головної організаційної ланки місцевого самоврядування, основного носія його функцій та повноважень, важливішої складової системи інститутів конституційного ладу, в рамках якого визнаються, формуються муніципальні владовідносини та реалізуються муніципальні права людини.

По-четверте, важливим є фактор муніципального інтересу. Йдеться про визнання державою поряд з публічними інтересами людини та держави ще й муніципальних інтересів, які синергетично пов'язані із забезпеченням життєдіяльності територіальних громад, детермінуючи сутність та зміст питань місцевого значення. У цьому аспекті феномен муніципального інтересу слугує важливим чинником формування муніципального права як самостійної галузі права, оскільки виокремлення предмета муніципально-правового регулювання має супроводжуватися чітким визначенням вектору спрямованості на нього. Відповідно муніципальне право відображає не всі публічні інтереси, а переважно ті з них, які виникають та реалізуються в межах предмета його регулювання.

По-п'яте, визнання державою самостійності об'єктів муніципально-правового регулювання – питань місцевого значення, тобто питань (справ), які витікають із колективних інтересів жителів – членів відповідної територіальної громади. Таке визнання місцевого самоврядування державою та визначення кола питань місцевого значення є головною функціонально-телеологічною умовою існування муніципальної влади та муніципальних прав людини. Виділення даної сфери із сукупності загальних публічних справ складає особливий компетенційний вимір самостійності муніципальної влади та є свого роду генетичною основою її «процесу» із відносин самоорганізації населення, однією із умов її існування та, одночасно, – певним середовищем її функціонування, включаючи нормотворчу діяльність. Саме можливість виділення питань місцевого значення як особливої сфери організації та функціонування муніципальної влади та реалізації муніципальних прав людини дозволяє говорити про муніципальне право як самостійну галузь права.

По-шосте, виникнення проблеми існування та функціонування муніципального права як самостійної галузі національного права значною мірою детерміновано та продиктовано динамічним розвитком не лише права та законодавства в цілому, процесами рецепції міжнародних демократичних стандартів та зарубіжних муніципальних моделей, а й викликами, які існують перед українською юридичною наукою, необхідністю її активного реагування на суспільно-політичні та економічні зміни. У цьому контексті, розробка проблем доктрини сучасного муніципального права насамперед має бути сфокусована на теоретичному обґрунтуванні цієї галузі права, визначенні її принципів, предмету, методів, функцій, джерел тощо. Не менш важливими є виклики організаційного та навчально-методичного характеру, пов'язані із процесами та труднощами викладання дисциплін муніципально-правового профілю в освітніх закладах [20, с. 6–8].

Правильна оцінка зазначених та інших чинників, чітке розуміння тенденцій розвитку муніципального права в Україні та в цілому у сучасному Світі, врешті-решт зрозумілі, повні та системні відповіді на актуальні питання муніципальної теорії та виклики практики багато у чому залежать від стану національної муніципальної доктрини. Сама ж українська муніципальна доктрина є віддзеркаленням тих здобутків та проблем, традицій та новацій, які існують у вітчизняній юридичній науці в цілому.

Втім, враховуючи унікальне значення місцевого самоврядування у демократичних процесах, які розпочалися в конституційній історії України із здобуттям незалежності, багато у чому виникнення, розвиток та подальші перспективи теорії муніципального права мають особистісний вимір. По суті йдеться про роль особистості в науці в цілому та юридичній доктрині зокрема. На різних етапах свого розвитку як загальнотеоретична юриспруденція, так і окремі галузеві юридичні науки, знають такі персоналії, завдяки лідерській та звитяжній науковій праці яких відбуваються суттєві, подекуди кардинальні, зміни у розумінні складних правових явищ та процесів. У науці українського муніципального права такою особистістю протягом останніх десятиліть є професор Михайло Баймуратов.

Стан дослідження. На сучасному етапі розвитку правової науки дедалі все більша увага вчених приділяється проблемам місцевого самоврядування та муніципального права. За останні три десятиліття вітчизняна юридична наука виробила певні підходи до окремих проблем теорії місцевого самоврядування та муніципального права, чому сприяли праці В.І. Борденюка, О.М. Бориславської, І.А. Галіахметова, К.В. Головка, В.П. Гробоної, І.В. Дробуш, Б.В. Калиновського, Н.В. Камінської, В.М. Кампа, М.І. Корнієнка, В.В. Кравченка, А.Р. Крусян, П.М. Любченка, Н.В. Мішиної, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, В.В. Попка, М.О. Пухтинського, С.Г. Серьогіної, В.А. Стрільчука та ін.

Втім найбільший внесок у розвиток національної муніципальної доктрини зробив М.О. Баймуратов, аналізу муніципально-правових поглядів якого присвячується ця стаття.

Метою статті є висвітлення ролі доктора юридичних наук, професора М.О. Баймуратова у формуванні вітчизняної доктрини муніципального права.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної доктрини муніципального права є своєрідним детектором розвитку демократії в Україні, що концентрує у собі усі найскладніші суспільно-політичні, господарсько-економічні, соціально-культурні та інші проблеми перехідного періоду, віддзеркалює його суперечливість, незавершеність та невизначеність багатьох процесів та рішень. Багато з цих та інших питань муніципальної доктрини вже тривалий час знаходяться у фокусі уваги вітчизняних науковців, завдяки науковим розвідкам яких відбувається доволі активний творчий пошук нових методик, підходів до аналізу муніципально-правових явищ та процесів. Втім, слід констатувати, що вітчизняна юридична наука приділяє увагу проблемам муніципально-правової доктрини доволі фрагментарно та ситуативно, які залишаються сферою наукових інтересів доволі вузького кола вчених-правознавців [7; 20; 23; 24]. Це безумовно негативно віддзеркалюється на процесах законотворення, практиці муніципального правокористування, експертному забезпеченні муніципальної реформи, вивченні засад місцевого самоврядування в закладах юридичної освіти тощо.

Прикро й те, що не лише на практиці, а й у теорії, фактично ігнорується той факт, що на муніципальному рівні не лише локалізується влада Українського народу та відбувається децентралізація публічної влади, результатом чого й є формування муніципальної влади – публічної влади територіальної громади. На муніципальному рівні реалізується ідея людинорічності владовідносин, коли останні виступають синергетичним втіленням публічно-самоврядної (муніципальної) влади територіальних громад, їх економічної, соціальної та культурної активності, фокусом реалізації індивідуальних та колективних прав людини за місцем проживання, що є своєрідним детектором демократичності держави та суспільства.

Також не вдалося остаточно подолати принципову ваду радянського державного механізму – панування влади над людиною – замість служіння її інтересам. У нашому суспільстві ще остаточно не усвідомлено просту істину, що влада, у кінцевому підсумку, – це не панування осіб, наділених публічно-владними повноваженнями, а служіння цих осіб на користь загального блага. Саме у цьому полягає, з одного боку, антропоцентричний вимір демократичної державності, а з другого – моральний імператив публічної влади.

За останні три десятиліття вітчизняна юридична наука виробила певні підходи до проблем місцевого самоврядування та муніципального права. Втім, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць з питань місцевого самоврядування, представників різних наукових шкіл, спеціальностей та напрямків, одним з фундаторів та багаторічним лідером вітчизняної школи муніципального права є професор, доктор юридичних наук М.О. Баймуратов, який нещодавно відзначив свій 70-річний ювілей.

Формування муніципально-правових поглядів М.О. Баймуратова розпочалось ще наприкінці 80-х років минулого століття під час навчання в аспірантурі Одеського державного університету імені І.І. Мечникова та написання кандидатської дисертації, присвяченої фактично не розробленим на той час в юридичній науці проблемам організаційно-правового забезпечення місцевими радами співробітництва поріднених міст [2], захищеної вченим вже за часів незалежності України в умовах активного розвитку місцевого самоврядування, становлення законодавства про його принципи, систему, організацію, фінансово-економічні основи, гарантії тощо. В зв'язку з новизною інституту місцевого самоврядування в Україні тоді закономірно виникла необхідність у детальній науковій розробці та вивченні питань щодо природи місцевого самоврядування, особливостей його системи та функцій, державних гарантій його здійснення тощо. Саме у ці часи з'являються перші праці з проблем муніципального права та поступово розпочинається формування його національної доктрини, у витоків якої був М.О. Баймуратов.

З того часу проблематика муніципального права та місцевого самоврядування стала, поряд із іншими науковими проблемами конституційного та міжнародного права, предметом серйозної уваги вченого, який за останні три десятиліття створив власну оригінальну методикку дослідження та викладання муніципальних явищ та процесів (переконатись у цьому автор цієї статті мав можливість на власному досвіді, враховуючи, що у першій половині 90-х років він навчався в Юридичному інституті Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, де не тільки слухав лекції, а і писав у 1996–1997 рр. під його керівництвом дипломну роботу з питань теоретичних засад місцевого самоврядування), сформувавши з часом навколо себе потужну школу муніципального права.

Значним внеском в теорію муніципального права у середині 90-х років стала монографія М.О. Баймуратова, присвячена міжнародним зв'язкам місцевих рад. У ній розглядалися історичні, правові й організаційні питання міждержавних зв'язків місцевих рад, актуальні проблеми становлення міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування України, інших держав СНД і Балтії з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями місцевої влади та муніципальними органами зарубіжних країн, досліджувалися проблеми міжнародного міжрегіонального співробітництва [11]. Тоді ж ним у 1996 р. було підготовлено оригінальне й безпрецедентне на пострадянському просторі монографічне дослідження, присвячене проблемі зародження та становлення міжнародної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування України [12].

У навчальному посібнику «Міжнародні стандарти місцевого самоврядування», написаному у 1996 р. М.О. Баймуратовим у співавторстві з його вчителем, професором М.П. Орзіхом, вперше ґрунтовно розглядалися міжнародно-правові акти, які регламентують інститут місцевого самоврядування в демократичній державі та практично є міжнародними стандартами місцевого самоврядування, серед яких Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р., Всесвітня декларація місцевого самоврядування 1985 р., Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади 1980 р. У цьому виданні вперше в Україні було проведено ґрунтовний критичний аналіз сучасних процесів становлення системи місцевого самоврядування в Україні, досліджувалися правові засади міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування. Книга містила цікавий науково-практичний коментар до міжнародно-правових актів про місцеве самоврядування [26].

Значною мірою ці та інші праці вченого були покладені в основу його докторської дисертації, захищеної у 1996 р., предметом якої стали концептуальні конституційно-правові проблеми міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування України [10].

У наступні роки М.О. Баймуратов плідно досліджує актуальні проблеми місцевого самоврядування в Україні у фокусі сприйняття і реалізації в законодавстві України європей-

ських стандартів місцевого самоврядування, чому, зокрема, була присвячена його наступна індивідуальна книга «Європейські стандарти локальної демократії та місцевого самоврядування в Україні» [9].

У 2001 р. вийшов перший в Україні підручник «Муніципальне право України» за редакцією В.Ф. Погорілка та О.Ф. Фрицького [25], що стало помітною подією як у процесі викладання відповідного курсу, так і у муніципально-правовій науці. У подальшому цей підручник витримав у зміненому та доповненому вигляді ще два видання у 2006 та 2009 рр., причому відповідальним редактором останнього видання виступив вже М.О. Баймуратов. У виданні всебічно висвітлювалися питання як загальної теорії муніципального права (предмет, методи, джерела, система тощо), так і окремих його інститутів. Аналізувалися основні теорії походження місцевого самоврядування, висвітлюється процес становлення наукових уявлень про місцевого самоврядування як у вітчизняній, так і в світовій політико-правовій думці. Значна увага приділялася особливостям правового статусу територіальних громад як основи місцевого самоврядування в Україні, а також міжнародним стандартам місцевого самоврядування. Автором відповідних розділів підручника був М.О. Баймуратов.

Проблематика правосуб'єктності територіальної громади, її функціонування в ординарних та екстраординарних режимах, завжди була предметом особливого наукового інтересу М.О. Баймуратова. Так, комплексному дослідженню системно-функціональних характеристик територіальної громади присвячувалася серія його наукових праць [8; 14–16; 18], опублікованих в кінці 90-х – на початку 2000-х рр., в яких він по суті перший в Україні звернув увагу на феноменологію муніципальної влади, територіальної громади та муніципальних прав людини. Значною мірою відповідні муніципальні погляди професора М.О. Баймуратова стали поштовхом для формування нашої концепції правосуб'єктності територіальної громади як основи муніципальної влади [21], в тому числі представленої у кандидатській дисертації [22], підготовленої під науковим керівництвом професора В. Ф. Погорілка та, з часом – докторської дисертації, науковим консультантом по якій вже був М.О. Баймуратов [19].

У наступні роки наукові інтереси М. О. Баймуратова у сфері муніципального права фокусуються на проблематиці організації та функціонування муніципальної влади. Зокрема у монографічному дослідженні «Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні» [17], яке було написано ним у співавторстві з В.А. Григор'євим, висвітлювалися актуальні проблеми становлення й розвитку публічної самоврядної (муніципальної) влади в Україні, аналізувалися концептуально-конституційні аспекти цього процесу, розглядався суб'єктно-об'єктний склад муніципальної влади в Україні.

Однією з найпомітніших подій у розвитку муніципально-правової науки в Україні на початку 2000-х рр. став вихід у 2007 р. фундаментальної колективної монографії «Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні», одним з наукових редакторів якої був М. О. Баймуратов. У цій книзі були викладені історико-теоретичні, правові, матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування, досліджувалися концептуальні проблеми становлення інститутів місцевого самоврядування в Україні. Своє висвітлення у цій монографії знайшла проблема відповідності українського законодавства про місцевого самоврядування стандартам та принципам Європейської хартії місцевого самоврядування та іншим міжнародним стандартам локальної демократії. Усебічно розглядався конституційно-правовий статус територіальної громади – первинного суб'єкта місцевого самоврядування, інших елементів системи місцевого самоврядування. Значну увагу автори цієї монографії приділили висвітленню організаційних та правових основ використання різних форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування. Окреслювалися основні тенденції та пріоритети новітнього етапу розвитку місцевого самоврядування в Україні [1].

Оригінальним було дослідження М.О. Баймуратовим проблем конституційної регламентації об'єктного складу муніципальної влади. У цьому аспекті вченим обґрунтовувалась ідея про те, що муніципальна влада відіграє значну роль в поєднанні в єдине ціле інтересів держави, суспільства та людини, оскільки головний сенс та сутність місцевого самоврядування полягають у тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особистості, здійснювати гармонізацію прав та свобод людини і громадянина з інтересами держави та суспільства. Саме така

спрямованість муніципальної влади відповідає ідеям сучасної демократичної, соціальної, правової держави, вищою цінністю якої є людина, її права та свободи [13]. Така людяно-вимірна концепція муніципальної влади та муніципального права була покладена в основу низки інших монографічних праць М. О. Баймуратова, написаних ним у співавторстві з його учнями [3–6].

Останніми роками найбільш знаковою подією у вітчизняній теорії муніципального права став вихід у 2024 р. монографії М.О. Баймуратова, Б.Я. Кофмана та Р.М. Хвана «Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики» [7]. Цю книгу було присвячено дослідженню основоположних знань і засад (пропілеїв) муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики. Насамперед у ній сформульовано авторську парадигму «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» та доведено її визначальну роль у формуванні та функціонуванні правового простору місцевого самоврядування. Також у ній було вперше викладено розуміння таких концептуальних засад місцевого самоврядування та муніципального права як муніципальні цінності, муніципальна правосвідомість, муніципальна культура, муніципальна психологія тощо. Новацією вітчизняної юридичної науки стало обґрунтування М.О. Баймуратовим феноменології мілітарного муніципалізму, а також доктринальних підходів до формування міжнародного муніципального права як галузі міжнародного публічного права. Ці та низка інших питань муніципальної теорії виділяються та аналізуються вченим вперше у вітчизняній науці.

Отже ми бачимо, що проблематика загальних проблем теорії муніципального права та питань практики місцевого самоврядування широко представлена у працях професора М.О. Баймуратова. Втім у цій сфері залишається колосальний спектр наукових проблем, який потребує ґрунтовного розроблення як на монографічному, так і на дисертаційному рівні. Вельми актуальним сьогодні є проведення критичного, цілісного, зосередженого на правових проблемах дослідження місця муніципального права в системі права, що ґрунтується на накопиченому досвіді його теоретичного осмислення та сучасній практиці муніципального будівництва. Питання принципів, предмета, методів, функцій, системи, джерел муніципального права як галузі права України, а також формування муніципального права як науки, її системи, категорій тощо вже давно потребують на окремі дослідження на рівні докторських дисертацій.

Тому перед науковою школою вітчизняного муніципального права професора М.О. Баймуратова відкриваються нові горизонти та постають складні виклики, обумовлені реаліями сьогодення.

Безумовно, прийняття Конституції України, формування законодавства про місцеve самоврядування, розвиток муніципального права стали потужним поштовхом до активізації української муніципалогії. У сфері гуманітарного знання свідченням цьому є практика викладання окремої навчальної дисципліни у юридичних закладах освіти, виділення муніципального права (поряд із конституційним правом) в рамках окремої наукової спеціальності 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» [27], за якою можуть захищатися кандидатські та докторські дисертації, а також відповідного предметного напрямку досліджень в межах спеціальності 081 «Право» [28] тощо.

Втім у доктринальному аспекті актуальність дослідження питань загальної теорії муніципального права обумовлена потребою ґрунтовного теоретичного дослідження та пошуку інноваційних методологічних рішень, що дозволяють зрозуміти роль і місце місцевого самоврядування в юридичному механізмі захисту прав людини, а також необхідністю формування уявлень про правозахисний потенціал та людяноорієнтовану спрямованість діяльності муніципальної влади, сучасний стан забезпечення, інституційної та процесуальної гарантованості захисту прав людини – члена територіальної громади, основні напрямки удосконалення муніципальної правозахисної діяльності тощо.

Ці та інші питання набувають особливого значення в сучасних умовах, насамперед, тому, що більшість прав людини реалізується саме на локальному рівні, у межах відповідних територіальних громад. Неповноцінне використання на практиці колосального правозахисного потенціалу інститутів місцевого самоврядування безумовно позначається на ефективності застосування конституційного законодавства у сфері прав людини. У зв'язку

з чим, аналіз актуальних проблем теорії муніципальних прав людини та практики муніципальної правозахисної діяльності залишається найбільш перспективним напрямком юридичної науки в Україні в цілому та теорії муніципального права зокрема.

На наше переконання, саме принцип людиноцентризму поступово стає домінуючою сучасної національної доктрини муніципального права, вагому роль у становленні якої відіграв М.О. Баймуратов. Утвердження цього принципу потребує не тільки рішучого подолання негативних наслідків тривалого ігнорування муніципально-правовою наукою проблематики муніципальних прав людини при визначенні принципів, предмета і методу муніципального права, формуванні його системи, а й рецепції міжнародних стандартів місцевого самоврядування, сприйнятті зарубіжних муніципальних доктрин і практики демократичних відносин між муніципальною владою та жителями – членами територіальних громад.

Особливо варто враховувати в умовах сьогодення тенденції динамічного розвитку муніципального права як самостійної галузі права у сучасному світі. Незважаючи на складний, багатоплановий та різнофункціональний характер муніципально-правової матерії (муніципальні права людини, муніципальна демократія участі, муніципальні органи та їх служби, муніципальний устрій, муніципальна власність, муніципальні фінанси тощо), колосальну джерельну базу, суттєвий вплив муніципальних традицій, установок, доктрин, звичаїв тощо, муніципальне право є явищем динамічним, мобільним, яке швидко розвивається, вдосконалюється під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників, зовнішніх, так і внутрішніх процесів, які відбуваються у сучасних державах тощо. Зокрема, суспільно-правовий статус муніципального права значно підвищується та ускладнюється у зв'язку з тенденціями його антропологізації, інтернаціоналізації, соціологізації, економізації, екологізації, цифровізації, психологізації, посилення ролі фундаментальних академічних досліджень та муніципально-правової освіти при збільшенні теоретичного та практичного інтересу до муніципальної (насамперед, статутної) нормотворчої техніки та технології муніципально-правового будівництва тощо.

Ці та інші питання муніципального права та сучасного муніципалізму вже понад 30 років є предметом досліджень М.О. Баймуратова та сформованої ним наукової школи муніципального права, відносити себе до якої має честь і автор цієї статті.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що формування муніципального права – це складний і суперечливий процес, характер якого обумовлюється тим, що його суб'єкти, перебуваючи в різних політичних, історичних, соціально-культурних та економічних умовах, дотримуються різних поглядів на муніципальну владу, її сутність, зміст і призначення, чинники визнання, організацію, функціонування та тенденції розвитку, а також проблеми реалізації та захисту муніципальних прав людини. Ми переконані, що найбільш повно природу муніципального права можна усвідомити лише на основі громадянської концепції місцевого самоврядування, послідовним адептом якої є М.О. Баймуратов. Адже лише на основі громадянського муніципального праворозуміння місцеве самоврядування найоптимальніше проявляється як вид публічної влади, одна з основ конституційного ладу і форма народовладдя, право жителів на здійснення місцевого самоврядування і самостійна діяльність населення із вирішення питань місцевого значення, що, у свою чергу, дозволяє визначити місцеве самоврядування як провідний інститут громадянського суспільства, що займає уособлене місце у системі сучасного конституціоналізму в Україні та виконує власну роль у модернізації вітчизняної державності.

На наше переконання, тільки у своїй єдності аксіологічні, гносеологічні, онтологічні, цивілізаційні, інституціональні, функціональні, суб'єктно-об'єктні, конститутивні, історичні, категоріальні, ідеологічні, економічні, ментальні та інші аспекти у розумінні муніципального права як самостійної галузі права (у тому числі у контексті ідей та цінностей світового муніципалізму, його змістових та системно-структурних характеристик, серед яких гідність, свобода, демократія, соціальність, солідарність) дозволяють говорити про існування даного феномену не тільки як привабливої концептуальної та нормативно-правової моделі, а й об'єктивної реальності, яка має не лише нормативні та функціонально-телеологічні характеристики як невід'ємної частини системи національного права, а й параметри, які еволю-

ційним шляхом склалися під впливом відповідних ідей та принципів. У витоків становлення аксіологічних, гносеологічних, онтологічних та інших парадигмальних підходів до проблем сучасного муніципального права стоїть М.О. Баймуратов.

Варто розуміти й те, що сучасне муніципальне право як галузь права є продуктом теорії муніципалізму та багатовікової практики місцевого самоврядування, результатом розвитку його концепцій і моделей під впливом принципів та ключових ідей демократії, правовладдя та прав людини. Це своєрідна та унікальна нормативно-правова модель стану розвитку місцевого самоврядування у певній країні (національне муніципальне право), окремому континенті (наприклад, європейське муніципальне право) або світі (глобальне муніципальне право, міжнародне муніципальне право) в цілому. Концептуальні проблеми глобалізації доктрини місцевого самоврядування та формування міжнародного муніципального права завжди були предметом особливого наукового інтересу М.О. Баймуратова.

Виходячи з розуміння муніципалізму як стійкої цивілізаційної традиції, свого роду парадигми існування соціуму, що забезпечує демократичність влади та розвитку громадянського суспільства, а також модусу громадянського світу в його взаємодії з державою, муніципальне право слід розглядати не лише з позиції визнання та гарантування місцевого самоврядування державою (позитивне муніципальне право), а й у синергетичному зв'язку із формуванням муніципальної правосвідомості та муніципальної культури, процесами реалізації муніципальних прав людини, вихованням почуття належності до територіальної громади як «малої батьківщини», у загальному контексті розвитку конституціоналізму (природне муніципальне право). Це феномен, властивий виключно конституційній державі, в якій не лише визнаються, проголошуються, а й реально діють принципи правовладдя, людиноцентризму, поділу влади, субсидіарності та децентралізації тощо. Значний внесок у формування парадигми вітчизняного та глобального муніципалізму зробив М.О. Баймуратов.

В умовах демократичних перетворень та сучасних євроінтеграційних процесів найбільш принципового значення набуває переосмислення фундаментальних засад теорії муніципального права, насамперед, його принципів, а також предмета та методу регулювання цієї галузі права, її функцій тощо. Адже саме завдяки цим основоположним категоріям муніципальне право виокремлюється як власне самостійна галузь українського права і визначається сфера її регулятивної дії.

Дослідження відповідної проблематики, пропагування оригінальних та інноваційних наукових підходів та методик у розумінні муніципально-правових явищ та процесів, може відбутися лише за умови виникнення, формування, розвитку, збереження вітчизняної школи муніципального права, найбільш яскравим представником якої є професор Михайло Баймуратов.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В.О.Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В.Батанов та ін.; за ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. Київ: Атіка, 2007. 864 с.
2. Баймуратов М. А. Организационно-правовое обеспечение местными Советами народных депутатов сотрудничества породненных городов: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Одесса, 1993. 221 с.
3. Баймуратов М.А., Егоров А.Е. Прокуратура Украины и местное самоуправление: проблематика защиты муниципальных прав личности: монография. Сумы: Университетская книга, 2012. 239 с.
4. Баймуратов М.О., Андреев В. І. Місцеве самоврядування та його роль в становленні малого та середнього підприємництва: монографія. Суми: Університетська книга, 2011. 210 с.
5. Баймуратов М.О., Василькова Є.А. Європейські стандарти регіонального самоврядування: актуальні питання конституційно-правового забезпечення в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 215 с.

6. Баймуратов М.О., Кравець О.О. Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 326 с.

7. Баймуратов М., Кофман Б., Хван Р. Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики: монографія. Одеса: Фенікс, 2024. 336 с.

8. Баймуратов М. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов. *Юридический вестник*. 1996. №1. С. 95–100.

9. Баймуратов М.А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков: Одиссей, 2000. 80 с.

10. Баймуратов М.А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02. Одесса, 1996. 498 с.

11. Баймуратов М.А. Международные связи местных Советов: монографія. Одесса: Печатный двор, 1995. 139 с.

12. Баймуратов М.А. Проблема международной правосубъектности органов местного самоуправления: монографія. Одесса: Бахва, 1996. 127 с.

13. Баймуратов М.А., Буряк Т.М. Объектный состав публичной самоуправленческой (муниципальной) власти: телеологические установки, идентификация, конституционно-правовая регламентация: монографія. Сумы: Університетська книга, 2007. 232 с.

14. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ): зб. наук. праць / відпов. ред. С.В. Ківалов. Одеса, 1997. С. 96–101.

15. Баймуратов М.О. Функції і повноваження територіальних громад. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т. 1. Одеса: Юрид. літ., 2002. С. 104–117.

16. Баймуратов М.О., Батанов О.В. Деякі теоретичні аспекти становлення функцій територіальних громад в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. №1. С. 31–36.

17. Баймуратов М.О., Григор'єв В.А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. Одеса: Юридична література, 2003. 192 с.

18. Баймуратов М., Сосновських Ю. Видова характеристика територіальних громад. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса, 2001. Вип. 12. С. 13–17.

19. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: конституційно-правові проблеми організації та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2011. 478 с.

20. Батанов О.В. Теорія муніципального права: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 412 с.

21. Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.

22. Батанов О.В. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Київ, 2000. 257 с.

23. Галіахметов І. А. Муніципальне право України: методологія становлення та розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2016. 343 с.

24. Любченко П.М. Муніципальне право: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.

25. Муніципальне право України: підручник / ред. В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 350 с.

26. Орзих М.Ф., Баймуратов М.А. Международные стандарты местного самоуправления: учеб. пособие. Одесса: Бахва, 1996. 128 с.

27. Паспорт спеціальності 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право: затверджений Постановою президії ВАК України 08.10.2008 № 42-06/7. *Сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v42_0330-08#Text

28. Примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України 28.12.2018 № 1477. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1477729-18#Text>

MYKHAILO BAIMURATOV'S DOCTRINE OF MUNICIPAL LAW

Oleksandr V. Batanov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: batanov_olexandr@ukr.net

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-1

Key words: *municipal law; municipalism; local self-government; public authority; municipal authority; territorial community; municipal status of a person; municipal human rights; municipal legal understanding; municipal interests; municipal values; municipal legal consciousness; municipal culture; municipal psychology.*

The article highlights the role of Doctor of Juridical Science, Professor Mykhailo Baimuratov, in shaping the national doctrine of municipal law. It is argued that the nature of municipal law can be most fully understood through the communal concept of local self-government, of which Mykhailo Baimuratov is a consistent proponent. The article asserts that only through the communal approach to legal understanding can axiological, gnoseological, ontological, civilizational, institutional, functional, subject-object, constitutive, historical, categorical, ideological, economic, mental, and other aspects of understanding municipal law as an independent branch of national law be revealed. **The contribution of Mykhailo Baimuratov and the scientific school of municipal law he established is analyzed with a focus on the problems of local self-government functioning within the framework of modern constitutionalism in Ukraine, its role in the modernization of Ukrainian statehood, and the development of civil society. It is demonstrated that modern municipal law as a branch of law is the product of the theory of municipalism and centuries-old practice of local self-government. This branch has evolved under the influence of principles and key ideas of democracy, the rule of law, and human rights. It represents a unique normative-legal model reflecting the state of local self-government development in a particular country (national municipal law), a specific continent (e.g., European Municipal Law), or globally (Global Municipal Law or International Municipal Law). The article emphasizes that conceptual issues of the globalization of the local self-government doctrine and the formation of international municipal law have always been a significant subject of scholarly interest for Mykhailo Baimuratov. The article also explores Mykhailo Baimuratov's role in developing innovative scientific approaches and methodologies for understanding such municipal-legal phenomena as municipal interests, municipal values, municipal legal consciousness, municipal culture, municipal psychology, and militarized municipalism, among others.**

References

1. Kravchenko, V.V., Baimuratov, M.O., Batanov, O.V. (2007). *Aktualni problemy stanovlennia ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Actual problems of formation and development of local self-government in Ukraine]. Collective monograph. Kyiv, Atika, 864 p.
2. Baimuratov, M.A. (1993). *Orhanyzatsyonno-pravovoe obespechenye mestnymy Sovetamy narodnykh deputatov sotrudnychestva porodnennykh horodov* Diss. kand. yuryd. nauk [Organizational and legal support by local councils of people's deputies of cooperation of related cities. Cand. of legal sci. diss.]. Odesa, 221 p.
3. Baimuratov, M.A., Ehorov, A.E. (2012). *Prokuratura Ukrainy y mestnoe samoupravlenye: problematyka zashchyty munitsypalnykh prav lychnosti* [Prosecutor's Office of Ukraine and local self-government: problems of protection of municipal rights of the individual]. Monograph. Sumy, University book, 239 p.
4. Baimuratov, M.O., Andrieiev, V.I. (2011). *Mistseve samovriaduvannia ta yoho rol v stanovlenni maloho ta serednoho pidpriemnytstva* [Local self-government and its role in the development of small and medium-sized businesses]. Monograph. Sumy, University Book, 210 p.
5. Baimuratov, M.O., Vasylykova, Ye.A. (2013). *Yevropeiski standarty rehionalnoho samovriaduvannia: aktualni pytannia konstytutsiino-pravovoho zabezpechennia v Ukraini* [European standards of regional self-government: current issues of constitutional and legal support in Ukraine]. Monograph. Odesa, Phoenix, 215 p.
6. Baimuratov, M.O., Kravets, O.O. (2018). *Rol yurydychnoi sluzhby orhanu mistsevoho samovriaduvannia v formuvanni ta funktsionuvanni pravovoho prostoru lokalnoi demokratii* [The role of the legal service of a local government in the formation and functioning of the legal space of local democracy]. Monograph. Odesa, Phoenix, 326 p.

7. Baimuratov, M., Kofman, B., Khvan, R. (2024). *Propilei munitsypalnoho prava demokratychnoi derzhavy ta yii munitsypalnoi pravovoi polityky* [Propylaea of municipal law of a democratic state and its municipal legal policy]. Monograph. Odesa, Phoenix, 336 p.

8. Baimuratov, M. (1996). *Konstytutsyonno-proektnaia rehlementatsyia mestnoho samoupravlenyia y terytorialnykh kollektivov* [Constitutional and project regulation of local self-government and territorial collectives]. *Yurydycheskyi vestnyk* [Legal Gazette], no. 1, pp. 95–100.

9. Baimuratov, M.A. (2000). *Evropeiskye standarty lokalnoi demokratyy y mestnoe samoupravlenye v Ukrainy* [European standards of local democracy and local self-government in Ukraine]. Kharkiv, Odyssey, 80 p.

10. Baimuratov, M.A. (1996). *Mezhdunarodnoe sotrudnychestvo orhanov mestnoho samoupravlenyia Ukrainy* Diss. dokt. yuryd. nauk [International cooperation of local self-government bodies of Ukraine Dr. of Legal sci. diss.]. Odessa, 498 p.

11. Baimuratov, M.A. (1995). *Mezhdunarodnye sviazy mestnykh sovetov* [International relations of local Soviets]. Monograph. Odessa, Pechatny dvor, 139 p.

12. Baimuratov, M.A. (1996). *Problema mezhdunarodnoi pravosubektnosti orhanov mestnoho samoupravlenyia* [The problem of international legal personality of local self-government bodies]. Monograph. Odessa, Bakhva, 127 p.

13. Baimuratov, M.A., Buriak, T.M. (2007). *Obektnyi sostav publychnoi samoupravlencheskoï (munitsypalnoi) vlasty: teleolohycheskye ustanovky, ydentyfikatsyia, konstytutsyonno-pravovaïa rehlementatsyia* [Object structure of public self-government (municipal) power: teleological settings, identification, constitutional and legal regulation]. Monograph. Sumy, University Book, 232 p.

14. Baimuratov, M.O. (1997). *Lokalna systema zakhystu prav liudyny v Ukraini: sutnist ta stanovleniia* [Local system of human rights protection in Ukraine: essence and formation]. *Yurydychna osvita i pravova derzhava* [Legal education and the rule of law]. Odessa, pp. 96–101.

15. Baimuratov, M.O. (2002). *Funktsii i povnovazhennia terytorialnykh hromad* [Functions and powers of territorial communities]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii* [Scientific works of the Odessa National Law Academy]. Vol. 1. Odessa, pp. 104–117.

16. Baimuratov, M.O., Batanov, O.V. (1999). *Deïaki teoretychni aspekty stanovlennia funktsii terytorialnykh hromad v Ukraini* [Some theoretical aspects of the formation of the functions of territorial communities in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav* [Bulletin of the Odessa Institute of Internal Affairs], no. 1, pp. 31–36.

17. Baimuratov, M.O., Hryhoriev, V.A. (2003). *Munitsypalna vlada: aktualni problemy stanovlennia y rozvytku v Ukraini* [Municipal authorities: current problems of formation and development in Ukraine]. Odessa, Legal Literature, 192 p.

18. Baimuratov, M., Sosnovskykh, Yu. (2001). *Vydova kharakterystyka terytorialnykh hromad* [Specific characteristics of territorial communities]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current problems of the state and law], issue 12, pp. 13–17.

19. Batanov, O.V. (2011) *Munitsypalna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi problemy orhanizatsii ta funktsionuvannia* Diss. dokt. yuryd. nauk [Municipal authorities in Ukraine: constitutional and legal problems of organization and functioning Dr. of Legal sci. diss.]. Kyiv, 478 p.

20. Batanov, O.V. (2024). *Teoriia munitsypalnoho prava* [Theory of municipal law]. Monograph. Kyiv, Yurinkom Inter, 412 p.

21. Batanov, O.V. (2001). *Terytorialna hromada – osnova mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Territorial community - the basis of local self-government in Ukraine]. Monograph. Kyiv, 260p.

22. Batanov, O.V. (2000). *Funktsii terytorialnykh hromad yak subiektiv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* Diss. dokt. yuryd. nauk [Functions of territorial communities as subjects of local self-government in Ukraine Dr. of Legal sci. diss.]. Kyiv, 257 p.

23. Haliakhmetov, I.A. (2016). *Munitsypalne pravo Ukrainy: metodolohiia stanovlennia ta rozvytku* [Municipal law of Ukraine: methodology of formation and development]. Monograph. Kyiv, KNEU, 343 p.

24. Liubchenko, P.M. (2019). *Munitsypalne parvo* [Municipal law]. Kharkiv, Law, 512 p.

25. Pohorilko, V.F., Frytskyi, O.F. (2001). *Munitsypalne pravo Ukrainy* [Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Yurinkom Inter, 350 p.

26. Orzykh, M.F., Baimuratov, M.A. (1996). *Mezhdunarodnye standarty mestnoho samoupravlenyia* [International standards of local self-government]. Odessa, Bakhva, 128 p.

27. The Verkhovna Rada of Ukraine (2008), *Pasport spetsialnosti 12.00.02 - konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo: zatverdzhenyi Postanovoïu prezydii VAK Ukrainy 08.10.2008* [Passport of the specialty 12.00.02 - constitutional law; municipal law: approved by the Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated 08.10.2008]. Website, available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v42_0330-08#Text

28. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *Prymirnyi perelik ta opys predmetnykh napriamiv doslidzhen v mezhakh spetsialnosti 081 «Pravo»: zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 28.12.2018* [An approximate list and description of subject areas of research within the specialty 081 “Law”: approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 28.12.2018]. Website, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1477729-18#Text>

Одержано 17.11.2024.

УДК 341.1

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-2

НАТАЛІЯ БОЧАРОВА,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ORCID: 0000-0002-9256-9493

КОНЦЕПТ МІЖНАРОДНОГО МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття присвячена проблемі формування міжнародного муніципального права як галузі сучасного міжнародного публічного права. Простежується стан дослідження міжнародних аспектів місцевого самоврядування в зарубіжній правничій науці, зокрема акцентується увага на розробці проблематики нової ролі міст у міжнародних відносинах, а також управлінських проблем міського самоврядування поза межами національних держав. Участь міст у глобальних структурах політики та міжнародної нормотворчості, на думку зарубіжних вчених, забезпечує умови для появи міжнародного муніципального права. Для становлення концепту міжнародного муніципального права важливу роль зіграла робота дослідницької групи «Роль міст у міжнародному праві», створеною Асоціацією міжнародного права (ILA), а також публікація академічного видання «Research Handbook on International Law and Cities», яке об'єднало великий інтернаціональний колектив вчених. Проведений комплексний аналіз впливу міжнародного права на міста, які виступають провідними одиницями місцевого самоврядування, проливає світло на зростаючу глобальну роль міст і наводить аргументи на користь нового розуміння міжнародного права в світлі урбаністичного повороту. Матеріали вказаного збірника дозволяють виокремити складові частини сформованого в західній правничій думці концепту міжнародного муніципального права, або міжнародного права місцевого самоврядування (International local government law).

У вітчизняному правознавстві концепт міжнародного муніципального права формувався перш за все в роботах М.О. Баймуратова, який виступив пешопроходцем у цій проблематиці і залишається до нині провідним дослідником міжнародно-правових аспектів місцевого самоврядування. На відміну від західної доктрини, яка робить акцент на розвитку і залученні міст до міжнародної діяльності, М.О. Баймуратов і його учні пов'язують появу міжнародного муніципального права з процесами конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізацією конституційного правопорядку держав. Ці процеси супроводжуються зростанням міжнародного визнання інституту місцевого самоврядування, насамперед, через його міжнародно-правову регламентацію і контекстуалізацію актуальних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, враховуючи і їхню міжнародну діяльність, зокрема через розробку та прийняття низки міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів та підготовки на рівні ООН проекту Всесвітньої хартії місцевого самоврядування. У сфері муніципального права відбуваються суттєві процеси запозичення національним конституційним правом міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування, перш за все, через систему міжнародно-правових договорів ООН і Ради Європи. Ці «зовнішні» фактори, пов'язані з правовою глобалізацією, що скерована на нормативізацію та уніфікацію найбільш важливих суспільно-державних відносин, що мають істотне значення не тільки для національної держави, а й для всієї міжнародної спільноти держав. В коло таких пріоритетно-найважливіших відносин входить й місцеве самоврядування.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, міжнародне право, міжнародне муніципальне право, конституціоналізація, правова глобалізація.*

Постановка проблеми. Тривалий час у зарубіжній правничій думці панувало позитивістське уявлення, що міжнародне право діє лише на міждержавному рівні, а не всередині національних правових систем. Отже, міжнародне право та

внутрішнє право визнавалися окремими та незалежними системами [1]. Муніципальне право, яке створювалося місцевими органами самоврядування, цілком пов'язувалося з внутрішньодержавним правом і розглядалось як місцеве явище, притаманне певному місту або округу (відомого юридично як «муніципалітет») та дії державних органів у цих містах чи округах [2].

Стан справ з визначенням міжнародних аспектів місцевого самоврядування почав змінюватися в умовах правової глобалізації і конституціоналізації міжнародного права. Безпосереднім поштовхом для початку системних досліджень в галузі міжнародного муніципального права в зарубіжній правничій науці стало зростання ролі міст у сучасному правовому розвитку.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що феноменологія «міста» як самостійного предмета теоретизації та вивчення, є малодослідженою галуззю конституційного права. Причини вбачаються у тому, що досі діють визначені вестфальською системою конституційні механізми просторового управління, які побудовані на принципі збереження державою верховенства юрисдикції над своєю територією. Конституційний розподіл повноважень, який сформувався ще за епохи мегаполісів, апріорі робить місто системно слабким і належним чином непередставленим, тобто таким, що не відповідає реаліям двадцять першого століття. Звідси статус міст як «занедбаних конституційних гравців» [3], особливо в умовах інтенсивної урбанізації, об'єктивно і суттєво обмежує їх можливості у сфері національного політичного представництва, податкових повноважень, впливу на формування та прийняття політичних рішень, вирішенні екологічних проблем, боротьбі зі злочинністю тощо.

Між тим треба усвідомлювати і розуміти, що зараз у містах проживає більше половини населення світу, а до 2050 року, – воно складатиме більше трьох чвертей. Прогнози показують, що мегаполіси з населенням 50 або навіть 100 мільйонів жителів виникнуть до кінця століття, переважно на Глобальному Півдні. Ця зміна знаменує серйозну та безпрецедентну трансформацію організації суспільства, – причому, як просторово, так і геополітично.

Не зважаючи на такі перспективи, саму міжнародну діяльність міст як таку, вчені – і муніципалісти, і міжнародники, здебільшого не брали до уваги. Стан справ почав змінюватися з першою хвилею наукових публікацій, що були зроблені у 2006 році. Так, американські дослідники Ішай Бланк і Джеррі Фруг, разом із Девідом Берроном, опублікували три статті, де детально описано, як міста починають взаємодіяти з міжнародним правом, як вони створюють міські мережі та як це, своєю чергою, також вплине на місцеве самоврядування. Разом ці три статті сформулювали та контекстуалізували низку питань, які все ще виступають актуальними для дослідження міст у міжнародному праві сьогодні. Вказані дослідження зафіксували звільнення міст від їхньої традиційної ролі ординарно-лапідарних адміністративно-територіальних одиниць. Вони визнали, що міські мережі прагнуть створити форум для міст на міжнародному рівні, що звільнило б їх від необхідності відігравати лише роль спостерігачів у світі офіційних міжнародних організацій, створених державами. Наведені статті також вказували, що місцевий політичний простір став інтернаціоналізованим, що було як обмеженням, так і можливістю впливу міст на політику (*держав, їх асоціацій, міжнародних організацій* – розр. наша) способами, які раніше були для них недоступними [4].

Зарубіжні дослідники прагнуть створити нову концепцію про місце і роль феноменології міста в конституційній думці, конституційному праві та конституційній практиці. Яскравим та переконливим свідомством цього, є поява не лише окремих аналітичних статей, але й фундаментальних колективних і індивідуальних монографічних досліджень, серед яких виділяються другий випуск «Щорічника європейського конституційного права» під загальною назвою «Міста в конституційному праві» [5], академічний збірник «Міста у федеральній конституційній теорії» [6], монографія професора Р. Гіршля «Місто. Держава. Конституціоналізм і мегаполіс» [7].

В останні роки актуалізується проблематика нової ролі міст у міжнародних відносинах, а також управлінських проблем міського самоврядування саме поза межами національних держав [8]. Активно досліджується роль міст у процесах глобалізації (поява «глобальних міст»), водночас окреслюються суперечливі тенденції впливу глобалізації на міський розвиток. Треба констатувати, що з одного боку, входження міст на міжнародну арену викликав захоплення і певний ентузіазм щодо обмеження впливу національних інституцій на мегаполіси. В цьому руслі виникали ідеї створення «глобального парламенту мерів» (робота Р. Барбера «Якби мери правили світом: Неблагополучні нації, Зростаючі міста» [9]) та використання інтернет-мереж типу UCLG в організації міського управління. Ці мережі імітують

форму державно-орієнтованих міжнародних організацій та функціонують як глобальні форуми, що просувають наднаціональну роль міст в управлінні різними областями, такими як глобальний клімат. Але з іншого боку, не менш важливим є й те, що залучення міст у глобальний правопорядок детермінувало конфлікти між центральними урядами, державно-орієнтованими міжнародними організаціями та місцевими органами влади міст.

В той же час, відкликаючись на нові тенденції у міжнародному правопорядку, частина мегаполісів проголосила своє глобальне лідерство на міжнародній арені, але інші міста, – принаймні їх більшість, використовували міжнародну діяльність, щоб забезпечити шанси на виживання в глобалізованому світі з його викликами у вигляді глобалізованої економіки, зміни клімату, міграції тощо. Саме на цьому тлі зароджується «новий муніципалізм» як «всесвітній соціальний рух за демократичні перетворення міст» [10].

На думку фінського дослідника А. Лаббафі, яка, на наш погляд, має методологічну властивість, вихід міст на міжнародний рівень привнесе новий зміст в усталені правові концепції. Участь міст у глобальних структурах політики та міжнародної нормотворчості дозволяє їм імпортувати свою власну політику та нормативні цілі, які або більш амбітні, ніж цілі центральних урядів, або навіть іноді суперечать цілям їхнього центрального уряду чи урядів штатів у федеральних системах [11]. Це забезпечує умови для появи міжнародного муніципального права.

Можна стверджувати, що глобалізація, урбанізація та децентралізація – це три глобальні тенденції, які сприяють інтернаціоналізації міста. Так, Я. Найман у роботі «Відродження міста як глобального актора (2016)» [12] стверджує, що міста виходять на міжнародну арену як глобальні гравці. Це стосується сфери зміни клімату прав людини, міграції та безпеки людини і вказує на нову роль міст у міжнародному правовому порядку. За словами Наймана, ця роль, що змінилася, вимагає ретельного вивчення групою експертів з міжнародного права.

З цієї метою *Асоціація міжнародного права (ILA)* створила дослідницьку групу «Роль міст у міжнародному праві» [13]. Серед наукових завдань групи визначений пошук відповідей на питання:

- який вплив інтернаціоналізації міста на міжнародний правопорядок?
- як мінливий міжнародний правопорядок впливає на міста світу?
- якою мірою міжнародне право починає визначати правовий статус і управління містами?
- чи існують особливі проблеми, пов'язані з роллю міст як об'єктів міжнародного права?
- чи визнані міста суб'єктами міжнародного права?

Публікації з такими сюжетами розміщуються на сторінках наукових видань та на сайті *Асоціації міжнародного права* [14].

Підсумком діяльності дослідницької групи «Роль міст у міжнародному праві» стало академічне видання «*Research Handbook on International Law and Cities*», яке об'єднало великий інтернаціональний колектив вчених [15].

На думку фахівців, цей дослідницький посібник має революційний характер і містить комплексний аналіз і оцінку впливу міжнародного права на міста, які виступають провідними одиницями місцевого самоврядування. Він проливає світло на зростаючу глобальну роль міст і наводить аргументи на користь нового розуміння міжнародного права в світлі урбаністичного повороту. Матеріали вказаного збірника дозволяють виокремити складові частини сформованого в західній правничій думці концепту міжнародного муніципального права, або міжнародного права місцевого самоврядування (*International local government law*), а саме:

- визнається наявність міжнародного законодавства про місцеве самоврядування;
- фіксується ефективність та легітимність міжнародного законодавства про місцеве самоврядування;
- ставиться питання про можливі варіативні відповіді національних правових систем на міжнародне право місцевого самоврядування, а саме: опір, пристосування та трансформація;
- міжнародне законодавство про місцеве самоврядування пропонує ідеальну модель міста, на яку рівняються національні системи муніципального управління;
- кидаючи виклик державоцентричній перспективі міжнародного права, міжнародне право місцевого самоврядування показує, як глобальні інституції безпосередньо та на пряму взаємодіють з містами та муніципальною владою;

– оскільки міста підпадають під дію національних конституційних обмежень, вертикальну взаємодію міжнародного і муніципального права неможливо повністю уявити і зрозуміти без урахування внутрішньодержавної правової системи, в яку органічно включено кожне місто;

– місцеві органи влади створюють умови для реалізації міжнародного права прав людини, – причому, вони становлять не лише «новий рубіж» у міжнародному праві загалом, але й в праві прав людини, зокрема.

У вітчизняному правознавстві концепт міжнародного муніципального права формувався перш за все в роботах М.О. Баймуратова, який виступив пешоходом у цій проблематиці і залишається до нині провідним дослідником міжнародно-правових аспектів місцевого самоврядування.

У 1993 р. М.О. Баймуратовим була захищена кандидатська дисертація на тему «Організаційно-правові форми забезпечення місцевими радами народних депутатів співробітництва споріднених міст» [16], в якій уперше розглядалась міжнародна проблематика діяльності органів місцевого самоврядування України. А у 1996 р. молодий вчений захистив першу на той час докторську дисертацію з муніципального права на тему «Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України» [17], в якій системно досліджувались не тільки питання становлення міжнародної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування нашої держави, але й процеси становлення інституту локальної демократії як об'єкта міжнародно-правового регулювання.

На початку двохтисячних років з'являється цикл робіт М.О. Баймуратова, пов'язаних з аналізом проблеми міжнародних стандартів місцевого самоврядування [18]. Одночасно інтенсивно вивчаються загальні проблеми міжнародного права, що знайшло відображення у випуску першого видання підручника «Міжнародне право» [19], який у подальшому витримав декілька перевидань [20].

Перші підходи до визначення феномену міжнародного муніципального права намітилися у працях М.О. Баймуратова, присвячених взаємодії національного конституційного і міжнародного права. Програмний характер для вченого мали дві публікації 2011 року – «Місцеве самоврядування як загальний спадок людської цивілізації та важливий феномен сучасного світового конституціоналізму» [21] та «Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків» [22]. Цікавою і інноваційною виявилась стаття «Місцеве самоврядування як суб'єкт парагеополітики» [23], положення якої у подальшому були розгорнуті у сумісній з М.М. Юрченко роботі «Інститут місцевого самоврядування в умовах глобалізації: до визначення доктринальних та нормативних підходів» [24]. Важливим кроком у комплексному аналізі впливу міжнародного права на національне муніципальне право стало визначення впливу міжнародних чинників на розвиток територіальних громад в Україні (роботи «Територіальна громада: на перехресті впливу локальних і глобальних чинників» [25] та «Територіальна громада у національному та міжнародному вимірах» [26]).

Отже, М.О. Баймуратовим накопичувався дослідницький матеріал, який становив основу для обґрунтування власної концепції міжнародного муніципального права. В концентрованому вигляді вона була викладена у сумісній з його учнем Б.Я. Кофманом роботі «Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі» [27].

Вперше у вітчизняній правовій науці автори запропонували науково-теоретичне обґрунтування положення про формування міжнародного муніципального права як галузі сучасного міжнародного публічного права. На відміну від західної доктрини, яка робить акцент на розвитку і залученні міст до міжнародної діяльності, автори пов'язують появу міжнародного муніципального права з процесами конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізацією конституційного правопорядку держав. Ці процеси супроводжуються зростанням міжнародного визнання інституту місцевого самоврядування, насамперед, через його міжнародно-правову регламентацію і контекстуалізацію актуальних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, враховуючи і їхню міжнародну діяльність, зокрема через розробку та прийняття низки міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів та підготовки на рівні ООН проекту Всесвітньої хартії місцевого самоврядування.

У контексті інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав у сфері муніципального права зазначаються суттєві процеси запозичення національним конституційним правом міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування. З іншого боку, об'єкти правового регулювання, які раніше входили в коло абсолютних об'єктів саме національного конституційно-правового регулювання (права та свободи людини, виборче право, місцеве самоврядування, основоположні аспекти функціонування публічної влади тощо) запозичуються міжнародним правом і включаються ним у коло його об'єктів міжнародно-правового регулювання. Наведені об'єкти стають об'єктами міжнародно-правового регулювання, завдяки їх закріпленню у багатосторонніх міжнародних міждержавних договорах, – і саме завдяки такому міжнародному договірному регулюванню їх визнання, легалізація, реалізація, захист, охорона та гарантування стають обов'язковими до виконання для держав-підписантів (сторін) зазначених договорів у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав, узятих ними в рамках таких договорів. Отже, в системі сучасного міжнародного права формується і виокремлюється потужна конституційна складова, яка на пряму впливає на його подальший розвиток і вдосконалення.

Інший чинник появи міжнародного муніципального права, пов'язаний з інтернаціоналізацією конституційного правопорядку держав. У сфері муніципального права відбуваються суттєві процеси запозичення національним конституційним правом міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування, перш за все, через систему міжнародно-правових договорів ООН і Ради Європи. Ці «зовнішні» фактори, пов'язані з правовою глобалізацією, що скерована на нормативізацію та уніфікацію найбільш важливих суспільно-державних відносин, що мають істотне значення не тільки для національної держави, а й для всієї міжнародної спільноти держав. В коло таких пріоритетно-найважливіших відносин входить й місцеве самоврядування.

Концепт міжнародного муніципального права, за Баймуратовим М.О. і Кофманом Б.Я., включає такі засадничі положення:

– у міжнародному публічному праві тривають активні процеси формування нової галузі – міжнародного муніципального права, що відбувається в умовах прояву потужних глобальних тенденцій конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав;

– ознаками формування міжнародного муніципального права є:

а) формування специфічного предмета правового регулювання й апробування методу правового регулювання в міжнародному договірному праві (імперативний метод) та на рівні міжнародної нормотворчості міжнародних неурядових організацій місцевих влад (диспозитивний метод);

б) запозичення інституту місцевого самоврядування з національного рівня на універсальний як об'єкта міжнародно-правового регулювання, міжнародної договірної нормотворчості та нормотворення;

в) визнання глобальної ролі місцевого самоврядування у становленні і розвитку людської цивілізації, охороні та продовженні людської популяції, у вирішенні найактуальніших питань існування людини впродовж життєвого циклу;

г) активні процеси формування міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування на рівні міжнародних міжурядових і неурядових організацій та їх активне запозичення в національне конституційне право держав-членів міжнародного співтовариства;

д) держава Україна продовжує свою активну участь у діяльності міжнародних спілок місцевих влад регіонального та універсального рівнів з метою подальшої регламентації та регулювання муніципально-правових відносин в різних сферах функціонування локальної демократії, в рамках міжнародного публічного права через застосування механізмів міжнародної нормотворчості, з метою створення його окремої галузі – міжнародного муніципального права.

Подальші дослідження М.О. Баймуратова та Б.Я. Кофмана поглибили та розвинули ці доктринальні положення. Серед найбільш цікавих і новаторських можна назвати цикл досліджень про муніципальні права людини та їх забезпечення в умовах глобалізації [28], формування конституційно-правового простору місцевого самоврядування України як складової частини європейського правового простору локальної демократії [29], новітнє дослідження про феномен європейського муніципального права [30].

Висновки. Резюмуючи, варто зазначити, що активні наукові пошуки вченого та його учнів в сфері міжнародного муніципального права тривають, що знайшло свій прояв у появі колективного монографічного дослідження М.О. Баймуратова, Б.Я. Кофмана та Р.М. Хвана «Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики» (2024), що присвячено науковому аналізу основоположних знань і засад (пропілеїв) муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики, де викладено авторське розуміння основоположних засад місцевого самоврядування та муніципального права, а також розглядаються актуальні питання формування муніципальної правової політики держави [31].

Список використаних джерел

1. The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe. Ed. by John Loughlin, Frank Hendriks, and Anders Lidström. Oxford: Oxford University Press, 2010, p.18. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-local-and-regional-democracy-in-europe-9780199562978?cc=us&lang=en&#>
2. Britannica. Municipal law: relationship to international law. URL: <https://www.britannica.com/topic/international-law>
3. Arban E. Introduction. In: Cities in Federal Constitutional Theory. Ed. by: Erika Arban, Oxford University Press. 2022. DOI: 10.1093/oso/9780192843272.003.0001
4. Gerald Frug and David J. Barron, "International Local Government Law" (2006) 38 The Urban Lawyer 1; Yishai Blank, "The City and the World" (2006) 44 Columbia Journal of Transnational Law 868; Yishai Blank, "Localism in the New Global Legal Order" (2006) 47 Harvard International Law Journal 263.
5. The City in Constitutional Law. European Yearbook of Constitutional Law 2020. Springer Nature, 27 Mar 2021. 345 p.
6. Cities in Federal Constitutional Theory / Ed. by Erika Arban. Oxford: Oxford University Press, 2022. 240 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/cities-in-federal-constitutional-theory-9780192843272?cc=us&lang=en&#>
7. Hirschl R. City, State: Constitutionalism and the Megacity. Oxford: Oxford University Press, 2020. 274 p.
8. Herrschel T., Newman P. Cities as International Actors. Urban and Regional Governance Beyond the National State. London: Palgrave Macmillan, 2017. 260 p. DOI 10.1057/978-1-137-39617-4
9. Barber B.R. If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities. Published by: Yale University Press, 2013. 256 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt5vksfr>
10. Thompson M. What's so new about New Municipalism? Progress in Human Geography 2021. Vol. 45(2), pp. 317–342. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0309132520909480>
11. Amin Labbafi, "Law and the City: Transformation of Cities into Global Legal Actors" IACL-AIDC Blog (21 March 2023. URL: <https://blog-iacl-aidc.org/2023-posts/2023/3/21/law-and-the-city-transformation-of-cities-into-global-legal-actors>.
12. Nijman J.E. Renaissance of the City as Global Actor: The Role of Foreign Policy and International Law Practices in the Construction of Cities as Global Actors. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198783862.003.0010>
13. ILA Study Group on the Role of Cities in International Law. URL: <https://www.jura-berlin.de/en/forschung/fuels/Projects/ILA-Study-Group-on-the-Role-of-Cities-in-International-Law/index.html>
14. Наприклад: Aust, H. (2019) The Shifting Role of Cities in the Global Climate Change Regime: From Paris to Pittsburgh and Back?. *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 23, 57-66. Aust, H. (2018) "Good Urban Citizen". In: Hohmann, J., Joyce, D. (ed.) *International Law's Objects*. Oxford (OUP), pp. 225-233.
15. Research Handbook on International Law and Cities. Edited by Helmut Philipp Aust and Janne E. Nijman. Published: 27 Aug 2021. 512 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788973281>
16. Баймуратов М.О. Організаційно-правове забезпечення місцевими Радами народних депутатів співробітництва поріднених міст: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право / Одеський ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 1993. 21 с.

17. Баймуратов М.О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України: дис. ... докт. юрид. наук. Одеса: ОГУ, 1996. 498 с.

18. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: Підручник/За ред. Погорілка В.Ф, Фрицького О.Ф. Київ: Юрінком Інтер. 2001. С. 315-348; Баймуратов М. Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство. *Вибори та демократія*. 2006. №4. С. 17-24; Баймуратов М.О. Правова природа міжнародних (європейських) стандартів локальної демократії та їх роль у становленні місцевого самоврядування в Україні: питання сприйняття та імплементації. *Наукові читання. Присвячені пам'яті В.М. Корецького: Зб. наук. Праць / Київський університет права НАН України*. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2008. С. 12-21; Баймуратов М. Правова природа міжнародних (європейських) стандартів локальної демократії та їх роль у становленні місцевого самоврядування в Україні: питання сприйняття та імплементації. *Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О.В. Кресіна; упор. О.В. Кресін, О.Д. Рожко*. Київ Шамборі: Логос, 2010. 588 с. С. 324-339. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf

19. Баймуратов М.О. Міжнародне право. Харків: Одиссей, 2002. 672 с.

20. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ: Фенікс, 2018. 762 с.

21. Баймуратов М.О. Місцеве самоврядування як загальний спадок людської цивілізації та важливий феномен сучасного світового конституціоналізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 1. С. 57-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2011_1_10

22. Баймуратов М. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків. *Юридичний журнал*. 2011. № 2. С. 46-53.

23. Баймуратов М.О. Місцеве самоврядування як суб'єкт пара геополітики. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2013. Вип. 32. С. 166-175.

24. Баймуратов М.О., Юрченко М.М. Інститут місцевого самоврядування в умовах глобалізації: до визначення доктринальних та нормативних підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №4. Ч. 2. С. 3-8. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.2.1>

25. Баймуратов М.О. Територіальна громада: на перехресті впливу локальних і глобальних чинників. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. №3. С. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_12.

26. Баймуратов М.О. Територіальна громада у національному та міжнародному вимірах. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2017. Вип.13. С. 121-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2017_13_19

27. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. №2(3). С. 7-31. URL:<https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/2.pdf> DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1

28. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Муніципальні права людини: до питання про тенденцію глобалізації міжнародно-правового регулювання. *Scientific Collection "InterConf"*, (142), pp. 280–287. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2378>; Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. *Scientific Collection "InterConf"*, (176), 97–105. Retrieved from <https://archive.interconf.Center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>; Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Людина, особистість та громадянин в місцевому самоврядуванні: питання модифікації в умовах глобалізації. Problems of the development of science and the view of society: Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference Graz, Austria. March 21 – 24, 2023, pp.119-127.

29. Баймуратов М.О., Бочарова Н.В., Кофман Б.Я. Конституційно правовий простір місцевого самоврядування України як складова частина Європейського правового простору локальної демократії. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. 548 p, pp. 26-56. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-2>

30. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Європейське муніципальне право: до ідентифікації параметрально-номенологічних засад. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. №2. С. 67–74. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2023-83-67-74>

31. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я., Хван Р.М. Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики. Київ-Одеса: Фенікс, 2024. 336 с.

THE CONCEPT OF INTERNATIONAL MUNICIPAL LAW IN MODERN MUNICIPAL LAW RESEARCH

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University.

E-mail: olip@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-2

Key words: *local self-government, international law, international municipal law, constitutionalization, legal globalization.*

The article is devoted to the problem of the formation of international municipal law as a branch of current international public law. There is a focus on studying the international aspects of local self-determination in foreign legal sciences, with an emphasis on exploring the problems of the new role of cities in international relations, as well as managerial problems of the municipal self-government between national powers. Participation of cities in global political structures and international rule-making, according to foreign experts, will provide the basis for the emergence of international municipal law. For the development of the concept of international municipal law, an important role was played by the work of the research group “The Role of Cities in International Law”, created by the International Law Association (ILA), as well as the academic publication “Research Handbook on International Law and Cities”, which brought together a great international team of scholars. A comprehensive analysis of the impact of international law on cities, which act as leading units of local self-government, sheds light on the growing global role of cities and argues for a new understanding of international law in light of the urban turn. The materials of this collection allow us to identify the components of the concept of international municipal law, or international local government law, formed in Western legal thought.

In domestic jurisprudence, the concept of international municipal law was formed primarily in the works of M.O. Baymuratov, who was a pioneer in this area and remains a leading researcher of international legal aspects of local self-government to this day. Unlike the Western doctrine, which emphasizes the development and involvement of cities in international activities, M.O. Baymuratov and his scholars link the emergence of international municipal law with the processes of constitutionalization of international public law and the internationalization of the constitutional legal order of states. These processes are accompanied by growing international recognition of the institution of local self-government, primarily through its international legal regulation and contextualization of relevant aspects of the activities of local self-government bodies, taking into account their international activities, in particular through the development and adoption of a number of international multilateral intergovernmental treaties and the preparation at the UN level of a draft World Charter of Local Self-Government.

In the field of municipal law, significant processes of borrowing international legal standards of local self-government by national constitutional law are taking place, primarily through the system of international legal treaties of the UN and the Council of Europe.

These “external” factors are associated with legal globalization, which is aimed at the standardization and unification of the most important social-state relations, which are of significant importance not only for the nation-state, but also for the entire international community of states. Local self-government is also included in the circle of such priority-most important relations.

References

1. The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe. Ed. by John Loughlin, Frank Hendriks, and Anders Lidström. Oxford: Oxford University Press, 2010. P.18. Available at: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-local-and-regional-democracy-in-europe-9780199562978?cc=us&lang=en#>
2. Britannica. Municipal law: relationship to international law. Available at: <https://www.britannica.com/topic/international-law>
3. Arban E. Introduction. In: Cities in Federal Constitutional Theory. Ed. by: Erika Arban, Oxford University Press. 2022. DOI: 10.1093/oso/9780192843272.003.0001

4. Gerald Frug and David J. Barron, "International Local Government Law" (2006) 38 *The Urban Lawyer* 1; Yishai Blank, "The City and the World" (2006) 44 *Columbia Journal of Transnational Law* 868; Yishai Blank, "Localism in the New Global Legal Order" (2006) 47 *Harvard International Law Journal* 263.
5. *The City in Constitutional Law*. European Yearbook of Constitutional Law 2020. Springer Nature, 27 Mar 2021. 345 p.
6. *Cities in Federal Constitutional Theory* / Ed. by Erika Arban. Oxford: Oxford University Press, 2022. 240 p. Available at: <https://global.oup.com/academic/product/cities-in-federal-constitutional-theory-9780192843272?cc=us&lang=en&>
7. Hirschl R. *City, State: Constitutionalism and the Megacity*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 274 p.
8. Herrschel T., Newman P. *Cities as International Actors. Urban and Regional Governance Beyond the National State*. London: Palgrave Macmillan, 2017. 260 p. DOI 10.1057/978-1-137-39617-4
9. Barber B.R. *If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities*. Published by: Yale University Press, 2013. 256 p. Available at: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt5vksfr>
10. Thompson M. What's so new about New Municipalism? *Progress in Human Geography* 2021. Vol. 45(2), pp. 317–342. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0309132520909480>
11. Amin Labbafi, "Law and the City: Transformation of Cities into Global Legal Actors" *IACL-AIDC Blog* (21 March 2023). Available at: <https://blog-iacl-aidc.org/2023-posts/2023/3/21/law-and-the-city-transformation-of-cities-into-global-legal-actors>.
12. Nijman J.E. *Renaissance of the City as Global Actor: The Role of Foreign Policy and International Law Practices in the Construction of Cities as Global Actors*. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198783862.003.0010>
13. *ILA Study Group on the Role of Cities in International Law*. Available at: <https://www.jura.fu-berlin.de/en/forschung/fuels/Projects/ILA-Study-Group-on-the-Role-of-Cities-in-International-Law/index.html>
14. Napryklad: Aust, H. (2019) *The Shifting Role of Cities in the Global Climate Change Regime: From Paris to Pittsburgh and Back?*. *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 23, 57-66. Aust, H. (2018) "Good Urban Citizen". In: Hohmann, J., Joyce, D. (ed.) *International Law's Objects*. Oxford (OUP), pp. 225-233.
15. *Research Handbook on International Law and Cities*. Edited by Helmut Philipp Aust and Janne E. Nijman. Published: 27 Aug 2021. 512 p.
DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788973281>
16. Baimuratov, M.O. (1993). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia mistsevymy Radamy narodnykh deputativ spivrobotnytstva poridnennykh mist*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Organizational and legal support by local Councils of People's Deputies of cooperation between twin cities. Author's abstract. Cand. of legal sci. diss.]. Odessa, University named after I.I. Mechnikov, 21 p.
17. Baimuratov, M.O. (1996). *Mizhnarodne spivrobotnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy*. Diss. dokt. yuryd. nauk [International cooperation of local self-government bodies of Ukraine. Dr. of legal sci. diss.]. Odesa, OGU, 498 p.
18. Baimuratov, M.O. (2001). *Mizhnarodni zviazky i standarty v systemi mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* [International relations and standards in the system of local self-government of Ukraine]. *Munitsypalne pravo Ukrainy* [Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., pp. 315-348; Baimuratov, M. (2006). *Pravova pryroda mizhnarodnykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia: vid mizhnarodnoi uhody do implementatsii u natsionalne zakonodavstvo* [The legal nature of international standards of local self-government: from an international agreement to implementation in national legislation]. *Vybory ta demokratii* [Elections and Democracy], no. 4, pp. 17-24; Baimuratov, M.O. (2008). *Pravova pryroda mizhnarodnykh (ievropeiskyykh) standartiv lokalnoi demokratii ta yikh rol u stanovlenni mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: pytannia spryniattia ta implementatsii* [The legal nature of international (European) standards of local democracy and their role in the formation of local self-government in Ukraine: issues of perception and implementation]. *Naukovi chytannia. Prysviachenii pamiati V.M. Koretskoho* [Scientific readings. Dedicated to the memory of V.M. Koretsky: Collection of scientific works]. Kyiv, Publishing House of the European University, pp. 12-21; Baimuratov, M. (2010). *Pravova pryroda mizhnarodnykh (ievropeiskyykh) standartiv lokalnoi demokratii ta yikh rol u stanovlenni mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: pytannia spryniattia ta implementatsii* [The legal nature of international (European) standards of local democracy and their role in the formation of local self-government in Ukraine: issues of perception and implementation]. *Yevropeiske pravo ta porivnialne pravoznavstvo* [European law and comparative jurisprudence]. Kyiv, Logos, 588 p., pp. 324-339. Available at: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/55626835.pdf
19. Baimuratov, M.O. (2002). *Mizhnarodne pravo* [International Law]. Kharkiv, Odyssey Publ., 672 p.
20. Baimuratov, M.O. (2018). *Mizhnarodne publichne pravo* [Public International Law]. Kyiv, Phoenix, 762 p.

21. Baimuratov, M.O. (2011). *Mistseve samovriaduvannia yak zahalnyi spadok liudskoi tsyvilizatsii ta vazhlyvyi fenomen suchasnoho svitovoho konstytutsionalizmu* [Local Self-Government as a Common Heritage of Human Civilization and an Important Phenomenon of Modern World Constitutionalism]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pravo* [Bulletin of Mariupol State University. Series: Law], issue 1, pp. 57-65. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2011_1_10

22. Baimuratov, M. (2011). *Mistseve samovriaduvannia yak faktor internatsionalizatsii natsionalnoho ta konstytutsionalizatsii mizhnarodnoho pravoporiadkiv* [Local self-government as a factor of internationalization of national and constitutionalization of international legal orders]. *Yurydychnyi zhurnal* [Legal Journal], no.2, pp. 46-53.

23. Baimuratov, M.O. (2013). *Mistseve samovriaduvannia yak subiekt para heopolityky* [Local self-government as a subject of geopolitics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny* [Lviv University Bulletin. International Relations Series], issue 32, pp. 166-175.

24. Baimuratov, M.O., Yurchenko, M.M. (2019). *Instytut mistsevoho samovriaduvannia v umovakh hlobalizatsii: do vyznachennia doktrynalnykh ta normatyvnykh pidkhodiv* [Institute of local self-government in the context of globalization: towards the definition of doctrinal and normative approaches]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys* [South Ukrainian Legal Journal], no. 4, part 2, pp. 3-8. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.2.1>

25. Baimuratov, M.O. (2016). *Terytorialna hromada: na perekhresti vplyvu lokalnykh i hlobalnykh chynnykiv* [Territorial community: at the intersection of local and global factors]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky* [Bulletin of Zaporizhia National University. Legal Sciences], no. 3, pp. 72-78. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_12

26. Baimuratov, M.O. (2017). *Terytorialna hromada u natsionalnomu ta mizhnarodnomu vymirakh* [Territorial community in national and international dimensions]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pravo* [Bulletin of Mariupol State University. Series: Law], issue 13, pp. 121-132. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2017_13_19

27. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2021). *Mizhnarodne munitsypalne pravo yak haluz mizhnarodnoho publicnoho prava: do pytannia pro formuvannia haluzi* [International municipal law as a branch of international public law: on the issue of the formation of the branch]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii "Pravo"* [Bulletin of the Alfred Nobel University. Series "Law"], no. 2(3), pp. 7-31. Available at: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/2.pdf> doi: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1

28. Baimuratov, M., Kofman, B. (2023). *Munitsypalni prava liudyny: do pytannia pro tendentsiiu hlobalizatsii mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання* [Municipal human rights: on the issue of the trend of globalization of international legal regulation]. *Scientific Collection "InterConf"* [Scientific Collection "InterConf"], pp. 280–287. Available at: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2378>; Baimuratov, M., Kofman, B. (2023). *Paradyhma «prava liudyny – munitsypalni prava liudyny – munitsypalna liudyna» yak stratehichni napriam rozvytku derzhavnosti v umovakh hlobalizatsii* [The paradigm of "human rights – municipal human rights – municipal man" as a strategic direction of statehood development in the context of globalization]. *Scientific Collection "InterConf"*, (176), 97–105. Retrieved from <https://archive.interconf.Center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>; Baimuratov M.O., Kofman B.Ia. (2023). *Liudyna, osobystist ta hromadianyn v mistsevomu samovriaduvanni: pytannia modyfikatsii v umovakh hlobalizatsii* [Man, personality and citizen in local self-government: issues of modification in the context of globalization]. *Problems of the development of science and the view of society: Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference Graz, Austria. March 21 – 24*, pp. 119-127.

29. Baimuratov, M.O., Bocharova, N.V., Kofman, B.Ia. (2022). *Konstytutsiino pravovyi prostir mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy yak skladova chastyna Yevropeiskoho pravovoho prostoru lokalnoi demokratii* [Constitutional and legal space of local self-government of Ukraine as a component of the European legal space of local democracy]. *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 548 p, pp. 26-56. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-2>

30. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2024). *Yevropeiske munitsypalne pravo: do identyfikatsii parametralno-nomenolohichnykh zasad* [European municipal law: to the identification of parametric and nomenclological principles]. *Pravovyi chasopys Donbasu* [Legal Journal of Donbass], no. 2, pp. 67–74. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2023-83-67-74>

31. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia., Khvan, R.M. (2024). *Propilei munitsypalnoho prava demokratychnoi derzhavy ta yii munitsypalnoi pravovoi polityky* [Propylaea of municipal law of a democratic state and its municipal legal field]. Kyiv-Odesa, Phoenix, 336 p.

Одержано: 20.12.2024.

УДК 340.5

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-3

ЕЛИЗАВЕТА ЛЬВОВА,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін,
інститут права та безпеки,*

Одеський державний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-3381-3185

ГРОМАДЯНИН ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОЛЕКТИВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СУТНОСТІ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

В статті розглядаються теоретико-правові підходи до визначення термінів «громадянство» та «територіальна громада» («територіальний колектив»), а також відображено їх еволюцію на основі узагальнення концептуального бачення українських вчених-юристів. Аналізуються сучасні передумови та перспективи формування національного законодавства у сфері місцевого самоврядування. В статті відображена спроба визначити взаємозв'язок між цими термінами в контексті розвитку науки конституційного та муніципального права в умовах війни в Україні. Визначено, що законодавство України про місцеве самоврядування вбачається інноваційним правозахисним механізмом в умовах воєнного стану в контексті обмеження прав людини і громадянина. Взаємозв'язок між термінами «громадянство», «територіальна громада» та «територіальний колектив» є тісний, проте містить як опозиційні, так і пропонентні характеристики. Загалом, правове регулювання реалізації територіальними громадами (територіальними колективами) своїх інтересів ще є далеким від ідеального та потребує подальшого вдосконалення.

Ключові слова: воєнний стан, громада, громадянин, громадянське суспільство, держава, людина.

Постановка проблеми. Зазвичай в умовах особливих правових режимів сфера інтересів громадянського суспільства та територіальних спільнот перетинається із інтересами «суспільства цінностей», що базується на єдності правових принципів та стандартів. В умовах воєнного стану в Україні якість адміністративного менеджменту в місцевих органах виконавчої влади та місцевого самоврядування виходить за межі державних, адміністративних чи муніципальних правовідносин, і стає складовою правовідносин в межах суспільного права прав людини.

Варто підкреслити той факт, що за сучасних екстремальних умов державотворення питання репрезентативності органів місцевого самоврядування (далі - ОМС) набуває нового сенсу, оскільки ОМС не тільки варто враховувати пропозиції громадян та їх колективів, а треба забезпечувати заходи воєнного стану разом з персоналом Збройних Сил України та військово-цивільними адміністраціями. Значущим для процесу державотворення в Україні є те, що процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС позитивно відобразився на правовій системі України у формі адміністративних реформ та законодавчих перетворень з огляду на необхідність забезпечення національної безпеки України.

Сьогодні в умовах повномасштабної війни в Україні актуально вбачається думка професора Михайла Олександровича Баймуратова про те, що «лише із легалізацією та зростанням прав територіальних колективів (територіальних громад – Авт.), які є первинними суб'єктами місцевого самоврядування, більш конкретно та змістовно здійснюються полі-

тичні і соціально-економічні права, а держава стає більш стійкою та стабільною» [4, с. 9]. М.О. Баймуратов наголошує, що «проходження людиною в рамках територіальної громади в межах місцевого самоврядування відповідних типізованих форм життєдіяльності, що створює відповідний стереотип людської поведінки, набуття людиною відповідних практичних знань, навичок, вмінь в повсякденному житті, формує індивідуальний груповий та колективний габітус людини». [Там само, с. 314].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження проблематики правосуб'єктності територіальних колективів (громад) в рамках науки конституційного права стали розробки вітчизняних науковців, зокрема, таких, як: М. Баймуратов, О. Батанов, І. Бодрова, М. Буроменський, Ю. Волошин, І. Грицьк, О. Головка, Б. Кофман, О. Марцеляк, О. Музичук, С. Панасюк, М. Хавронюк, В. Шаповал та інші.

На нашу думку, інтерпретація взаємозв'язку між концептами територіальний колектив та територіальна громада є малодослідженою, а зазначені поняття вбачаються майже тотожними.

Дослідник О.В. Батанов підкреслює, що територіальні громади є первинними суб'єктами муніципальної влади та є зовнішньо формальним виразом асоціацій мешканців певних населених пунктів. Дослідник пригадує, що «у Конституційному Договорі між Верховною Радою України і Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року вживався термін «територіальний колектив громадян», а з прийняттям Конституції України право територіальних громадян закріпилось в статті 140 Конституції України» [2].

Значної актуальності в умовах особливих правових режимів набуває питання розбудови громадянського суспільства та типологізація громадянства.

Метою статті є визначення та дослідження теоретичних та праксеологічних факторів, що сприяють злагодженій взаємодії громадян та територіальних громад (колективів) в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення вимушені переселенці та біженці з України, зберігаючи українську ідентичність, формують нові українські територіальні колективи за кордоном, одночасно представляючи територіальні громади України (в соціальних мережах і в мережі Інтернет). На нашу думку, також в умовах воєнного стану формуються нові гетерогенні територіальні колективи мешканців (наприклад, на території Донецької та Херсонської областей), до складу яких входять мешканці, які не бажають виїжджати з гарячої точки, персоналу Збройних Сил України, Національної Поліції України, іноземців-представників міжнародних правозахисних організацій.

17 грудня 2024 року Верховна Рада України в першому читанні ухвалила проект Закону України №11469 від 07.08.2024 внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України, що запровадив новий принцип «визначення правового режиму одночасної належності громадянина України до громадянства (підданства) двох або більше держав з урахуванням забезпечення національної безпеки та національних інтересів України» [11].

М.О. Баймуратов вказує, що «конституційно-правовий статус прав людини (у повному обсязі) та громадянина (у левій його частині) реалізується на локальному рівні соціуму в рамках територіальної громади та в межах місцевого самоврядування» [3, с. 43].

Зокрема, професор М.О. Баймуратов зробив вагомий внесок в дослідження даної проблематики в Україні та в своїх працях пропонує науковій спільноті новий пізнавальний дискурс різноманітної правової проблематики, створюючи підґрунтя для появи понятійного інструментарію публічних галузей права: міжнародного публічного права, права Європейського Союзу, конституційного права, інтеграційного права, адміністративного права, муніципального права тощо.

Наприклад, дослідження питання народовладдя в роботах М.О. Баймуратова триває з часу відновлення незалежності держави Україна з 1991 року та передбачає визначення концептуальних та методологічних підходів до розуміння ролі громадян та територіальних колективів в розбудові України на засадах права, демократії та гуманізму. В цьому контексті вбачається доречним навести наступні висловлювання науковця.

У 2015 році, досліджуючи значення правової глобалізації, Михайло Олександрович визначив, що «поверх встановлених державою кордонів йде дуже складний і всеосяжний процес люденної міжособистісної, групової та колективної взаємодії (фактор глобального колабораціоналізму), що визначає існування сукупності політичних, економічних, культурних та громадських зав'язків, пріоритетність яких по відношенню до місцевих, регіональних, національних обмежень (фактор пріоритетності глобальної взаємодії перед взаємодією національною – Авт.), мабуть, забезпечує умови для створення нової транснаціональної цивілізації (фактор інституціоналізації якісно нової цивілізації – Авт.), заснованої на створенні загальних управлінських структур у вигляді міждержавних і наддержавних інституцій (фактор створення нових глобально-регіональних управлінських структур з якісно іншими властивостями. – Авт.) та нормативному блоці, що забезпечує їх спільне функціонування і взаємодію з іншими державами (фактор створення якісно нового глобально-регіонального нормативного масиву. – Авт.) [10, с. 15].

В 2022 році професор М.О. Баймуратов виступив перед студентами спеціальності «Право» в аудиторії Одеського державного університету внутрішніх справ із лекцією з теми захисту прав людини в межах правової системи Європейського Союзу. Пояснюючи студентам сутність категорії «людська гідність», професор наголосив на важливості дотримання прав «закордонних українців» на локальному рівні, коли вони повернуться з-за кордону (зокрема, в сфері національної безпеки та оборони) з новим рівнем міжнародно-правового захисту та новою правосвідомістю.

В цьому контексті актуальною вважається думка М.О. Баймуратова про групи субінститутів громадянства:

«- по-перше, загальні положення (субінститути): 1) поняття громадянства та принципи його законодавчого регулювання; 2) подвійне громадянство, безгромадянство й іноземне громадянство; 3) захист, заступництво в сприяння зберіганню і набуттю громадянства;

- по-друге, належність до громадянства або визнання громадянства: 4) визначення належності до громадянства та її найпростіші форми; 5) визнання громадянства; 6) особливі форми визначення належності до громадянства в різних країнах;

- по-третє, набуття громадянства, його способи і умови: 7) визначення (закріплення) підстав та інших загальних умов набуття громадянства; 8) прийняття у громадянство, його реєстрація й оптація; 9) відновлення в громадянстві;

- по-четверте, припинення громадянства: 10) підстави (види) припинення громадянства; 11) вихід із громадянства; 12) втрата і позбавлення громадянства.»

Особливу увагу в наукових роботах Михайло Олександрович Баймуратов приділяє концепту «правовий статус людини і громадянина» із визначенням сутності «права» як в об'єктивному, так і в суб'єктивному сенсах, і підкреслює, що:

«...оскільки в основі самоврядування лежить уява про свободу особистості та про громадянина (мешканця) як первинного суб'єкта права місцевого самоврядування (далі - ОМС), процес прийняття рішень в рамках місцевої спільноти є прерогативою кожного громадянина (мешканця)». [4, с. 73]

Вперше в Україні, роблячи ґрунтовний аналіз нормативно-правового регулювання інституту громадянства, а також його міжнародно-правової регламентації, в підручнику «Міжнародне публічне право» міжнародно-правовим питанням громадянства М.О. Баймуратов присвятив окремий розділ. Вказуючи на неповноту й суперечливість існуючих визначень інституту громадянства, автор пропонує власну дефініцію громадянства - це «політико-правовий зв'язок особи і держави стійкого характеру, у результаті якого між ними виникають взаємні права і обов'язки» [1, с. 427], а отже, «... громадянином (патридом) є особа, яка має докази приналежності до громадянства даної конкретної держави» [1, с. 429].

З 2022 року професор М.О. Баймуратов продовжує досліджувати юриспруденцію в умовах правового режиму воєнного стану в Україні крізь призму політико-правових категорій, явищ та реформацій в контексті мілітарного (воєнного) розуміння верховенства права і законності шляхом вивчення актуальних питань «гармонізації законодавства», «демократизації права», «інтеграції в праві», «конституціоналізації міжнародного права», «уніфікації правових рішень», «трансформації міжнародних відносин», «правової глобалізації», тощо.

В рамках наукового проекту розбудови інститутів місцевого самоврядування в умовах формування правової держави Україна вчений публікує результати досліджень міжнародної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування та конституційно-правового простору місцевого самоврядування як простору захисту прав людини.

Протягом 2022-2024 років професор М.О. Баймуратов у співавторстві із професором Б.Я. Кофманом публікує серію наукових праць, присвячених нагальності формування феноменології мілітарного муніципалізму, що пов'язаний з існуванням інституту місцевого самоврядування та функціонуванням органів місцевого самоврядування в екстраординарних умовах функціонування державності [8; 5].

Цікаво, що продовжуючи ідеї М. Баймуратова, дослідник Д. Бобровник робить висновки, що в умовах трансформаційних державних процесів підвищується роль і значення не тільки місцевого самоврядування, а й основного його репрезентативного суб'єкта – територіальної громади, яка: починає володіти новими властивостями (міжнародна правосуб'єктність) у відповідній формі та у відповідних межах – часткова, фрагментарна, «недосконала», «несформована» міжнародна суб'єктність; б) формує нову якість (ординарний суб'єкт міжнародних відносин, квазісуб'єкт міжнародного публічного права), в) новий рівень нормативно-правової регламентації та регулювання (в межах міжнародної нормотворчості і на рівні міжнародного договірності права), г) якісно новий об'єм сприйняття в межах міжнародної системи (набуття глобалістського потенціалу). [9, с. 17]

2024 року друком виходить монографія «Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики», в розділах якої Михайло Баймуратов пропонує ґрунтовне дослідження феноменології мілітарного муніципалізму, розкриваючи її повноцінність для сприйняття читачами [6].

За результатами комплексного дослідження праворозуміння в умовах воєнного стану Михайло Олександрович відображає нову терміносистему: правовий статус людини, особистості і громадянина (далі -ПСЛОГ) [7].

На думку вченого, в сучасному конституційному праві формується теоретико-праксеологічна модель ПСЛОГ, а також розуміння її нормативно-технологічного супроводження і забезпечення з боку органів публічної влади держави та інституцій громадянського суспільства.

Висновки. На нашу думку, законодавство України про місцеве самоврядування вбачається інноваційним правозахисним механізмом в умовах воєнного стану в контексті обмеження прав людини і громадянина. Взаємозв'язок між термінами «громадянство», «територіальна громада» та «територіальний колектив» є тісний, проте містить як опозиційні, так і пропонентні характеристики. Проте, правове регулювання реалізації територіальними громадами (територіальними колективами) своїх інтересів ще є далеким від ідеального та потребує подальшого вдосконалення. Отже, в контексті прaxeологічного підходу з урахуванням впливу триваючих збройних конфліктів та війн на соціальні відносини та розбудову громадянського суспільства в державах світу перспективними вважаються пропозиції Михайла Олександровича Баймуратова про «встановлення системного комплексу інструментально-інституційних аспектів забезпечення ПСЛОГ через дослідження феноменології та ролі правової політики держави у його забезпеченні, розкриття актуальних питань його нормопроектування в конституційному праві України, системно-результативний аналіз впливу феноменології поколінь прав людини, міжнародних правових стандартів прав людини на його формування та стабілізацію, а також визначення опорної ролі феноменології муніципальних прав людини (особистості) у його існуванні та вдосконаленні».

Список використаних джерел

1. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право. Підручник. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.
2. Батанов О.В. Розвиток конституційного законодавства про статус територіальних громад в Україні: Доктринальні та прикладні аспекти. URL: <http://surl.li/veqzvr>
3. Баймуратов М. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування як простір формування, реалізації, охорони та захисту прав людини. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня. Частина друга. Київ: Ваїте, 2021. 334 с.

4. Баймуратов М.О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України: монографія (репринтне видання дисертаційного дослідження). Дніпро: Інновація, 2021. 314 с.

5. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. (2022). Мілітарний конституціоналізм: до питання про формування, розуміння і оформлення феноменології. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. №3. С. 6-18.

6. Баймуратов М., Кофман Б., Хван Р. Пропілеї муніципального права демократичної держави та її муніципальної правової політики: монографія; Нац.авіац.ун-т. Одеса: Фенікс, 2024. 336 с.

7. Баймуратов М., Кофман Б. (2024). Людина, особистість і громадянин в сучасному конституційному праві: до розуміння теоретико-праксеологічної моделі. *Scientific collection "Interconf"*, (198), С. 240-247.

8. Баймуратов М., Кофман Б. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивна потреба та необхідність. *Право України*. 2024. С.38-60.

9. Бобровник Д. Формування глобалістського потенціалу територіальної громади в контексті становлення та розвитку міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування. *Alfred Nobel University Journal. Law*. 2024 №1. DOI: 10.32432/2709-6408-2024-1-8-1

10. Інтеграційне право в умовах глобалізаційних процесів: концептуальні та методологічні підходи (до 60-річчя зав.каф.конст., адмін. та міжнар. права Марупольск. держ. ун-ту, д.ю.н., проф., акад. Укр. акад. наук, Заслуж. Діяча науки і техн. України М.О.Баймуратова)/ за ред. д.ю.н., проф., Заслуж. юриста України Ю.О. Волошина. Одеса: Фенікс, 2015. 590 с.

11. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4468>

A CITIZEN AND A TERRITORIAL COLLECTIVE UNDER MARTIAL LAW: INTERPRETATION OF ESSENCE AND INTERRELATION

Ielyzaveta O. Lvova, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of state-legal disciplines, Institute of Law and Security, Odessa State University of Internal Affairs.

E-mail: lvovaliza@outlook.com

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-3

Key words: citizen, civil society, hromade, human, martial law, state.

The article considers theoretical and legal approaches to the definition of the terms "citizenship" and "territorial community" ("territorial collective"), as well as reflects their evolution on the basis of generalization of the conceptual vision of Ukrainian legal scholars. Modern prerequisites and prospects for the formation of national legislation in the field of local self-government are analyzed. The article reflects an attempt to determine the interrelation between these terms in the context of the development of the science of constitutional and municipal law in the context of the war in Ukraine. It is determined that the legislation of Ukraine on local self-government is seen as an innovative human rights mechanism under martial law in the context of restricting human and civil rights. The interrelation between the terms "citizenship", "territorial community" and "territorial collective" is close, but it contains both oppositional and proponent characteristics. In general, the legal regulation of the implementation of interests of territorial communities (territorial collectives) by themselves is still far from ideal and needs further improvement.

References

1. Baimuratov, M.O. (2018). *Mizhnarodne publichne parvo* [International Public Law]. Kyiv-Odesa, Phoenix Publ. 762 p.

2. Batanov, O.V. *Rozvytok konstytutsiinoho zakonodavstva pro status terytorialnykh hromad v Ukraini: Doktrynalni ta prykladni aspekty* [Development of constitutional legislation on the status of territorial communities in Ukraine: Doctrinal and applied aspects]. Available at: <http://surl.li/veqzvr>

3. Baimuratov, M. (2021). *Konstytutsiino-pravovy prostir mistsevoho samovriaduvannia yak prostir formuvannia, realizatsii, okhorony ta zakhystu prav liudyny* [Constitutional and legal space of local self-

government as a space for the formation, implementation, protection and defense of human rights]. *Zbirnyk materialiv i tez naukovo-praktychnykh zakhodiv konstytutsiinoho tyzhnia* [Collection of materials and abstracts of scientific and practical events of the constitutional week]. Kyiv, Vaite Publ., 334 p.

4. Baimuratov, M.O. (2021). *Mizhnarodne spivrobotnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* [International cooperation of local self-government bodies of Ukraine]. Monograph (reprint edition of dissertation research). Dnipro, Innovation Publ., 314 p.

5. Baimuratov, M.O., Kofman B.Ia. (2022). *Militarnyi konstytutsionalizm: do pytannia pro formuvannia, rozuminnia i oformlennia fenomenologii* [Military constitutionalism: to the question of the formation, understanding and design of phenomenology]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 3, pp. 6-18.

6. Baimuratov, M., Kofman, B., Khvan, R. (2024). *Propilei munitsypalnoho prava demokratychnoi derzhavy ta yii munitsypalnoi pravovoi polityky* [Propylaea of municipal law of a democratic state and its municipal legal policy]. Monograph. Odesa, Phoenix Publ., 336 p.

7. Baimuratov, M., Kofman, B. (2024). *Liudyna, osobystist i hromadianyn v suchasnomu konstytutsiinomu pravi: do rozuminnia teoretyko-prakseologichnoi modeli* [Man, personality and citizen in modern constitutional law: to understand the theoretical and praxeological model]. *Scientific collection "Interconf"* [Scientific collection "Interconf"], no. 198, pp. 240-247.

8. Baimuratov, M., Kofman, B. (2024). *Militarnyi munitsypalizm: doktrynalna ideia chy obiektyvna potreba ta neobkhdnist* [Military municipalism: doctrinal idea or objective need and necessity]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine]. pp. 38-60.

9. Bobrovnyk, D. (2024). *Formuvannia hlobalistskoho potentsialu terytorialnoi hromady v konteksti stanovlennia ta rozvytku mizhnarodnoho spivrobotnytstva orhaniv mistsevoho samovriaduvannia* [Formation of the globalist potential of the territorial community in the context of the formation and development of international cooperation of local self-government bodies]. *Alfred Nobel University Journal. Law*, no. 1. DOI: 10.32432/2709-6408-2024-1-8-1

10. *Intehratsiine pravo v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv: kontseptualni ta metodolohichni pidkhody (do 60-richchia M.O.Baimuratova)* (2015) [Integration law in the context of globalization processes: conceptual and methodological approaches (to the 60th anniversary of M.O. Baymuratov)]. Odesa, Phoenix Publ., 590 p.

11. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia realizatsii prava na nabuttia ta zberezhenia hromadianstva Ukrainy* [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Ensuring the Implementation of the Right to Acquire and Preserve Ukrainian Citizenship]. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4468>

Одержано 16.12.2024.

УДК 341.1

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-4

МИХАЙЛО БАЙМУРАТОВ,

доктор юридичних наук, професор,

*Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0002-4131-1070

БОРИС КОФМАН,

доктор юридичних наук, старший дослідник,

*Заслужений юрист України, доцент кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0001-8121-5190

НАТАЛЯ ЄФРЕМОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0003-0497-2619

МУНІЦИПАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ТА ІМАНЕНТНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ І ФОРМУВАННЯ СТАТУСУ ЖИТЕЛЯ-ЧЛЕНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ДО РОЗУМІННЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню феноменології муніципальної культури як основоположно-го та іманентного елементу становлення і формування статусу жителя-члена територіальної громади в контексті її розуміння та усвідомлення. Доводиться, що становлення, розвиток та вдосконалення місцевого самоврядування в Україні, як демократичного та самоврядного інституту, у функціонуванні якого беруть безпосередню участь жителі-члени територіальних громад, безпосередньо пов'язане з феноменологією муніципальної культури та її важливої складової – муніципальної правової культури. Стверджується, що профільна феноменологія напряму є пов'язаною з виникненням, формуванням, існуванням, функціонуванням, розвитком і вдосконаленням низки інших феноменів (феноменологій) – муніципальної свідомості, муніципальної психології, муніципальних цінностей, а також їх правових форм – муніципальної правової свідомості, муніципальної правової психології, муніципальних правових цінностей. Саме феноменологія муніципальної культури та розвиток її правової форми детермінує і каталізує формування, прояв та процес реалізації, розвитку і вдосконалення муніципальних свобод та муніципальних прав людини, що запозичуються і трансформуються з арсеналу конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а також доповнюються новими, суто локальними правами і свободами, що обумовлені самоврядною суттю і мотиваційним змістом інституту локальної демократії.

Зазначається, що важливим фактором формування муніципальної культури виступають низка факторів об'єктивної та суб'єктивної властивості, які свідчать і підтверджують, що системний комплекс муніципально-правових відносин, включаючи й муніципальні свободи і муніципальні права людини формуються, проявляються, функціонують і реалізуються: А) на локальному рівні соціуму (просторовий критерій), Б) в процесі формування, становлення, існування, функціонування і вдоскона-

лення територіальної людської спільноти в процесі звершення кожним з її членів-жителів свого життєвого циклу (екзистенційно-спільнотний критерій), В) в історичній ретроспективі та історичній перспективі (темпоральний критерій), Г) в межах ТГ (макросуб'єктний критерій), Г') в умовах місцевого самоврядування (самоврядно-статусний критерій), Д) в філософському стані повсякденності (функціонально-статусний критерій), Е) у вигляді конституційних прав і свобод людини (індивідуально-статусний критерій), що Є) виникають в процесі соціалізації людини, її груп та асоціацій (соціалізаційний критерій), Ж) через формування відповідних поведінкових настанов (атитюдів), включаючи й правові атитюди (поведінково-формулюючий критерій), та З) їх наступну реалізацію у відповідних соціальних практиках, формах життєдіяльності (габітусах), включаючи й правові габітуси (діяльнісно-формулюючий критерій), а також И) через реалізацію фертильною частиною населення своєї репродуктивної функції, що продовжує їх род та існування людської цивілізації (фертильно-репродуктивний критерій). Отже, наведені фактори мають безпосереднє і пряме відношення до формування феноменології муніципальної культури, що виступає не тільки логічним підсумком муніципальної діяльності людини, а й могутнім фактором, що супроводжує і забезпечує існування такої культури, робить її основоположним і іманентним в процесі існування, формування, розвитку і вдосконалення повсякденного муніципального життя людини. Ба більше, наголошується, що муніципальна культура є, по-перше, одним з видів загальної людської культури; по-друге, вона є її логічно-специфічним результатом, що виникає завдяки знаходженню людини, її груп та асоціацій в межах територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування; по-третє, саме наведені характерологічні риси умов виникнення такої культури (локальний рівень соціуму, людина як член громади, комунікації людини на міжособистісному, груповому і колективному рівня, сфера самоорганізації для людини, її груп та асоціацій) є могутнім організаційним та організаційно-правовим стимулом, мотивацією та формою (формами) для формування, розвитку і вдосконалення профільної культури; по-четверте, зазвичай, муніципальну культуру уособлюють з міською культурою, що є результатом достатньо успішного існування міської локальної людської спільноти у її історичному існуванні і розвитку, що у підсумку призвело до формування феноменології державності; по-п'яте, профільну культуру вважають яскравим прикладом корпоративної культури, як культури спільноти, що володіє інтерсуб'єктивними властивостями.

Аргументовано що, системоутворюючим фактором муніципальної культури виступає атитюдно-габітусна структура соціалізації людини, її груп та асоціацій, що здійснюється в межах локального соціуму (громади), в умовах місцевого самоврядування, в філософському стані повсякденності, та проявляється ззовні у вигляді появи, формування, функціонування, реалізації, розвитку та вдосконалення системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків людини. Отже, муніципальна культура володіє системним та телеологічним впливом на процес формування статусу людини в місцевому самоврядуванні, включаючи її правову форму, та детермінуючи формування профільного муніципально-правового статусу людини, а також її груп та асоціацій.

Ключові слова: культура, місцеве самоврядування, муніципальна культура, муніципальна правова культура, територіальна громада, правовий простір місцевого самоврядування, правовий статус людини-жителя і члена територіальної громади.

Постановка проблеми. Становлення, розвиток та вдосконалення місцевого самоврядування в Україні (далі – МСВ), як демократичного та самоврядного інституту, у функціонуванні якого беруть безпосередню участь жителі-члени територіальних громад (далі – ТГ), безпосередньо пов'язане з феноменологією муніципальної культури та її важливою складовою – муніципальною правовою культурою.

Ця феноменологія на пряму є пов'язаною з виникненням, формуванням, існуванням, функціонуванням, розвитком і вдосконаленням низки інших феноменів (феноменологій) – муніципальної свідомості, муніципальної психології, муніципальних цінностей, а також їх правових форм – муніципальної правової свідомості, муніципальної правової психології, муніципальних правових цінностей. Саме феноменологія муніципальної культури та розвиток її правової форми детермінує і каталізує формування, прояв та процес реалізації, розвитку і вдосконалення муніципальних свобод та муніципальних прав людини, що запозичуються і трансформуються з арсеналу конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а також доповнюються новими, суто локальними правами і свободами, що обумовлені самоврядною суттю і мотиваційним змістом інституту локальної демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що окремих і спеціальних досліджень щодо формування і становлення феноменології муніципальної культури ані у вітчизняній юриспруденції, ані у вітчизняній культурологічній науці не проводилось. Однак загальні питання її становлення розглядалися в низці досліджень вітчизняних фахів-

ців муніципального права, серед яких такі вчені як М.О. Баймуратов, М.М. Баймуратов, О.В. Батанов, Н.В. Бочарова, О.О. Боярський, Ю.О. Волошин, Б.Я. Кофман, В.С. Могілевський, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, В.Я. Тацій, О.Ф. Фрицький та ін.

Західна та світова муніципалістика також відповідним чином досліджує феноменологію культури в місцевому самоврядуванні. Причому, основний акцент в профільних дослідженнях робиться на ролі і значенні загальної культури в локальному розвитку. Так в дослідженні Anna Edlund & Siloni Günther «Culture and the Municipality – A Love Story? Exploring what determines cultural spending decisions», автори, визначаючи особливу роль культури в функціонуванні муніципалітетів, основним об'єктом свого дослідження роблять на фінансовому супроводженні і забезпеченні культурологічних заходів в межах громади [1]. Дослідження Andrzej Pawluczuk, Urszula Ryciuk «Variables shaping the culture in organizational learning in municipalities» [2] присвячено організаційним аспектам формування системи освіти муніципальних службовців. У науковій праці китайського дослідника Yiqing Qiao «City, Urban Planning and the Creation of Urban Culture – Taking the Ancient City of Xi'an as an Example» [3] розглядаються загальні питання планування культурного розвитку та створення культурологічного дискурсу на прикладі стародавнього міста Китаю Сиань Ицин Цяо. Тобто, резюмуючи, можна зазначити, що в основному в наукових працях закордонних фахівців розглядаються питання ординарного створення, існування, функціонування та реалізації культурологічної функції муніципалітетів. Проте, питанням формування муніципальної культури як феноменології, особливо в її історичному, онтологічному, аксіологічному, комунікативному та інших значеннях, належної уваги не приділялося.

Метою статті є дослідження феноменології муніципальної культури як основоположного та іманентного елементу становлення і формування статусу жителя-члена територіальної громади в контексті її розуміння та усвідомлення.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження заявленої проблематики методологічно важливим виступають низка факторів об'єктивної та суб'єктивної властивості, які свідчать і підтверджують, що системний комплекс муніципально-правових відносин, включаючи й муніципальні свободи і муніципальні права людини формуються, проявляються, функціонують і реалізуються:

А) на локальному рівні соціуму (*просторовий критерій* – авт.),

Б) в процесі формування, становлення, існування, функціонування і вдосконалення територіальної людської спільноти в процесі звершення кожним з її членів-жителів свого життєвого циклу (*екзистенційно-спільнотний критерій* – авт.),

В) в історичній ретроспективі та історичній перспективі (*темпоральний критерій* – авт.),

Г) в межах ТГ (*макросуб'єктний критерій* – авт.),

Г') в умовах МСВ (*самоврядно-статусний критерій* – авт.),

Д) в філософському стані повсякденності (*функціонально-статусний критерій* – авт.),

Е) у вигляді конституційних прав і свобод людини (*індивідуально-статусний критерій* – авт.), що

Є) виникають в процесі соціалізації людини, її груп та асоціацій (*соціалізаційний критерій* – авт.),

Ж) через формування відповідних поведінкових настанов (*атитюдів*), включаючи й правові атитюди (*поведінково-формуючий критерій* – авт.), та

З) їх наступну реалізацію у відповідних соціальних практиках, формах життєдіяльності (*габітусах*), включаючи й правові габітуси (*діяльнісно-формуючий критерій* – авт.), а також

И) через реалізацію фертильною частиною населення своєї репродуктивної функції, що продовжує їх род та існування людської цивілізації (*фертильно-репродуктивний критерій* – авт.).

Наведені фактори мають безпосереднє і пряме відношення до формування феноменології муніципальної культури, що виступає не тільки логічним підсумком муніципальної діяльності людини, а й могутнім фактором, що супроводжує і забезпечує існування такої культури, робить її основоположним і іманентним в процесі існування, формування, розвитку і вдосконалення повсякденного муніципального життя людини.

Крім того, варто наголосити на тому, що муніципальна культура є, по-перше, одним з видів загальної людської культури; по-друге, вона є її логічно-специфічним результатом, що

виникає завдяки знаходженню людини, її груп та асоціацій в межах ТГ та в умовах МСВ; по-третє, саме наведені характерологічні риси умов виникнення такої культури (локальний рівень соціуму, людина як член громади, комунікації людини на міжособистісному, груповому і колективному рівня, сфера самоорганізації для людини, її груп та асоціацій) є могутнім організаційним та організаційно-правовим стимулом, мотивацією та формою (формами) для формування, розвитку і вдосконалення профільної культури; по-четверте, зазвичай, муніципальну культуру уособлюють з міською культурою, що є результатом достатньо успішного існування міської локальної людської спільноти у її історичному існуванні і розвитку, що у підсумку призвело до формування феноменології державності; по-п'яте, профільну культуру вважають яскравим прикладом корпоративної культури, як культури спільноти, що володіє інтерсуб'єктивними властивостями.

Для більш глибокого розуміння проблематики муніципальної культури вважаємо за потрібне дослідити загальну феноменологію культури, що, своєю чергою, дасть можливість визначити особливі і характерні риси та властивості профільної муніципальної культури.

У семантичному розумінні термін, а по суті терміносистема «культура», походить від латинського *cultura* – «обробіток», «обробляти», «культивувати» [4]. Давньоримський політичний діяч республіканського періоду, видатний оратор, філософ і літератор Марк Туллій Ціцерон ввів поняття *cultura animi* – «обробіток душі», застосувавши сільськогосподарську природну метафору до розвитку душі людини як філософської категорії. Він бачив у культурі важливий спосіб подолання різних проявів варварства та могутній інструмент для перетворення людини на повноцінного громадянина [5].

Отже, треба усвідомлювати і розуміти, що усі ми належимо до тієї чи іншої культури. Культура, як могутній інтеграційний соціально-ідеологічний фактор, виступає комплексним, а потім й системним поєднанням людських знань, переконань і норм поведінки, які ми переймаємо і користуємося у сьогоденні, а потім передаємо майбутнім поколінням (*інтеграційно-перспективний фактор* – авт.). Культура, як ключовий соціалізуючий фактор, який регулює різні сфери взаємодії людей – від повсякденного спілкування до функціонування глобальної економіки, суттєво впливає на локальний, внутрішньодержавний, регіональний і глобальний розвиток (*комунікативно-соціалізуючий фактор* – авт.). Ба більше, культура характеризується різноманітністю її форм і ролей у суспільстві, що робить її іманентним та незмінним фактором розвитку кожної людини, її груп та асоціацій (*полісемічно-релятивістський фактор* – авт.). В основі культури лежать інтереси людини відносно вирішення індивідуальних, групових та колективних інтересів розвитку оточуючого середовища та локального соціуму, що є стратегічно важливими у подальшому існуванні, функціонуванні та розвитку людського соціуму, що функціонує в умовах державності (*стратегічно-біхевіористичний фактор* – авт.).

Різними представниками науки, насамперед, філософії, антропології, соціології, етнології тощо, у різні історичні періоди, поняттю «культура» надавалося не тільки різне, але й важливе значення. Крім того, спостерігалось й різне тлумачення цієї терміносистеми.

Суттєвий внесок у розуміння цієї терміносистеми зробив німецький філософ XVIII ст. Еммануїл Кант. В цілому культура розуміється Кантом як свобода ставити будь-які цілі і творити відповідно до них, що можливо завдяки моральному розвитку індивіда та людського роду. Свобода є основою моральності особистості та метою культури [6, р. 129].

23 квітня 1784 р., перебуваючи у Веймарі (у той період Веймарське герцогство, сучасна Тюрінгія, Німеччина) німецький просвітитель Йоганн Готфрід Гердер у Передмові до своєї книги «Ідеї до філософії історії людства» написав: «Немає нічого менш визначеного, ніж це слово «культура», і немає нічого більш оманливого, як прикладати його до цілих століть та народів» [7, р. 208]. Він фактично виступає ключовим філософом епохи пізнього Просвітництва, а також родоначальником течії, яка вивчає природний історичний розвиток людської культури.

Велике значення у концепції Й.Г. Гердера займає взаємний зв'язок природи та культури. Цей метод, який отримав назву космологічного, Гердер запозичив з філософії та висновків його сучасника – І. Канта, представлений в його творі «Загальної природної історії та теорії неба» в середині XVIII століття [8, с. 44].

Він також вважав, що культура надає допомогу в становленні людини і є тією вирішальною ознакою, яка відрізняє її від тварини. Можна сміливо стверджувати, що культуру слід вважати другим народженням людини. Ретельно й відповідально вивчаючи культурний феномен, Гердер зумів виділити у ній дві основоположні засади: 1) надприродну культурну сутність; 2) історичну причину розвитку цього феномена.

Елементами культури за Гердером варто вважати: мову, державну освіту, сім'ю та відносини всередині неї, релігію, мистецтво, науку.

Гердер говорив про те, що культура «захоплює людину і формує її голову та члени її тіла». Лише культура є тою початковою засадою, яка здатна інтегрувати людей, створюючи на їх основі одне та єдине людське суспільство [7, р. 212].

Своєю чергою, британський етнолог, антрополог, культуролог XIX ст. Едвард Б. Тайлор суттєво розширив підхід до поняття культури, – у цьому він спирався на вчення Фрідріха Клемма, німецького історика та родоначальника еволюційного підходу до культури. Разом з тим, багато вчених називають саме Тайлора батьком еволюційної теорії розвитку.

Тут треба розуміти, що еволюціонізм – це перша етнографічна теорія, яка сформувалася до середини XIX століття. У роботі Тайлора «Дослідження в галузі давньої історії людства» 1865 р. можна знайти відображення еволюціоністських поглядів вченого. У ній також можна визначити визначення культури по Е. Тайлору. Також тут закладено традицію такого дослідження.

Якщо коротко, то концепція культури за Тайлором – класична еволюційна теорія – ґрунтується на наявності універсальних законів розвитку культур [9].

Фундаментальна робота Тайлора – «Первісна культура». Вона була написана на базі аналізу культур понад 400 етносів. У своїй роботі він ілюструє ключові засади культурології – вона займається дослідженням культур народів на різних етапах історичного розвитку.

Культура по Е. Тайлору ґрунтується на: знаннях; віруваннях; мистецтві; моральності; законах; звичаях [9].

Треба розуміти, що феноменологія культури по Тайлору – ще одна віха у становленні поняття «культура». Це дослідження співвідношення понять культура та цивілізація. Цей дослідник не робить різниці між культурою і цивілізацією, ба більше, він вважає, що культура і цивілізація у широкому етнографічному сенсі – тотожні поняття. Тобто, культура – це ще й цивілізація, навмисно створений та раціонально влаштований механізм, що сприяє розвитку суспільства [9].

Наведений дослідник вважає, що розвиток нового покоління відбувається у нових культурних умовах, на відміну від попереднього. Отже, культура стає більш розвиненою, коли зростає кількість культурних та вихованих людей.

В основу методології вивчення культури Тейлор поклав натуралістичний метод. Культура ділилася їм у окремі елементи, а класифікація відбувалася з урахуванням географічних та історичних моментів. Після цього він становив генетичні лави. Згідно з Тайлором, явища культури мають свою структуру – рід, вид, підвид – все те саме, що й у світі тварин і рослин. Так само явища культури схильні до міграції – з однієї географічної області в іншу. Як доказ – наявність подібних характеристик у різних культурах.

Згідно з доктринальною позицією англійського філософа, поета і культуролога XIX ст. Метью Арнольда, культуру складають дві основні складові. По-перше, це знання, що втілило «найкраще з осмисленого та сказаного у світі». По-друге, це вимога до культури «виконувати Божу волю і призначення, змінитись у внутрішньому стані думки та духу» [10].

Іншими словами, культура – це спроба дізнатися про краще і змусити це знання працювати на користь всього людства. Зміни у суспільстві, що закріпилися до XIX століття, вивели на перший план робітничий клас і створили у зв'язку з цим певні труднощі, бо фактично останній й став не тільки основним об'єктом культурологічного дискурсу, а й його основним продуцентом, хоча цю роль він виконувати об'єктивно не зміг.

На думку М. Арнольда, високій культурі, носієм якої може бути лише високоосвічена еліта суспільства, протиставляється «культурна анархія» робітничого класу, яка являла собою популярну культуру, що народжується. Згідно Арнольду, «культурна анархія» робітничого класу має бути придушена гармонійним впливом високої культури та освітою. Функція освіти полягає в тому, щоб відновити почуття підпорядкування та поваги робітничого кла-

су до панівного класу. Освіта принесла б робітничому класу культуру, яка б, своєю чергою видалила спокуси профспілкового руху, політичної агітації та низький культурний рівень. Отже, культура з великої літери витіснила б популярну культуру [10].

Американська антропологія Рут Бенедикт, представниця етнопсихологічного спрямування в американській антропології XX ст., поклала в основу своєї культурологічної концепції поняття «pattern» – модель (зразок), як ключ до розуміння морфології цієї культури [11]. Бенедикт відстоює принцип культурного релятивізму, згідно з яким кожне явище культури може бути адекватно зрозуміле лише у загальному контексті культури. Кожна культура є певною внутрішньою єдністю форм мислення, єдністю стилістики, відображеною у формах економічного, політичного, духовного, релігійного, практичного, художнього життя. Виявлення цієї стилістичної єдності форм, з погляду Бенедикт, – основна мета дослідження культури. Свій метод вивчення культури вона називає дистанціюванням [11]. Згідно з Бенедикт, культуролог чи антрополог зовсім не зобов'язані жити якийсь час у країні, де вивчається культура або знати мову її народу. «Дистанційоване» вивчення культури передбачає аналіз соціологічних та етнографічних даних, фольклору, релігійних вірувань, художньої та наукової літератури, преси, кіномистецтва тощо.

Бенедикт визнала первинним у кожній культурі особистість та особливості її психіки [11]. При цьому міжкультурні відмінності пояснюються, насамперед, відмінностями в індивідуальної психології. Але між суспільством та індивідом існує нерозривний взаємозв'язок, і особистість, з погляду Бенедикт, слід вивчати саме в системі цього взаємозв'язку. Метод «дистанціювання» та концепція культурного релятивізму на початку 1940-х років. були використані нею для критики німецького фашизму та японського милітаризму.

У 2001 році Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, культури і науки (ЮНЕСКО) на міжнародно-правовому рівні у Загальній декларації про культурне розмаїття зазначила, що культура повинна розглядатися як сукупність властивих суспільству або соціальній групі відмінних ознак – духовних і матеріальних, інтелектуальних та емоційних – і що, крім мистецтва та літератури, вона охоплює спосіб життя, «вміння жити разом», системи цінностей, традиції та вірування [12].

Різні підходи щодо розуміння феноменології культури спостерігаються й в енциклопедичних виданнях. Так, наприклад, Енциклопедія культурології [13, с. 116] розглядає терміносистему «Культура» у всій її багатоманітності, а саме як:

а) сукупність штучних порядків та об'єктів, створених людьми на додаток до природних, завчених форм людської поведінки та діяльності, набутих знань, образів самопізнання та символічних позначень навколишнього світу (*діяльнісно-пізнавальний критерій* – авт.);

б) є «оброблене» довкілля людей, організоване у вигляді специфічних для людини способів (технологій) діяльності та насичене продуктами (результатами) цієї діяльності (*просторово-технологічний критерій* – авт.);

в) світ «оброблених» особистостей, чия свідомість і поведінка мотивується і регулюється вже не стільки біологічними, скільки соціальними інтересами та потребами, загальноприйнятими нормами та правилами їх задоволення (*особистісно-соціальний критерій* – авт.);

г) світ «упорядкованих» колективів людей, об'єднаних загальними екзистенційними орієнтаціями, соціальними проблемами та досвідом спільної життєдіяльності (*колективно-екзистенційний критерій* – авт.);

г') світ особливих нормативних порядків та форм здійснення діяльності та образів свідомості, акумульованих та селектованих соціальним досвідом на підставі критеріїв їх прийнятності за соціальною ціною та наслідками, їх допустимості з позицій підтримки рівня соціальної консолідованості спільнот і втілених у системах соціальних цілей, цінностей, правил, звичаїв, соціальних стандартів, технологій соціалізації особистості та відтворення спільнот як стійких функціональних цілісностей, що опрідмечені у специфічних рисах технологій та продуктів будь-якої соціально значущої та цілеспрямованої активності людей (*нормативно-свідомий підхід* – авт.);

д) світ символічних позначень явищ та понять, сконструйований людьми з метою фіксації та трансляції соціально значущої інформації, знань, уявлень, досвіду, ідей тощо (*понятійно-інформаційний підхід* – авт.);

е) світ творчих новацій – способів і результатів пізнання, інтелектуальних і образних рефлексій буття та його практичного перетворення з метою розширення обсягів виробництва, розподілу та споживання соціальних благ (*новаційно-рефлексійний підхід* – авт.);

є) є продуктом спільної життєдіяльності людей, системою узгоджених процедур та способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії, позначень та оцінок, консолідації в ім'я досягнення спільних цілей, упорядкованих правил та соціально прийнятних технологій задоволення групових та індивідуальних інтересів та потреб (як матеріальних, так і пізнавальних, символічних, оціночних), що реалізуються у формах людської діяльності (*колективно-телеологічний підхід* – авт.).

Оксфордський Історичний словник [14] тлумачить поняття культури – як історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, у їх взаємовідносинах, а також у створюваних ними матеріальних та духовних цінностях (*історико-габітусний підхід* – авт.).

Системний аналіз наведених в довідковій літературі позицій переконливо демонструє переважно локальний характер її формування за активною участю людини, її груп та асоціацій. Саме таким чином демонструється генетичний зв'язок культури з інститутом локальної демократії у вигляді МСВ.

Резюмуючи наведені доктринальні позиції та норми міжнародних актів про культуру, можна констатувати наступне:

А) феноменологія культури розглядається, насамперед, застосовне до конкретної людини або суспільства або до соціальної групи, – тобто, має суто *суб'єктно-локальний та локально-визначальний вимір культури*, що лежить в основі культури муніципальної;

Б) наведені сфери формування, існування, функціонування культури та її відповідних форм присутні, насамперед, в локальному соціумі, тобто в межах ТГ та відносяться безпосередньо до її членів-жителів відповідних територій держави, – йдеться про *локально-просторовий вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

В) елементний склад культури має безпосередньо відношення до кожної конкретної людини, тобто до жителя-члена ТГ, що здійснює в її межах та в умовах МСВ свій життєвий цикл, – тобто, такий склад відповідає відповідному екзистенційному тренду людини, її груп та асоціацій і формує відповідний дискурс їх повсякденного існування (мова, родина, відносини всередині неї, освіта, релігія, мистецтво, наука тощо), – йдеться про *локально-екзистенційний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Г) в основі феноменології культури лежить комунікативна взаємодія людини, її груп та асоціацій на міжособистісному, груповому і колективному рівнях з питань формування, продукування, споживання духовних і матеріальних, інтелектуальних та емоційних засад існування локального соціуму – що включає і охоплює в свій перелік, крім мистецтва та літератури, спосіб життя, «вміння жити разом», системи правил, принципів, норм, цінностей, традицій та вірування, – тобто, йдеться про *локально-об'єктний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Г') саме через феноменологію культури в свідомість кожної людини, її груп та асоціацій, що існують і функціонують в межах локального суспільства, втілюються муніципальні цінності, формуються муніципальні права і свободи людини, – тобто, йдеться про *локально-ціннісний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Д) ба більше, нерозривний взаємозв'язок між суспільством та індивідом, що за безпосередньої участі культури, її багатьох форм, детермінує та формує з людини особистість, – веде до соціалізації людини через виникнення у неї системного комплексу атитюдів та габітусів, включаючи й їх форми, – отже, формується *локально-соціалізаційний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Е) формування культури в межах ТГ, в умовах МСВ та в філософському стані повсякденності є свідомством наявності загальних телеологічних домінант локальної територіальної людської спільноти, вирішення яких скеровано на спільне існування і функціонування людини в локальному соціумі в процесі здійснення нею свого життєвого циклу, – отже, формується *локально-інтерсуб'єктивний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Є) формування і прояв культури в локальній територіальній людській спільноті відбувається за рахунок відповідних соціальних засобів-регуляторів – правил (відносно органі-

зації повсякденного життя обивателя; формування і реалізації основоположних засад життєдіяльності в спільноті; вирішення типізованих життєвих ситуацій; вирішення конфліктних ситуацій між членами або групами спільноти тощо), норм, стандартів поведінки – саме їх використання скеровано на стає і стабільне існування людини в ТГ в процесі здійснення нею свого життєвого циклу, – отже, формується *локально-джерельний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

Ж) формування і прояв культури в локальній територіальній людській спільноті відбувається на всіх рівнях її існування і функціонування, – тобто, йдеться про становлення культури в сільській, селищній, міській спільнотах, що виступають опорними спільнотами в межах МСВ, у вигляді культури моральності, людської взаємодопомоги, громадянськості, інтерсуб'єктивності, що здійснюється на наведених рівнях в умовах повсякденності, – отже, формується *локально-універсальний вимір*, що завдяки наявності загальних характерологічних рис (локалізм, життєвий цикл, атитюди, габітуси, права і свободи людини тощо) лежить в основі культури муніципальної;

З) культура це полісемічна феноменологія яка: по-перше, володіє великим інформаційно-пропагандистським потенціалом; по-друге, приваблює змістом та соціальною ефективністю своїх видів і форм; по-третє, це, своєю чергою, сприяє запозиченню її видів і форм широкими верствами населення; по-четверте, запозичені форми і види культури знаходять своє закріплення у індивідуальній, груповій та колективній свідомості людини; по-п'яте, внаслідок чого, такі види і форми культури детермінують відповідні поведінкові настанови та практичні форми життєдіяльності (культурологічні атитюди/габітуси); по-шосте, у підсумку такі види і форми культури, внаслідок їх ефективності, оптимальності, результативності та задоволення духовних та інших інтересів людини, її груп та асоціацій, передаються наступним поколінням – отже завдяки наведеним властивостям формується *локально-запозичувальний вимір* культури, що лежить в основі культури муніципальної;

И) формування та розвиток культури суттєво впливають два способи психологічного буття колективного суб'єкта в індивідуальному – тобто, ТГ у людині та її групах, а саме:

1. «Нерефлексивний, фрагментарний» спосіб (або рівень збігів) – йдеться про фіксацію можливостей виникнення ситуативного взаємного підсилювального «ефекту дії» внаслідок збігу (або гармонійного взаємного доповнення) ключових психологічних елементів індивідуальних діяльностей певної множини індивідів (в межах ТГ – авт.). По-перше, це збіг «цілей» /телеологічних доміант/ (також «інтересів», «потреб», «мотивів», «цінностей», «задач») [15] – усього, що можна об'єднати поняттям «образ бажаного майбутнього», що виникає в процесі реалізації людиною свого життєвого циклу. По-друге, це збіг способів досягнення цілей – у психологічній проекції це, очевидно, різного роду психічні автоматизми, насамперед – емоції (а також «стереотипи», «установки», «картини світу», «знання», «навички», «інстинкти», «рефлекси» тощо). Ознака «нерефлексивності» стосується неусвідомлюваності індивідом не так самого по собі змісту певних цілей та способів досягнення їх, як їхнього «групового» характеру, факту наявності і подібності їх у певної множини інших індивідів [15]. Вітчизняний дослідник Є. Боринштейн одним з ключових критеріїв інтегрованості соціокультурного суб'єкта називає погодженість взаємодії в нестандартних умовах, у мінливому середовищі [16] (зазвичай у екстраординарних умовах функціонування державності – авт.). Прогностичний критерій і водночас фактичний механізм такої потенційної погодженості можна вбачати в наступному рівні.

2. «Рефлексивний, цілісний» спосіб (або рівень гештальту). Тут, по-перше, група постає як певна уявна цілісність, що має для індивіда своє «ім'я» та «обличчя», а по-друге, ці «ім'я» й «обличчя» стають більшою чи меншою мірою складниками власної особистості. Видається, що цей спосіб інтегрує і стабілізує можливість попереднього у формуванні колективного суб'єкта соціальної дії, у тому числі й компенсуючи дефіцит фрагментарних збігів. Ключовим моментом тут стає переживання людиною стану «спільності» – відчуття чи сприймання того, що саме ця сукупність індивідів являє собою групу, спільноту [17, с. 75].

При цьому, найбільш популярними психологічними конструктами для осмислення суб'єктивних феноменів належності до спільноти стали «ми» – переживання та «самоідентифікація» [15, с. 54]. Тобто, можна констатувати, що внаслідок реалізації такої теоретико-праксеологічної схеми культурно-комунікативної моделі виникає та формується *локально-психологічний вимір*, що лежить в основі культури муніципальної;

І) феноменологія культури проходить згідно з енактивізмом, відповідно до настанов якого пізнання є не відображенням у свідомості суб'єкта зовнішнього по відношенню до нього світу (як стверджує домінуюча в когнітивній науці та епістемології парадигма – репрезентаціоналізм), а цей процес формування світу здійснюється шляхом взаємодії між мозком, тілом і зовнішнім середовищем. При цьому, ключовим поняттям енактивізму виступає досвід. Енактивізм базується на філософії недвійності, що долає протиставлення суб'єкта та об'єкта, тіла та свідомості, організму та зовнішнього середовища, життя та пізнання, реального та віртуального [18, р. 173]. Відмінними рисами енактивізму виступають: а) холізм (позиція у філософії та науці щодо проблеми співвідношення частини і цілого, що виходить з якісної своєрідності та пріоритету цілого по відношенню до його частин – авт.); б) динамізм; в) процесуалізм; г) емерджентизм (більш вузька визначена версія еволюційного підходу до свідомості, що найактивніше розвивається, зокрема за рахунок універсального методологічного характеру – авт.); г') автопоетичність (позначає систему та організм як живі структури, яким властива самореплікація та самоконструювання – авт.); д) активність тілесного розуму і тіла, що пізнає; е) натуралізм. Звідси виникає та формується *локально-неактивістський вимір*, що лежить в основі культури муніципальної [18, р. 174].

Отже, можна констатувати, що:

- по-перше, присутність у видів і форм культури відповідної статусності, що надається людині, її групам та асоціаціям внаслідок оволодіння, користування та передачі іншим таких видів і форм культури через набуття нових духовних якостей, що напряму впливають на соціальний статус кожної конкретної людини-члена соціуму:

- по-друге, наявність органічного зв'язку та взаємозв'язку між феноменологією культури та МСВ, між нею та статусом ТГ, між нею та кожним жителем-членом ТГ – саме така залежність в державно організованому соціумі та локальному соціумі, що існує та функціонує на засадах самоорганізації, формує правовий статус всіх наведених суб'єктів, включаючи й правовий статус людини-члена ТГ;

- по-третє, це детермінується та контекстуалізується тим, що саме феноменологія культури, і насамперед, феноменологія муніципальної культури як її основоположно-визначальна основа, виступає соціальним (і в той же час, нормативним) тригером щодо усвідомлення кожною людиною, її групами та асоціаціями своїх прав і свобод через сформування системного комплексу атитюдів (поведінкових настанов) та габітусів (практичних форм життєдіяльності), включаючи й їх правові форми, через які й реалізуються в ординарному й повсякденному режимах такі індивідуальні, групові та колективні права і свободи (зрозуміло, що включаючи й адекватні їм обов'язки);

- по-четверте, звідси, спираючись саме на засади муніципальної культури, що охоплює й широкий системний комплекс біхевіористичних, моральних, духовно-релігійних, корпоративних, нормативно-облігаторних, матеріально-процесуальних явищ та відносин, що виникають, формуються, існують та реалізуються в локальному соціумі, – можна виокремлювати не тільки конституційно-правовий статус людини, що є жителем-членом ТГ, а й її фактичний муніципально-правовий статус, що може бути індивідуальним, груповим та колективним;

- по-п'яте, відмінні риси енактивізму: а) холізм; б) динамізм; в) процесуалізм; г) емерджентизм; г') автопоетичність; д) активність тілесного розуму і тіла, що пізнає; е) натуралізм – виступають характерологічними ознаками формування, існування і функціонування локальних людських територіальних спільнот, їх подальшого розвитку і вдосконалення, а це, своєю чергою, робить процес формування локального культурного простору об'єктивним і закономірним процесом людського буття.

Отже, *муніципальна культура* – це первинний, локальний, визначальний, основоположно-інституційний рівень загальної культури, що носить екзистенційний характер (*екзистенційно-визначальна ознака* – авт.) і складається: а) в межах ТГ, б) в умовах МСВ, в) в філософському стані повсякденності (*визначальна ознака* – авт.), – в процесі соціалізації людини, її груп та асоціацій через: а) формування, б) використання і в) реалізацію поведінкових настанов (атитюдів) та г) виникаючих на їх основі конкретних форм життєдіяльності (габітусів), включаючи й їх правові форми (*функціонально-діяльнісна ознака* – авт.), – а по суті,

г') – конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (*нормативна ознака* – авт.), що проявляються д) у сукупності властивих локальному суспільству, тобто ТГ або будь-якій соціальній групі з яких складається таке суспільство (мікрогромади та мезогромади) відмінних ознак духовної, матеріальної, інтелектуальної та емоційної властивості (*ідентифікаційно-кваліфікаційна ознака* – авт.) – що охоплюють:

а) спосіб життя людини, її груп та асоціацій,

б) інтерсуб'єктивність цих суб'єктів соціуму і права, – тобто, «вміння жити разом», завдяки формуванню загальних підходів щодо комунікативної взаємодії наведених суб'єктів, включаючи й їх комунікацію не тільки між собою та інституціями ТГ, а й з органами публічної влади та іншими державними і недержавними інституціями локальної, регіональної, національної та міжнародної юрисдикції,

в) системи муніципальних цінностей життєвої значущості, виникнення яких детерміновано історичними, географічними, ідеологічними, екзистенційними, індивідуально-груповими, колективно-груповими факторами існування та функціонування локальної людської спільноти, а також

г) установлені правила поведінки, моральні засади, традиції та вірування, що безпосередньо пов'язані з повсякденним життям людини (*структурно-номенологічна ознака* – авт.).

Своєю чергою, *муніципальна правова культура* – це загальний рівень знань та об'єктивне ставлення локального суспільства до феноменології локальної демократії та муніципального права; сукупність правових знань, теоретичних та ідеологічних переконань і поведінково-діяльнісних установок, правових принципів і норм, створюваних у процесі життєдіяльності людини, її груп та асоціацій в межах територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування в процесі реалізації людиною свого життєвого циклу, що виявляється у її праці, спілкуванні та поведінці з іншими суб'єктами комунікативної взаємодії, а також в процесі муніципалізації суспільного та державного життя.

В основі історичного становлення та розвитку *муніципальної правової культури* – лежать муніципальні свободи та муніципальні цінності локальних людських територіальних спільнот в їх історичній ретроспективі. Досліджуючи наведені муніципальні феномени – свободи, цінності і права, ми вже виокремили відповідні історичні етапи їх розвитку [19; 20; 21].

– «первісна община у стародавньому світі – саме тут, насамперед, спостерігається насамперед пріоритет і особлива важливість екзистенційно-функціональних питань існування людської спільноти на додержавному рівні розвитку. Тобто, йдеться про формування первинних і визначальних знань, вмінь і навичок людей жити разом у межах локальної територіальної людської спільноти під впливом об'єктивних екзистенційних факторів індивідуального, групового і колективного виживання, а це, своєю чергою, детермінувало виникнення відповідних форм культури спільного проживання в контексті виникнення фактору інтерсуб'єктивності (наявності загальних цілей);

– давньогрецькі міста-поліси – на перший план виступає побудова локальної цивілізації, що вже містила професійну спеціалізацію населення та фахівців муніципального господарства /пекарство і торгівля хлібом, торгівля іншими необхідними товарами, охорона джерел води, прибирання сміття та місць загального користування, обслуговування громадських лазень, охорона стін та воріт міста, відправлення релігійних культів/, і в той же час наявність перших демократичних утворень та інституцій публічної влади, що суттєво вплинула на формування феноменології державності. Отже, можна констатувати, що проходили активні процеси формування та розвитку як корпоративної, так й загальної культури локального соціуму та її видів і форм (повсякденного життя, громадянськості, релігійної, політичної), які органічно та іманентно увійшли до муніципальної культури;

– давньоримські міста-муніципії – характеризувались побудовою чіткої централізовано-самоврядної системи муніципального управління, системи муніципального господарства в межах локального територіального соціуму з наявністю відповідних демократичних засад в межах єдиної держави /імперії, республіки/. Наведені процеси супроводжувались формуванням муніципальної культури в сфері організації і споживання загальних послуг на фоні формування загального міського господарства та інфраструктури локальної спільноти. Важливим сегментом такої культури виступає не тільки усвідомлення і розуміння філо-

софії «згуртованості групи», «спільноти», а й формування поведінково-діяльнісних стереотипів взаємовідносин з органами публічної влади держави, зокрема з її представниками та військовими структурами – як одного з видів культурного індивідуально-колективного феномену;

– міста феодального періоду розвитку суспільства (церковні, лицарські, князівські / кюрфюстерські/ тощо) – у VIII-IX ст., феодальні міста формувались, в першу чергу, як торгово-ремісничі та політичні центри, насамперед, в Італії (Венеція, Генуя, Піза, Барі, Неаполь, Амальфі); у X ст. – на Півдні Франції (Марсель, Арль, Нарбонн, Монпельє, Тулуза та ін). Цей період характеризувався зародженням урбаністичних процесів через осмислення та усвідомлення можливостей та переваг спільного проживання людей в рамках локального міського соціуму через формування самоврядних засад управління на фоні абсолютного владарювання феодалів, – паралельно з цим відбувався розвиток і розцвіт муніципального господарства і спеціалізація господарських зав'язків внутрішнього і зовнішнього характеру (торгівля). Отже, формувалась культура організації, ведення та розвитку міського господарства, її корпоративна форма внаслідок організації та функціонування професійних торгово-ремісничих цехів і корпорацій, а також засади політичної культури щодо формування органів муніципальної влади в межах таких міст;

– середньовічні міста, що користувались і керувались Магдебурзьким правом (магістрати + бургомістри), характеризувались формуванням основоположних організаційних і організаційно-правових засад міського самоврядування, – через процес виникнення самоврядних управлінських інституцій, що самостійно формувались територіально спільноту. В цей період активно формувалась політична, управлінська та правова муніципальна культура, а також муніципальна культура формування, побудови і функціонування локального господарства в контексті посилення його економічної і фінансової бази;

– міста-муніципалітети та провінції Нідерландів періоду боротьби з Іспанією та революції XVI-XVII ст. – цей період характеризується як окремий яскравий приклад розвитку муніципалізму через розцвіт промисловості і підприємницької діяльності (негоціанти, ремісничі цехи тощо), завдяки входженню до системи світових господарських зав'язків, суттєві укріплення і зростання самостійної економічної бази та розвиток демократичних форм міського і провінційного самоврядування, що каталізували державотворчі процеси, і у підсумку, призвели до формування національної держави. Наведені процеси супроводжуються і забезпечуються формуванням могутньої корпоративної культури, а на її фоні загальної культури, внаслідок розвитку художнього, ювелірного, ткацького видів мистецтв. Активно розвивалась політична та самоврядна муніципальна культура;

– міста-муніципалітети постреволюційної (Нові часи) та наполеонівської (післянаполеонівської) Європи – цей період характеризувався розцвітом на основі демократичних лозунгів свободи, рівності, братерства, що інтерпретувались на локальний рівень соціуму, – муніципального будівництва та становлення прообразу системного масиву сучасних компетенційних повноважень муніципалітетів в контексті децентралізації повноважень публічної влади, що стало запорукою суттєвого зростання їх місця і ролі в локальному і державному будівництві. Отже, саме в цей період інтенсивно розвивались політична, правова, корпоративна, соціальна та інші форми муніципальної культури на фоні суттєвого розвитку культури громадянськості та інтерсуб'єктивності;

– міста-муніципалітети Новітніх часів – їх формування, існування, функціонування та розвиток супроводжувались визначенням важливої ролі та значення муніципалітетів в контексті муніципальної революції кінця XIX – початку XX ст. фактично заснованої на підходах «муніципального соціалізму». Процес формування муніципальної культури характеризувався не тільки запозиченням досвіду найбільш ефективних форм муніципальної культури минулих поколінь, а й побудовою сучасних форм економічної, політичної, соціальної, самоврядної, корпоративної культури в межах цієї муніципальної феноменології;

– сучасні муніципалітети об'єднаної Європи – саме тут спостерігається процес формування суттєвої ролі муніципалітетів в регіональному, державному, макрорегіональному і загальноєвропейському інтеграційному русі в контексті муніципальної революції другої половини XX ст. – початку XXI ст. Наведені тенденції, на фоні наявності суттєвої культури європейського (західного) муніципалізму, супроводжуються активними процесами формуван-

ня адекватної ним муніципальної культури, насамперед її управлінської, нормативної, локально-економічної, локально-соціальної, локально-регіональної /у всієї її багатоманітності/ форм тощо в межах Європейського Союзу, що носить загальний системний, комплексний, хоча й автономний, але все ж типізований характер, завдяки європейській інтеграції;

– запозичення надбань і цінностей європейського (західного) муніципалізму пострадянськими державами – супроводжується стійкими, проте суперечливими тенденціями у їх стратегічному стремлінні увійти до європейської родини народів і держав (останнє десятиліття XX ст. – початок XXI ст.). Цей процес відповідає сучасним тенденціям не тільки запозичення історичних надбань культури європейського (західного) муніципалізму, а й сприйняття сучасних елементів муніципальної культури, зокрема, муніципальної управлінської та муніципальної правової культури.

Отже, можна констатувати:

- по-перше, про суттєві процеси муніципалізації феноменології загальної культури в її історичному локальному розвитку і розумінні;

- по-друге, про формування відповідних видів та форм муніципальної культури, в тому числі й муніципальної правової культури;

- по-третє, саме такий історичний розвиток культури в межах міського самоврядування, вплинув на формування муніципальної культури інших його рівнів (сільський, селищний, об'єднані ТГ);

- по-четверте, завдяки наведеним процесам зародилися муніципальні цінності, що розглядаються сучасними дослідниками конституціоналізму, як передвісники конституційних правових цінностей, що включають й муніципальні цінності, та суттєве надбання людської цивілізації.

В наведеному нами контексті представляє суттєвий науковий інтерес формування муніципальної правової культури людини (особистості). Отже, *муніципальна правова культура особи* означає:

а) її знання в сфері самоорганізації та інших сфер муніципально-правової реальності;

б) розуміння нею принципів (правовий статус суб'єктів і органів) і технологічних (форми безпосередньої демократії та виборчі технології) засад місцевого самоврядування і муніципального права;

в) усвідомлення нею правових суджень щодо наведених феноменів як про індивідуальну, групову та колективну соціальну цінність, і головне –

г) активну її практичну індивідуальну, в складі групи або асоціації – роботу щодо втілення в життя наведених настанов, пріоритетно враховуючи й внутрішню мотивацію особи до їх реалізації, з обов'язковим урахуванням вимог зміцнення загальної законності і правопорядку.

Звідси йдеться, про феноменологію муніципальної правової культури особи, що фактично виступає у вигляді її позитивної муніципальної правової свідомості, що знаходиться у динаміці. Разом з тим, визначаючи суб'єктний склад муніципальної правової культури, варто зробити декілька зауважень.

По-перше, основним носієм, продуцентом і користувачем муніципальної правової культури виступає кожна людина, що є жителем і одночасно членом будь-якої локальної територіальної людської спільноти, без врахування її правового стану (громадянин, іноземний громадянин, апатрид, біпатрид, біженець тощо), завдяки лише факту проживання на території існування і функціонування такої спільноти (ТГ).

По-друге, носієм, продуцентом і користувачем муніципальної правової культури виступає також й групи та асоціації жителів-членів ТГ, що: а) зазвичай репрезентують інституції громадянського суспільства, б) які виникають на основі індивідуальної, групової і колективної муніципальної ідеології і в) скеровані на вирішення відповідних соціальних цілей і задач, що мають суттєву самоврядно-поведінкову і самоврядно-діяльнісну спрямованість.

Ба більше, по-третє, носієм, продуцентом і користувачем муніципальної правової культури виступають й органи публічної влади, причому включаючи не тільки органи публічної самоврядної (муніципальної) влади, тобто представницькі і виконавчі органи МСВ, – а й органи публічної державної влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні).

По-четверте, носієм, продуцентом і користувачем муніципальної правової культури виступають також інші урядові та неурядові інституції різної юрисдикції (національної і міжнародної), що об'єктивно, в силу компетенційних повноважень, або ініціативно, – виходячи з власної волі та власного розсуду, приймають активну участь у комунікативній взаємодії з ТГ та з її органами публічної влади (представницькими або виконавчими).

Розглядаючи питання видової (сегментної) характеристики муніципальної правової культури, ми вважаємо за потрібне та доцільне класифікувати її за видами нормативного простору локальної демократії, проблематика якого розроблялась нами раніше як на доктринальному рівні [19], так й з наступною вказівкою про суттєвий праксеологічний потенціал таких видів [20].

Враховуючи багатофакторний, системний вплив профільної парадигми на формування правового простору МСВ, необхідно констатувати, що розуміння такого простору носить неоднозначний та комплексний характер, бо одночасно детермінує створення цілої низки профільних просторів, що фактично теоретично і практично, статично і динамічно, функціонально і у комунікативному розумінні накладаються один на одного, створюючи єдину феноменологію досліджуваного правового простору локальної демократії. Так, вважаємо за необхідно звернути увагу на видову характеристику просторів МСВ, що формуються, розвиваються і вдосконалюються в умовах глобалізації, яка не тільки впливає на їх появу, а й забезпечує їх наступний розвиток і вдосконалення, причому як у розумінні нормативного супроводження і забезпечення їх інституціоналізації та конституціоналізації як на національному, так й універсально-регіональному рівнях [22]. При цьому формується й відповідний вид (форма) муніципальної культури.

Отже, насамперед слід звернути увагу на наступні простори, а саме:

- нормативний (правовий) простір – в якому людина виступає як суб'єкт правових відносин спеціального спрямування – муніципально-правових відносин та вступає у відповідні соціальні відносини відносно свого знаходження в межах ТГ – при цьому коло суб'єктів такого простору – це фізичні (без врахування їх правового стану) та юридичні (органи МСВ, інші органи публічної влади, підприємницькі структури, інституції громадянського суспільства тощо) особи. Отже, можна говорити про *муніципальну правову культуру*;

- муніципально-людинорозмірний простір – простір, що виступає визначальним для діяльності всіх органів публічної влади, що здійснюють управлінські функції в межах ТГ на рівні МСВ, включаючи й органи МСВ, і повинні всі свої дії визначати і співвідносити через призму і змістовно-функціональне наповнення прав і свобод людини, що складають її конституційно-правовий (конституційні права людини) і муніципально-правовий (муніципальні права людини) статус. Звідси констатуємо формування і наявність *муніципальної соціальної культури*;

- муніципально-правоохоронний простір – в якому здійснюється правоохоронна діяльність органів МСВ через нормативне правове супроводження і забезпечення діяльності людини в межах ТГ. Отже, можна виокремити формування і функціонування *муніципальної правоохоронної культури*;

- муніципально-біхевіористичний простір – в якому формуються екзистенційні локальні інтереси людини (індивідуальні), її груп (групові) і асоціацій (колективні), що існують та функціонують на рівні МСВ в межах ТГ, що скеровано на формування атитюдів та габітусів людини, включаючи й нормативні (правові) атитюди і габітуси. Звідси можна констатувати наявність процесу *муніципальної статусної культури*;

- муніципально-поведінковий простір – в якому людина формує і визначає свої поведінкові настанови (атитюди) в локальному соціумі, включаючи й правові настанови (правові атитюди), у відповідності до яких вона у перспективі здійснює свою діяльність. Отже, можна говорити про формування такої форми муніципальної культури як *муніципальна статусно-технологічна культура*;

- муніципально-діяльнісний простір – який визначає загальну сферу практичної діяльності людини в локальному соціумі за рахунок формування і визначення відповідних соціальних практик (габітусів), включаючи й правові габітуси. Звідси можна говорити про формування форми (виду) *муніципальної праксеологічної культури*;

- муніципально-функціональний простір – в якому здійснюється конструктивно-корисна діяльність людини в локальному соціумі згідно її екзистенційно-телеологічних потреб і

професійної орієнтації – йдеться про формування *муніципальної професійно-функціональної (професійно-рольової) культури*;

- муніципально-ідеологічний простір – це сфера духовного життя людини, в якому формуються відповідні ідеї відносно її життя в локальному соціумі в умовах муніципального управління і дотримання муніципально-правових принципів та усвідомлюється її муніципальна соціальна практика, – отже, маємо констатувати формування *муніципальної ідеологічної культури*;

- муніципально-економічний простір – це сфера економічних відносин публічно-правової і приватно-правової спрямованості кожної людини-члена ТГ, в якому вона здійснює свою економічну діяльність та вирішує питання свого повсякденного існування завдяки вирішенню і забезпеченню своїх трудових, фінансових, матеріальних та інших потреб і інтересів. Така форма (вид) муніципальної культури є одним з найважливіших, та може бути ідентифікований як *муніципальна економічна культура*;

- муніципально-політичний простір – це сфера вирішення питань публічно-владного і муніципально-владного характеру, що створюється в умовах МСВ в межах ТГ і пов'язана з використанням виборчих, референдумних та інших процедур і механізмів загальної і муніципальної демократії для вирішення питань, пов'язаних з регулярним або позачерговим оновленням інституцій публічної влади, вирішенням питань загального значення, з'ясуванням індивідуальних, групових і колективних позицій і думок з питань, що представляють суспільний інтерес. Зазвичай саме таким чином може бути ідентифікована *муніципальна політична культура*;

- муніципально-культурний простір – це одна зі сфер соціального життя в якому домінують духовні і матеріальні цінності життя людини в локальному соціумі, що засновані на історії, традиціях, мистецтві, самобутності народу, вони створюється всім людством, але конкретно проявляються і використовуються в межах ТГ та в умовах МСВ, скеровуючи ці цінності на виховання в людини рис і ознак особистості – звідси можна виокремити *муніципальну локально-аксіологічну культуру*;

- муніципально-екологічний простір – це довкілля, завдяки якому існує людина як біологічна істота та як соціально здатний суб'єкт, бо саме від його стану та його якості залежать фактичне та якісне існування самої людини, самої ТГ та всього локального, загальноного (внутрішньодержавного) і глобального соціуму. Отже, тут закономірним буде ідентифікування *муніципальної екологічної культури*;

- муніципально-свідомий простір – це сфера емоцій, почуттів, афектів, пристрастей та самопочуттів людини, що дають їй можливість усвідомлення сутності свого існування в сфері муніципального життя, що протікає в умовах МСВ та в межах ТГ. Звідси можна ідентифікувати *муніципальну екзистенційно-свідому політику*;

- муніципально-психологічний простір – це сфера існування форм психологічної діяльності людини, що виникають, формуються і реалізуються в процесі її муніципального життя, що протікає в умовах МСВ та в межах ТГ. Констатуємо можливість виокремлення *муніципальної психологічної культури*;

- муніципально-комунікативний простір – це сфера взаємовідносин людини з іншими членами ТГ, самою ТГ, ОМСВ різних рівнів, що здійснюється на повсякденній основі для вирішення питань повсякденного життя в умовах повсякденності саме в межах громади. Зазвичай констатуємо наявність аргументації щодо формування *муніципальної культури комунікації*;

- муніципально-інституційний простір – це: а) сфера структуризації ТГ, що б) здійснюється в умовах МСВ на засадах індивідуальних, індивідуально-групових, групових, індивідуально-колективних і колективних інтересах людини, в) особистісного, вікового, статевого, політичного, економічного, соціального, культурного, національного, релігійного, екологічного, наукового, спортивного тощо спрямування та г) характеризується створенням її асоціацій, що г') фактично виступають як інститути громадянського суспільства та д) діють в позадержавній сфері суспільства у його правовільному, тобто вільному від державно-правового втручання, сегментові. Отже, можна казати про формування *муніципальної інституційної культури*;

- муніципально-управлінський простір – простір діяльності органів місцевого самоврядування в межах території громади та інших органів публічної влади в межах їх компетенції

з вирішення питань місцевого значення та делегованих повноважень виконавчої влади. Аргументовано говоримо про формування і наявність *муніципальної управлінської культури*;

- муніципально-проспективний простір – простір перспективного розвитку і вдосконалення ТГ та МСВ в контексті розвитку новітніх досягнень локальної демократії та легалізації нових форм муніципальної життєдіяльності з акцентуацією на глобальний характер і стратегічну значущість МСВ – звідси можна говорити про формування муніципальної культури перспективного розвитку локальної спільноти;

- муніципальний політико-технологічний простір – простір існування і функціонування форм і механізмів безпосередньої та представницької демократії, що використовуються ТГ в межах МСВ – констатуємо формування такого виду (форми) муніципальної культури як муніципальна політико-технологічна культура.

Наведені настанови виокремлюються, існують, функціонують та вдосконалюються, зазвичай в умовах ординарного функціонування державності, тобто в умовах мирного стану. Але, на нашу думку, ще більшого значення вони набувають в умовах екстраординарного функціонування державності, тобто в умовах воєнного стану або війни, а також в умовах вже повоєнного відновлення ТГ України.

Особливою значущістю в сфері муніципальної культури характеризується муніципальна права культура людини, її груп та асоціацій, – саме вона детермінує формування відповідних організаційних та організаційно-правових форм її становлення, формування, розвитку і вдосконалення, які, на наш погляд, включають наступні елементи, що виникають у відповідній темпоральній послідовності, супроводжуються відповідною послідовністю і наявністю відповідних ознак процесуалізації [23], – а саме:

А) *Індоктринація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про розробку солідної доктринальної та теоретичної бази профільних засад загальної муніципальної культури людини, а також муніципальної правової політики, що демонструють її особливу та екзистенційну важливість для людини, її груп та асоціацій; передбачають адекватну поведінку держави, її інституцій, а також структур громадянського суспільства через розуміння та визнання основоположних засад муніципальної правової культури людини, її груп і асоціацій та системно-комплексного права і можливості кожної людини користуватися нею та її досягненнями;

Б) *Легалізація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про визнання профільних засад такого виду муніципальної культури людини, її груп та асоціацій державою та її інституціями публічної влади, через розробку та прийняття системного комплексу нормативно-правових актів конституційного, законодавчого та нормативно-характеру, включаючи право ОМСВ (представницьких та виконавчих) як органів публічної самоврядної (муніципальної) влади на локальну нормотворчість в профільній сфері на визнання, користування наявними і потенційними можливостями муніципальної культури;

В) *Легітимація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про втілення знань про профільні риси, особливості та інституційні елементи профільної муніципальної культури, їх значимість та важливість для конкретної людини для налагодження свого життєвого циклу, через використання досягнень і можливостей наслідків такого використання (індивідуально-особистісних, професійних, соціальних тощо) у індивідуальну, групову та колективну свідомість жителів-членів ТГ, що буде формувати та ретранслювати їх позитивне відношення до людини в процесі використання та користування профільними правами та їх наслідками;

Г) *Інтеграція муніципальної правової культури людини* – тут йдеться, насамперед, про інтеграцію основоположних засад як загальної, так й профільної муніципальної культури людини в системний комплекс конституційних прав, свобод і обов'язків людини, їх трансформації в муніципальні права людини, – причому щодо їх визнання та легалізації як на національному, так й міжнародному рівнях;

Г') *Універсалізація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про органічне залучення профільних засад муніципальної культури людини, її груп та асоціацій до визнання і використання міжнародно визнаного системного комплексу прав, свобод і обов'язків людини, що містяться у міжнародних правових стандартах МСВ та реалізуються на локальному рівні соціуму та їх визнання як таких;

Д) *Конкретизація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про визначення місця засад профільної муніципальної культури людини у формуванні актуального переліку конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що реалізуються на локальному рівні соціуму, – через визначення їх групової належності: а) або у вигляді виокремленого (самостійного) виду саме муніципальних прав, свобод і обов'язків, б) або шляхом їх зарахування в групу особистісних (громадянських) прав, свобод і обов'язків, в) або в групу соціальних прав, свобод і обов'язків тощо, а також через вироблення конкретних механізмів нормативної охорони і захисту таких прав;

Е) *Деталізація муніципальної правової культури людини* – йдеться, насамперед, про розробку загального переліку елементів загальної і профільної муніципальної культури людини, особливо в контексті становлення муніципальної правової політики держави та їх наступне визначення, легітимацію в локальному соціумі та перспективну законодавчу легалізацію (організаційне, організаційно-правове, нормативно-правове супроводження і забезпечення) для формування ефективного механізму правової регламентації та регулювання муніципальних прав людини.

Треба зазначити, що запропонований нами процесуальний порядок науково-практичного пошуку, супроводження і забезпечення формування, функціонування, легалізації та легітимації муніципальної правової культури людини, що, на наш погляд, характеризується відповідною внутрішньою логікою, на жаль, в умовах сьогодення не тільки не дотримується, а свідомо ігнорується органами публічної державної влади. Користуючись лише політичними орієнтирами, держава фактично не стимулювала процеси індоктринації профільної муніципальної культури людини, і фактично не приступила до їх легалізації. Ба більше, держава фактично не сприяє проведенню наступних стадій наведеного нами процесуального ланцюжка – легітимації, інтеграції, універсалізації, конкретизації, деталізації, – фактично скинувши більшість з них на органи МСВ, а деякі, розраховуючи урегулювати десь в далекій перспективі. І це, не дивлячись на те, що органи МСВ не володіють конкретними повноваженнями в цій сфері, ба більше, без чітких нормативних настанов законодавця вони і не вправі, і не можуть – організаційно, нормативно, ресурсно, кадрово, фінансово тощо вирішувати ці питання, спираючись в цій сфері тільки на допомогу інституцій громадянського суспільства, що й допомагають органам МСВ формувати власні повноваження в цій сфері (наприклад, проведення індивідуальної, групової та колективної соціальної роботи профільного характеру в межах ТГ, сприяння окремим жителям-членам ТГ у вирішенні питань реалізації їх соціальних прав, проведення відповідної просвітницької діяльності, створення відповідних муніципальних структур для цього, залучення більш широкого загалу громадськості до вирішення профільних питань тощо).

Висновки. Резюмуючи наведене вище, можна дійти наступних висновків:

- варто зазначити, що муніципальна культура виступає органічною та іманентною частиною загальної культури людини, її груп та асоціацій – вона безпосередньо пов'язана з повсякденною життєдіяльністю людини, її груп та асоціацій, що проходять на локальному рівні соціуму, в умовах місцевого самоврядування, в межах локальної територіальної людської спільноти (територіальної громади);

- системоутворюючим фактором муніципальної культури виступає атитюдно-габітусна структура соціалізації людини, її груп та асоціацій, що здійснюється в межах локального соціуму (громади), в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності, та проявляється ззовні у вигляді появи, формування, функціонування, реалізації, розвитку та вдосконалення системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків людини;

- отже, муніципальна культура володіє системним та телеологічним впливом на процес формування статусу людини в місцевому самоврядуванні, включаючи її правову форму, та детермінуючи формування профільного муніципально-правового статусу людини, а також її груп та асоціацій;

- процес формування видових характеристик муніципальної культури співпадає з процесом формування видових характеристик правового простору місцевого самоврядування;

- в межах муніципальної культури формується муніципальна правова культура людини (особистості), а також її груп та асоціацій, детермінуючи формування індивідуальної, групової та колективної (корпоративної) муніципальної правової культури;

- формування муніципальної культури в умовах демократичної правової державності виступає не тільки своєрідним культурологічним маркером такої феноменології державності, а й функціонує як могутній стратегічний тригер організаційної та організаційно-правової властивості щодо муніципалізації суспільного і державного життя, включаючи активний розвиток муніципального права, формування інституцій громадянського суспільства і муніципальної освіти населення, а також формування адекватної та оптимальної муніципальної правової політики держави.

Список використаних джерел

1. Anna Edlund & Siloni Günther. Culture and the Municipality – A Love Story? Exploring what determines cultural spending decisions. Bachelor thesis, 2018. 32 p.
2. Andrzej Pawluczuk, Urszula Ryciuk. Variables shaping the culture in organizational learning in municipalities. *International Journal of Contemporary Management*. 2015. № 14 (2). Pp. 51-62.
3. Yiqing Qiao. City, Urban Planning and the Creation of Urban Culture – Taking the Ancient City of Xi'an as an Example. URL: https://www.researchgate.net/publication/314781377_City_Urban_Planning_and_the_Creation_of_Urban_CultureTaking_the_Ancient_City_of_Xi%27an_as_an_Example. DOI: 10.1051/mateconf/201710005072
4. Культура. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD>
5. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. Переклав з латини В. Литвинов. Львів: Апріорі, 2019. 392 с.
6. Beck L.W. A Commentary of Kant's «Critique of Practical Reason». Chicago, 1963.
7. Herder Johann Gottfried. Ideen zur Philosophie der Menschheitsgeschichte. Vol.4 has imprint «Carlsruhe: Bey Christian Gottlieb Schmieder; Riga: Bey rechtmässigen Verleger, 1792. 330 p.
8. Grigorieva L.I. I.G. Gerder's «Ideas to Philosophy of Human History» for Modern Culturologist. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vemadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political science. Sociology*. 2014. Vol. 27 (66). No 1. P. 42-49.
9. Tylor E. B. *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization*. New York: Appleton, 1899. 462 (448) p.
10. Arnold M. *Culture and Anarchy*. London: Cambridge University Press, 1960. 221 p.
11. Ruth Fulton Benedict. *Papers*. Alexander Street. URL: https://search.alexanderstreet.com/anthropology/browse/archive-material?ff%5B0%5D=archive_collection_provenance_facet%3ARuth%20Fulton%20Benedict%20Papers
12. Преамбула Загальної декларації ЮНЕСКО про культурне розмаїття: прийнята 2 листопада 2001 року Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури. URL: <https://www.unesco.org/en/culture>
13. Велика Українська Енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Культурологія»: в 2-х ч. / Укладачі: Арістова А.В., Гаврилишина Н. А., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А.М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. Частина 1. 264 с.
14. Oxford Dictionary of History. URL: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.mobisystems.msdict.embedded.wireless.oxford.oxfordworldhistory&hl=en_US
15. Слюсаревський Максим. Належність до спільноти як соціально-психологічний феномен. Психологічні перспективи / Ін-т соціальної та політичної психології АПН України; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Вип.10. С. 53-58.
16. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості. *Соціальна психологія*. 2004. № 5. С. 63-72.
17. Найдьонова Л.А. Емоційні стани учасників масових політичних акцій у контексті різних територіальних спільнот. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: 36. статей. Вип.12(15). Київ: ІСПП АПНУ, 2005. С. 71-86.
18. Reid D. A. & Mgombelo J. Key concepts in enactivist theory and methodology. *ZDM Mathematics Education*. 2015. Vol. 47, № 2. P. 171–183.

19. Баймуратов М., Кофман Б. (2024). Муніципальні свободи: до історико-психологічного визначення та розуміння в стратегічній системі прав і свобод людини. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 102–109. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1624>

20. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметральних ознак профільної феноменології. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294296/287077>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.13>

21. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Системний соціально-нормативний комплекс «муніципальні свободи і муніципальні цінності» як передумова виникнення муніципальних прав людини. «Theoretical and empirical scientific research: concept and trends». (February 2, 2024; Oxford, United Kingdom). URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/1525/1557>. DOI: 10.36 074/logos-02.02.2024.021

22. Баймуратов М.О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування як простір формування, реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, охорони та захисту прав людини. URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-o-konstytutsijno-pravovyj-prostir-mistsevoho-samovriaduvannia-iaak-prostir-formuvannia-realizatsii-konstytutsijno-pravovoho-statusu-liudyny-osobystosti-i-hromadianyna-okhorony-ta-zakhystu/>

23. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Правовий простір місцевого самоврядування як екзистенційний простір існування людини, її груп та асоціацій: до питання про формування його видових характеристик. VI International Scientific and Practical Conference «World science priorities», October 12–13, 2023, Vienna. Austria. Pp. 54-69. URL: <dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18124>

MUNICIPAL CULTURE AS A FUNDAMENTAL AND IMMANENT ELEMENT OF THE ESTABLISHMENT AND FORMATION OF THE STATUS OF THE RESIDENT-MEMBER OF THE TERRITORIAL COMMUNITY: TOWARDS UNDERSTANDING AND AWARENESS OF THE PHENOMENOLOGY

Mykhailo O. Baymuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

E-mail: baymuratov@ukr.net

Boris Ya. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Political Sciences and Law South Ukrainian National Pedagogical School University named after K.D. Ushinsky, Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine).

E-mail: kofmanboris@ukr.net

Natalia V. Yefremova, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of history of state and law of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine).

E-mail: efremova_natalia1970@ukr.net

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-4

Key words: *culture, local self-government, municipal culture, municipal legal culture, territorial community, legal space of local self-government, legal status of a resident and member of a territorial community.*

The article is devoted to the study of the phenomenology of municipal culture as a fundamental and immanent element of the formation and formation of the status of a resident-member of the territorial community in the context of its understanding and awareness. It is proven that the formation, development and improvement of local self-government in Ukraine, as a democratic and self-governing institution, in the functioning of which residents and members of territorial communities take a direct part, is directly related to the phenomenology of municipal culture and its important component - municipal legal culture. It is

claimed that the profile phenomenology of the direction is related to the emergence, formation, existence, functioning, development and improvement of a number of other phenomena (phenomenologies) - municipal consciousness, municipal psychology, municipal values, as well as their legal forms - municipal legal consciousness, municipal legal psychology, municipal legal values. It is the phenomenology of municipal culture and the development of its legal form that determines and catalyzes the formation, manifestation and process of realization, development and improvement of municipal freedoms and municipal human rights, which are borrowed and transformed from the arsenal of constitutional rights, freedoms and duties of a person and a citizen, and are also supplemented new, purely local rights and freedoms due to the self-governing essence and motivational content of the institution of local democracy.

It is noted that an important factor in the formation of municipal culture is a number of factors of objective and subjective nature, which testify and confirm that the systemic complex of municipal-legal relations, including municipal freedoms and municipal human rights, are formed, manifested, functioned and implemented: A) at the local level of society (spatial criterion), B) in the process of formation, establishment, existence, functioning and improvement of the territorial human community in the process of each of its members-residents completing their life cycle (existential-community criterion), C) in historical retrospect and historical perspective (temporal criterion), D) within the TG (macrosubject criterion), D') in the conditions of local self-government (self-governing-status criterion), D) in the philosophical state of everyday life (functional-status criterion), E) in the form of constitutional rights and freedoms of a person (individual-status criterion), which E) arise in the process of socialization of a person, his groups and associations (socialization criterion), Ж) through the formation of appropriate behavioral guidelines (attitudes), including legal attitudes (behavioral-formative criterion), and C) their subsequent implementation in relevant social practices, forms of life (habits), including legal habits (activity-forming criterion), as well as I) through the implementation by the fertile part of the population of their reproductive function, which continues their lineage and existence of human civilization (fertility and reproductive criterion). Therefore, the above factors have a direct and direct relationship to the formation of the phenomenology of municipal culture, which is not only a logical conclusion of the municipal activity of a person, but also a powerful factor that accompanies and ensures the existence of such culture, makes it fundamental and immanent in the process of existence, formation, development and improvement of everyday municipal life of a person. Moreover, it is emphasized that municipal culture is, first of all, one of the types of general human culture; secondly, it is its logical and specific result, which arises due to the presence of a person, his groups and associations within the boundaries of the territorial community and in the conditions of local self-government; thirdly, the given characterological features of the conditions for the emergence of such a culture (the local level of society, a person as a member of a community, human communications at the interpersonal, group and collective level, the sphere of self-organization for a person, his groups and associations) are a powerful organizational and organizational-legal stimulus, motivation and form (forms) for the formation, development and improvement of professional culture; fourthly, municipal culture is usually personified with city culture, which is the result of a fairly successful existence of the urban local human community in its historical existence and development, which ultimately led to the formation of the phenomenology of statehood; fifth, profile culture is considered a vivid example of corporate culture, as a community culture with intersubjective properties.

It is argued that the system-forming factor of municipal culture is the attitudinal-habitual structure of human socialization, its groups and associations, which is carried out within the local society (community), in the conditions of local self-government, in the philosophical state of everyday life, and is manifested externally in the form of appearance, formation, functioning, implementation, development and improvement of the system complex of constitutional rights, freedoms and responsibilities of a person. Therefore, municipal culture has a systemic and teleological influence on the process of formation of a person's status in local self-government, including its legal form, and determining the formation of a profile municipal-legal status of a person, as well as his groups and associations.

References

1. Anna Edlund & Siloni Günther. Culture and the Municipality – A Love Story? Exploring what determines cultural spending decisions. Bachelor thesis, 2018. 32 p.
2. Andrzej Pawluczuk, Urszula Ryciuk. Variables shaping the culture in organizational learning in municipalities (2015). *International Journal of Contemporary Management*, no. 14 (2), pp. 51-62.
3. Yiqing Qiao. City, Urban Planning and the Creation of Urban Culture – Taking the Ancient City of Xi'an as an Example. Available at: https://www.researchgate.net/publication/314781377_City_Urban_Planning_and_the_Creation_of_Urban_Culture_Taking_the_Ancient_City_of_Xi'an_as_an_Example. DOI: 10.1051/mateconf/201710005072
4. *Kultura* [Culture]. *Vikipediia. Vilna entsyklopediia* [Wikipedia. Free encyclopedia]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>

5. Mark Tullii Tsitseron [Mark Tullius Cicero] (2019). *Pro zakony. Pro derzhavu. Pro pryrodu bohiv* [About laws. About the state. On the nature of the gods]. Lviv, Apriori, 392 p.
6. Beck L.W. (1963). *A Commentary of Kant's «Critique of Practical Reason»*. Chicago: University of Chicago Press, 306 p.
7. Herder Johann Gottfried (1792). *Ideen zur Philosophie der Menschheitsgeschichte*. Vol.4 has imprint "Carlsruhe: Bey Christian Gottlieb Schmieder; Riga: Bey rechtmässigen Verleger. 330 p.
8. Grigorieva L.I. (2014). I. G. Gerder's "Ideas to Philosophy of Human History" for Modern Culturalologist. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vemadsky University*. Series: Philosophy. Culturology. Political science. Sociology. Vol. 27 (66). No. 1. pp. 42-49.
9. Tylor E.B. (1899). *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization*. New York: Appleton. 462 (448) p.
10. Arnold M. (1960). *Culture and Anarchy*. London: Cambridge University Press. 221 p.
11. Ruth Fulton Benedict. (1959). *Papers*. Alexander Street. Available at: https://search.alexanderstreet.com/anthropology/browse/archive-material?ff%5B0%5D=archive_collection_provenance_facet%3ARuth%20Fulton%20Benedict%20Papers
12. *Preambula Zahalnoi deklaratsii YuNESKO pro kulturne rozmaittia: pryiniata 2 lystopada 2001 roku Heneralnoiu konferentsieiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky ta kultury* [Preamble to the UNESCO General Declaration on Cultural Diversity: adopted on November 2, 2001 by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization]. Available at: <https://www.unesco.org/en/culture>
13. *Velyka Ukrainska Entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu "Kulturolohiia"* (2022) [Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of "Culturology"]. Kyiv, State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing House", Part 1, 264 p.
14. Oxford Dictionary of History. Available at: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.mobisystems.msdict.embedded.wireless.oxford.oxfordworldhistory&hl=en_US
15. Sliusarevskyi Maksym (2007). *Nalezhnist do spilnoty yak sotsialno-psykholohichni fenomen* [Belonging to the community as a socio-psychological phenomenon]. *Psykhologichni perspektyvy* [Psychological perspectives]. Lutsk, RVV "Vezh" of the Volyn national. University named after Lesi Ukrainka, issue 10, pp. 53-58.
16. Borynshtein, Ye. (2004). *Sotsiokulturni osoblyvosti movnoi osobystosti* [Sociocultural features of linguistic personality]. *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology], no. 5, pp. 63-72.
17. Naidonova, L.A. (2005). *Emotsiini stany uchasykiv masovykh politychnykh aksii u konteksti riznykh terytorialnykh spilnot* [Emotional states of participants of mass political actions in the context of different territorial communities]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific studies in social and political psychology]. Kyiv, issue 12(15), pp. 71-86.
18. Reid D.A. & Mgombelo J. Key concepts in enactivist theory and methodology. *ZDM Mathematics Education*. 2015. Vol. 47, № 2. P. 171–183.
19. Baimuratov, M., Kofman B. (2024). *Munitsypalni svobody: do istoryko-psykholohichnoho vyznachennia ta rozuminnia v stratehichnii systemi prav i svobod liudyny* [Municipal freedoms: to a historical-psychological definition and understanding in the strategic system of human rights and freedoms]. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*, (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), pp. 102–109. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1624>
20. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2023). *"Munitsypalni tsinnosti": do identyfikatsii ta vyznachennia parametralnykh oznak profilnoi fenomenolohii*. [„Municipal values“: to the identification and definition of parametric features of profile phenomenology]. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»* [Electronic scientific publication „Analytical and comparative jurisprudence“]. Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294296/287077>.
21. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2024). *Systemnyi sotsialno-normatyvnyi kompleks «munitsypalni svobody i unitsypalni tsinnosti» yak peredumova vynykennia unitsypalnykh prav liudyny* [The systemic social-normative complex "municipal freedoms and municipal values" as a prerequisite for the emergence of municipal human rights]. «Theoretical and empirical scientific research: concept and trends». (February 2, 2024; Oxford, United Kingdom). Available at: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/1525/1557>. DOI: 10.36 074/logos-02.02.2024.021
22. Baimuratov, M.O. (2020). *Konstytutsiino-pravovyi prostir mistsevoho samovriaduvannia yak prostir formuvannia, realizatsii konstytutsiino-pravovoho statusu liudyny (osobystosti) i hromadianyna, okhorony ta zakhystu prav liudyny* [The constitutional and legal space of local self-government as a space of formation, realization of the constitutional and legal status of a person (personality) and citizen, protection and protection of human rights]. Available at: <https://constitutionalist.com.ua/baimuratov-m-o-konstytutsiino-pravovyi-prostir-mistsevoho-samovriaduvannia-ia-k-prostir-formuvannia-realizatsii-konstytutsiino-pravovoho-statusu-liudyny-osobystosti-i-hromadianyna-okhorony-ta-zakhystu/>

23. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2023). *Pravovyi prostir mistsevoho samovriaduvannia yak ekzystentsiinyi prostir isnuvannia liudyny, yii hrup ta asotsiatsii: do pytannia pro formuvannia yoho vydovykh kharakterystyk* [The legal space of local self-government as the existential space of human existence, its groups and associations: to the question of the formation of its specific characteristics]. VI International Scientific and Practical Conference «World science priorities», October 12–13, 2023, Vienna. Austria. Rr. 54-69. Available at: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18124

Одержано 24.08.2024.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.1

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-5

ЛЮДМИЛА РОМАНОВСЬКА,

*кандидат юридичних наук, директор, головний науковий співробітник
у сфері правознавства ТОВ «Незалежні фахові експертизи»*

ORCID: 0009-0004-6306-6936

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОЧИННОСТІ
ЕКСПЕРТНОГО ВИСНОВКУ З ОЦІНКИ ВІДПОВІДНОСТІ
(НЕЗАЛЕЖНОЇ ФАХОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ) В СФЕРІ
ІНСПЕКТУВАННЯ: НАУКОВО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА, НАУКОВО-
ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА, НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА,
КОМПЛЕКСНА НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА**

В статті розкривається поняття та сутність експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Здійснено порівняння правових характеристик, притаманних висновку експерта з питань права (експерта у галузі права), експертному висновку судової експертизи, експертному висновку наукової і науково-технічної експертизи та експертному висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Відмічено особливості правового регулювання в Україні діяльності з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, експерта з питань права (експерта в галузі права), судового експерта, наукової і науково-технічної експертизи та її результату (експертного висновку). Констатується, що прикладом концептуального наближення в Україні експертної діяльності до міжнародних стандартів є орган з інспектування (орган з оцінки відповідності), акредитований відповідно до вимог ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020: 2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT), сертифікований відповідно до вимог ISO 9001:2015, IDT (ДСТУ ISO 9001:2015), ISO 37001:2016, IDT (ДСТУ ISO 37001:2018), ДСТУ ISO/IEC 27001: 2023 (ISO/IEC 27001:2022, IDT), який наразі пропонує послуги з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Відмічено, що результатом експертної діяльності такого органу є експертний висновок. Проведено аналіз наукових публікацій та виокремлено дискусійні питання експертного висновку, зокрема: експертна помилка, позитивний і негативний висновок, захист авторських прав на експертний висновок.

Експертний висновок з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) виокремлено за характерними ознаками: (1) створюється на замовлення замовника експертизи на договірних умовах, (2) уявляє собою інтелектуальне творіння експертів, яке є наслідком процесу їх розумової діяльності, (3) є унікальним та індивідуальним лише до об'єкту дослідження, оскільки відповідає завданню замовника експертизи та аналізу фактичних обставин і доказів, наданих замовником експертизи на підтвердження цим обставинам; (4) є документом з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) фактичних обставин та їх правових наслідків, у виникнення і розвиток яких, повідомлені замовником експертизи і досліджені за його завданням шляхом застосування спеціалізованих правових та/або спеціальних знань.

Вважається доцільною внутрішня будова експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи), що складається з чотирьох розділів: 1. Вступна частина: 2. Дослідниць-

ка частина. 3. Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). 4. Підписи сторін. Вступна частина деталізується підрозділами: (1) замовник експертизи; (2) завдання експертизи; (3) організатор експертизи; (4) підстави для організації проведення експертизи; (5) підстави для проведення експертизи; (6) компетентність і досвід експертів для проведення експертизи; (7) експерти, які проводять експертизу; (8) категорія та тривалість провадження експертизи; (9) принципи експертизи; (10) методи та процедури експертизи; (11) об'єкти експертизи; (12) вимоги до результату експертизи; (13) відповідальність учасників експертизи (замовника експертизи, організатора експертизи, експерта); (14) документи, надані для експертизи; (15) документи, створені та отримані під час проведення експертизи, на доповнення наданим замовником експертизи; (16) нормативно-правові акти, які застосовані в експертизі; (17) наукові праці та довідкова література, які використані при проведенні експертизи. Дослідницька частина передбачає: (1) опис фактичних обставин та окреслення твердження, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання; (2) обґрунтування і висновки з наданням оцінки твердженню, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання. Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) експертного висновку уявляють собою логічний підсумок, зроблений експертами на основі розгляду та аналізу матеріалів експертизи. Заключна частина експертного висновку «Підписи експертів» має включати, крім фізичних підписів експертів, твердження про те, що експерти своїми підписами підтверджують завершення експертизи, посвідчують остаточність отриманих результатів, які можуть бути враховані компетентною (відповідальною) особою при прийнятті рішення, у разі потреби для цього використання спеціалізованих правових та(або) спеціальних знань. Запропонована структура експертного висновку окреслює його правочинність, тобто дозволяє за змістом встановити належність і компетентність проведеної експертизи. Сформульована позиція, що структурна форма експертного висновку є інтелектуальним творінням, яким виокремлюється унікальність результатів експертизи, наприклад, за якістю, тому розробка і уніфікація його будови в приватній сфері доцільна лише для власних потреб органі з інспектування (органу з оцінки відповідності). Доведено, що структурна форма експертного висновку і сам експертний висновок є об'єкти захисту авторського права. Зроблено висновок, що експертний висновок являє собою результат розумової діяльності людини, є унікальним та індивідуальним до конкретного об'єкту дослідження; використання чи поширення експертного висновку до інших подібних обставин, за якими не проводилося дослідження, є недопустимим; дослідження інших подібних обставин завершується експертним висновком, який так само є унікальним та індивідуальним до відповідних обставин.

Ключові слова: експертний висновок, правочинність, належна експертиза, компетентна експертиза, структура експертного висновку, експерт з питань права, експерт у галузі права, експерт з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи), наукова експертиза, науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, фахова кваліфікація, фахова компетентність, експертна діяльність, ISO 17020, ISO 9001, ISO 37001, ISO/IEC 27001, акредитація, сертифікація, орган з оцінки відповідності, орган з інспектування.

Постановка проблеми. За результатами виконання експертної роботи складається звіт, який оформлюється в письмовій формі під назвою «експертний висновок» чи «висновок». В такому документі аналізуються обставини, що були предметом дослідження, викладаються обґрунтування та оцінки, до яких дійшов експерт (група експертів) у вигляді висновків, а також надаються відповіді на запитання, поставлені особою, яка порушила проведення експертизи. Дві загальні умови, які мають бути враховані в такому документі, це: по-перше, обставини, які підтверджені відповідними юридичними документами, на основі яких експерти обґрунтовують результати експертизи, є достовірними; по-друге, висновок має бути логічним і правильним.

В законодавстві України багато нормативних актів містять посилання на «експертний висновок» чи «висновок» як документ дослідження, оцінки чи експертизи. Однак, за цією публікацією аналізуються положення законодавства України, що регламентують результат експертної діяльності експерта з питань права (експерта у галузі права), судового експерта, наукової і науково-технічної експертизи та з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Зокрема, згідно зі ст. 102 ЦПК України [1] та ст. 98 ГПК України [2], висновок експерта – це докладний допис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодав-

ством; відповідно до ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» [3] та ст. 68 КАС України [4], судовий експерт зобов'язаний: провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; згідно зі ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5], наукова і науково-технічна експертиза - це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

В Україні діяльність з інспектування (оцінки відповідності) регламентується ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 [6], який є ідентичний (IDT) міжнародному стандарту EN ISO/IEC 17020:2012, ISO/IEC 17020:2012. Державний та міжнародний стандарт встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови, характеристики щодо діяльності чи її результатів для різних типів органів з інспектування (оцінки відповідності), тому відповідний орган з інспектування (орган з оцінки відповідності) зобов'язується, на виконання положень пункту 5.1.5 ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) [6], мати документацію, що описує договірні умови, на основі яких, він виконує інспектування. Це означає, що регламентація особливостей діяльності відповідної експертної установи, в тому числі, що надає послуги з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, здійснюється через локальні нормативно-правові акти відповідної експертної установи.

Але, як уявляється, розробка та видання вказаною експертною установою локальних нормативних актів має здійснюватися з урахуванням положень чинного законодавства України. І якщо відсутні законодавчі акти, які безпосередньо регламентують таку діяльність, то за аналогією доцільно врахувати ті, що регулюють подібні види експертної діяльності, а саме: Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5], Закон України «Про судову експертизу» [3], Цивільний процесуальний кодекс України [1], Господарський процесуальний кодекс України [2], насамперед в частині вимог до результату експертизи (експертного висновку).

Застосовуючи положення вказаних нормативних актів, потребують уваги за правовими характеристиками відмінності, що існують в експертній діяльності експертних установ чи окремих експертів. Так, надання оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, не може бути ототожненою з наданням висновку експерта з питань права (експерта в галузі права), незважаючи на таку вимогу, встановлену органом з інспектування (органом з оцінки відповідності), що його експертами є лише особи, що мають науковий ступінь. Цивільне та господарське процесуальне законодавство України передбачає, що як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права (ст. 72 ЦПК України [1] та ст. 70 ГПК України [2]), але на підставі ухвали суду може бути уповноважена надати висновок лише щодо: (1) застосування аналогії закону чи аналогії права»; (2) змісту норм іноземного права з їх офіційним або загально прийнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі (ст. 114 ЦПК [1] та ст. 108 ГПК України [2]). На відміну, експерт з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, здійснює дослідження з різних питань, які співвідносяться з його фаховою кваліфікацією та фаховою компетентністю, та є предметом науково-правової експертизи, або комплексної наукової експертизи. Водночас, якщо того вимагає завдання замовника експертизи, можуть виконувати поставлене замовником завдання експерти, які є носіями знань в галузях юридичних наук та в галузях економічних наук, або в галузях юридичних наук та в галузях технічних наук, або лише в галузях юридичних наук. Отож, тотожність між експертом з питань права (експертом у галузі права) і експертом з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) спростовується предметом дослідження, за яким вони правомочні надати експертний висновок.

Так само, за правовими характеристиками надання оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, не є діяльністю судового експерта у розумінні Закону України «Про судову експертизу» [3]. Судовим експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обста-

вин справи; експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи (ст. 68 КАС України [4]). Отож, документом на підставі якого судовий експерт виконує повноваження експерта є ухвала суду. Згідно з підпунктом 6.3.1 ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) [6, орган з інспектування (оцінки відповідності) зазвичай повинен сам виконувати інспектування, на виконання яких від укладає договори. Таким чином, надання оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, здійснюється за ініціативи та на підставі замовлення замовника експертизи, оформленого в письмовій формі, і укладеного договору між експертною установою (організатором експертизи) та замовником експертизи.

Доцільно наголосити, що й за правовими характеристиками надання оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, не є науковою і науково-технічною експертизою в розумінні Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5], оскільки предметом наукової і науково-технічної експертизи є: сфера науково-технічних розробок та дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних та прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки використання тощо) (ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5]). Відповідно до положень пункту 3.1. ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) [6], предметом інспектування є перевіряння продукції, процесу, послуги чи устаткування або їхнього проектування та визначення їхньої відповідності конкретним вимогам, або на основі професійного судження – загальним вимогам. Таким чином, у межах сфери орган з інспектування (орган з оцінки відповідності) надає послуги з питань, які виникають в практичній діяльності, і стосуються практичних проблем та їх розв'язання.

Крім цього, право на проведення наукової і науково-технічної експертизи має експертна установа, яка акредитована на таку діяльність уповноваженими органами Міністерства освіти і науки України (ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5], Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2004 №12 [7]). Право на діяльність з інспектування (надання оцінки відповідності) має експертна установа за наявності таких характеристик: (1) відповідний вид діяльності якої передбачено її статутними повноваженнями; (2) в якій наявні експерти, які включено до паспорту органу з інспектування (органу з оцінки відповідності) як такі, що підтвердили документами свою фахову кваліфікацію та фахову компетентність; (3) яка є акредитованою відповідно до вимог ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) [6]. Органом акредитації органів з інспектування (органів з оцінки відповідності) є Національне агентство з акредитації України (ст. 6 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» [8]).

Як зазначалося, орган з інспектування (орган з оцінки відповідності) зобов'язаний регламентувати особливості організації та проведення своєї експертної діяльності власною документацією (локальними нормативними актами). Але, як уявляється, загальні вимоги такої регламентації мають відображатися і в законодавстві, враховуючи концептуальне наближення в Україні експертної діяльності до міжнародних стандартів органом з інспектування (органом з оцінки відповідності), який наразі пропонує послуги з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Однак, відсутні для цього теоретико-правові основи. Цим обґрунтовується актуальність цієї публікації.

Стан дослідження. Особливості правової природи висновку експерта з питань права (експерта в галузі права) та процесуальних наслідків його використання в цивільному та господарському судочинстві досліджували: М. Гетманцев [9], О. Дроздов [10], С. Дяченко [11], О. Кармаза [12], В. Корнієнко [13], Н. Коротка [14], В. Кройтор [15], Ю. Рябченко [16], О. Старченко [17], С. Черноп'ятов [18], А. Штефан [19], С. Щербак [20] та інші.

Проблеми експертного висновку судового експерта в науковій літературі розглядали: В. Абрамова [21], О. Баулін [22], А. Гнатюк [23], М. Дементьев [24], І. Завдов'єва [25], М. Климчук [26], А. Лазаренко [27], В. Осмолян [28], С. Романів [29], О. Пугаченко [30], М. Щербаковський [31] та інші.

Стан дослідження проблематики з інспектування (оцінки відповідності), в тому числі: з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, відсутній; окремі особливості та перспективи цього напрямку експертної діяльності в Україні обґрунтовується в наших публікаціях [32, 33, 34, 35, 36, 37].

Мета статті є обґрунтування доктринальних основ до вимог, яким має відповідати результат з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) у сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, а саме: експертний висновок; за науковими публікаціями здійснити виокремлення проблем результату експертизи (експертного висновку).

Виклад основного матеріалу. Експертний висновок є результатом процесу, в даному випадку процесу експертного дослідження та надання оцінки відповідності. Процесом (лат. *processus* – рух, проходження, просування вперед) є: (1) послідовна зміна предметів і явищ, що відбуваються закономірним порядком; (2) сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення результату [38]. Водночас, експертний висновок є документом, який містить результат проведеного експертного дослідження (процесу). Як документ, експертний висновок має бути правочинним, тобто таким, який має ґрунтуватися на законному праві і відповідних правових повноваженнях, зокрема: бути результатом належної та компетентної експертизи. Таким чином, експертний висновок має відображати процес, в якому отримано відповідний результат, способи отримання цього результату (методи, методики), правові підстави та повноваження участі в цьому процесі його учасників, їх кваліфікація та компетентність, обґрунтування та висновки щодо поставленого завдання.

Цивільне та господарське процесуальне законодавство України (ст. 102 ЦПК України [1] та ст. 98 ГПК України [2]), визначили висновок експерта «докладним дописом». Форма висновку судового експерта є уніфікованою для всіх видів судових експертиз. Ця вимога знаходить своє відображення в ст. 102 ЦПК України [1] та ст. 98 ГПК України [2], за якою у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Окрім цього, відповідно до п.4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [39], висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням в ньому і таких реквізитів, як: найменування документа, дати та номери складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної, дослідницької та заключної. Інструкцією [39] встановлено також вимоги до оформлення кожної з частин висновку та порядку проведення експертизи.

До форми і структури висновку експерта з питань права (експерта у галузі права) цивільне та господарське процесуальне законодавство України не регламентує ніяких вимог. Такий висновок складається в довільній формі за власним розсудом та внутрішнім переконанням експерта.

Не регламентовано Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [5] вимоги до змісту і структури висновку наукової та науково-технічної експертизи.

У науковій літературі наголошується, що сутність і значення експертного висновку полягає в тому, що він: (1) відображає процес і результат проведення експертного дослідження; (2) містить узагальнені думки експертів щодо якості юридичного документа, недоліків, які в ньому виявлено, та засобів їх усунення (3) має внутрішню будову, яка складається з описової, резюлютивної та рекомендаційної частин [13, с.267-268]; вивчення судом висновку експерта не можна вважати повним, якщо воно не супроводжувалося ознайомленням із застосованою експертом методикою дослідження, а також з тим, які ознаки об'єктів, що досліджувалися, експерт використав для обґрунтування своїх висновків та як він їх оцінив [28, с.161]; форма і структура експертного висновку можуть варіюватися залежно від виду експертизи та її виконавців [43, с.10]. Такі наукові позиції позитивно сприймаються. Без сумніву експертний висновок має відображати собою деталізований опис всього процесу дослідження. За аналогією можуть враховуватися вимоги, що регламентовані чинним зако-

нодавством України до висновку судового експерта, та знайти відображення в структурних частинах експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Однак, структурна форма експертного висновку є інтелектуальним творінням, яке може виокремлювати унікальність результатів експертизи (наприклад, за якістю), тому розробка і уніфікація його будови в приватній сфері доцільна самим органом з інспектування (органом з оцінки відповідності), з метою впровадження в експертну діяльність для оформлення результатів оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері інспектування: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, які створюються експертами відповідного органу з інспектування (органу з оцінки відповідності).

Разом з цим, враховуючи наукові позиції щодо структурної будови експертного висновку, а також рекомендації стандарту, викладені у Додатку В ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT) [6], вважаємо доцільним окреслити будову експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) чотирьома розділами, а саме: 1. Вступна частина. 2. Дослідницька частина. 3. Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). 4. Підписи сторін. Розглянемо можливі особливості кожного розділу.

Перший розділ експертного висновку «Вступна частина» має включати підрозділи: (1) замовник експертизи (найменування, ідентифікаційний код, місцезнаходження, результати антикорупційної перевірки, як цього вимагає ISO 37001:2016, IDT (ДСТУ ISO 37001:2018)); (2) завдання експертизи; (3) організатор експертизи (найменування, ідентифікаційний код, місцезнаходження, посилання на документи акредитації та сертифікації процесів експертизи; посилання на договір добровільного страхування професійної відповідальності за шкоду завдану третім особам результатом експертизи); (4) підстави для організації проведення експертизи (посилання на: норму права; положення статуту організатора експертизи щодо відповідних повноважень; додаток до атестату про акредитацію щодо сфери акредитації; договір про організацію та проведення експертизи, укладений між організатором експертизи та замовником експертизи); (5) підстави для проведення експертизи (посилання на: документи антикорупційної перевірки експертів, як цього вимагає ISO 37001:2016, IDT (ДСТУ ISO 37001:2018)); накази організатора експертизи щодо: (а) призначення групи експертів для виконання завдання замовника експертизи; (б) призначення уповноважених осіб для засвідчення експертного висновку від органу з інспектування (органу з оцінки відповідності); (в) підтвердження фахової компетентності експертами за показниками звітного періоду; договори про надання експертних послуг, укладених між організатором експертизи та експертами); (6) компетентність і дослід експертів для проведення експертизи (зазначаються вимоги та документи, які ці вимоги підтверджують); (7) експерти, які проводять експертизу (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, наукова спеціальність, посада і місце роботи, наукові та інші звання, досвід експертних досліджень, стаж науково-дослідної роботи, наукові здобутки (наукові публікації, монографії, тощо); (8) категорія та тривалість провадження експертизи; (9) принципи експертизи; (10) методи та процедури експертизи (посилання на затверджені методичні документи та стандартизовані технічні умови); (11) об'єкти експертизи; (12) вимоги до результату експертизи (оформлення на бланку організатора експертизи; кількість виготовлення примірників експертного висновку; строк архівного зберігання експертного висновку в паперовому та електронному pdf-форматі; строк чинності експертного висновку; конфіденційність результату, застереження щодо умов застосування експертного висновку та недопущення використання до інших подібних обставин, які не досліджувалися; розподіл прав інтелектуальної власності на результати експертизи з наданням права експертам на використання висновків та обґрунтувань, отриманих під час експертизи, у наукових роботах та наукових публікаціях з дотриманням конфіденційності даних, отриманих під час проведення експертизи); (13) відповідальність учасників експертизи (замовника експертизи, організатора експертизи, експерта); (14) документи, надані для експертизи; (15) документи, створені та отримані під час проведення експертизи, на доповнення наданим замовником експертизи (запити, аналіз ринку, тощо); (16) нормативно-правові акти, які застосовані в експертизі; (17) наукові праці та довідкова література, які використані при проведенні експертизи.

Другий розділ експертного висновку «Дослідницька частина» має передбачати: (1) опис фактичних обставин та окреслення твердження, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання; (2) обґрунтування та висновки з наданням оцінки твердженню, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання.

Третій розділ експертного висновку «Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи)» уявляє собою логічний підсумок, зроблений експертами на основі аналізу матеріалів експертизи.

Четвертий розділ експертного висновку «Підписи експертів», крім фізичних підписів експертів, має включати твердження експертів про те, що своїми підписами вони підтверджують завершення експертизи, посвідчують остаточність отриманих результатів, які можуть бути враховані компетентною (відповідальною) особою при прийнятті рішення, у разі потреби для цього використання спеціалізованих правових та(або) спеціальних знань.

Окрім того, експертний висновок повинен мати своє найменування, дату та номер реєстрації в органі з інспектування (органі з оцінки відповідності), який його видає, окреслювати вид експертизи (за галуззю знань), а також засоби захисту під підробки (голограми тощо).

Запропонована структурна форма експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, без сумніву окреслює його правочинність, оскільки дозволяє встановити за його змістом належність та компетентність експертизи.

Під терміном «належна експертиза» розуміється така, що відповідає встановленим до неї вимогам, а саме: (1) організована та проведена експертною установою, яка має для цього статутні повноваження; (2) організована та проведена на підставі договору, укладеного між організатором експертизи та замовником експертизи, а також договорів, укладених між організатором експертизи та експертами; (3) підготовка експертного висновку здійснена в контрольованих умовах, встановлених акредитованою системою управління органів з інспектування (ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT)), сертифікованими системами: управління якістю (ISO 9001:2015, IDT (ДСТУ ISO 9001:2015)), управління протидії корупції (ISO 37001:2016, IDT (ДСТУ ISO 37001:2018)), керування інформаційною безпекою (ДСТУ ISO/IEC 27001:2023 (ISO/IEC 27001:2022, IDT)); (4) проведена на підставі порядку, встановленого локальними нормативними актами організатора експертизи; (5) ризики проведення експертизи забезпечені договором добровільного страхування професійної відповідальності на випадок, завдання шкоди третім особам результатом експертизи, тощо. Іншими словами, експертиза відповідає комплексу спеціальних дій, які вчинені експертною установою за відповідним напрямом господарської діяльності, які дозволяють отримати об'єктивні дані щодо наявного стану предмета дослідження.

Під терміном «компетентна експертиза» розуміється така, що здійснена експертами, фахова кваліфікація та фахова компетентність яких дозволяють отримати об'єктивні дані щодо наявного стану предмета дослідження. Орган з інспектування (орган з оцінки відповідності) як організатор експертизи несе відповідальність перед її замовником щодо компетентного проведення. Компетентне проведення експертизи досягається створенням компетентної групи експертів для виконання завдання замовника експертизи в складі не менше трьох осіб. З метою забезпечення компетентності експертного дослідження та власної відповідальності перед замовником експертизи, організатор експертизи наказом розподіляє види робіт, які має виконати відповідний експерт, виходячи із особистої фахової його компетентності, яка підтверджена експертом за показниками звітного періоду. Так, в групі експертів, технічним керівником, він є експертом-1, призначається особа, яка має науковий ступінь доктора наук і має значні показники в науковій роботі (виміром є наукові публікації та інші здобутки у відповідній галузі знань). Технічним керівником забезпечується інспектування (перевірка) результатів експертизи, організація обговорення їх в групі експертів, забезпечення вдосконалення отриманих результатів, тощо.

Доцільно звернути увагу, що технічний керівник групи експертів не є «рецензентом» результатів експертизи у розумінні практики надання рецензій на висновок судового експерта.

перта, яка набула широкого застосування в судово-експертній діяльності і знаходить несприйняття таких рецензій як доказів в судах [42, с.20-21]. Технічний керівник групи експертів безпосередньо є експертом, однак на нього організатор експертизи покладає особливу відповідальність щодо надання повноти та об'єктивності результату експертизи, враховуючи його особисту компетентність у відповідній галузі знань. Як експерт, він несе відповідальність за результати експертизи разом з усіма експертами групи.

Безпосереднє дослідження завдання замовника експертизи і підготовку проекту експертного висновку здійснює експерт-2, тому такі види робіт можуть бути доручені фахівцю, який має достатній досвід проведення експертиз, який систематично бере участь в експертизах, такий фахівець може мати наукову ступінь доктора наук або кандидата наук, але предмет дослідження повинен співвідноситися з його науковою спеціальністю та тематикою наукових досліджень.

На експерта-3 може бути покладено виконання окремих доручень щодо виконання завдання замовника експертизи, наприклад, здійснення аналізу судової практики, підбір та аналіз наукової літератури з окремих питань та інше. До роботи у якості експерта-3 може бути залучена особа, яка має науковий ступінь кандидата чи доктора наук, але не має достатнього досвіду експертної роботи, або бере в ній участь вперше, але оскільки нею виконуються роботи в групі експертів, у співпраці з більш досвідченими експертами, то ризики допущення некомпетентних помилок мінімізуються.

У науковій літературі слушно зауважується, що базовою компетентністю зобов'язані володіти всі експерти певної спеціальності і вона регулярно перевіряється [41, с.85]. Але, в експертизі щодо відповідного предмету дослідження, перевага має бути надана саме особистій компетентності експерта (знанням, вмінням та навичкам), оскільки здатність експерта вирішувати всі більш складні і нетипові завдання зростає в процесі його професійної експертної діяльності [41, с.85]. І таке твердження є аксіомою. Здатність експерта вирішувати складні і нетипові завдання ґрунтується на його особистій компетентності (знаннях, вміннях та навичках), яку експерт спрямовує на встановлення особливостей обставин, їх інтерпретації та перетворення в інформацію, необхідну для всебічного, повного і об'єктивного прийняття рішення компетентною (відповідальною) особою, яка потребує для цього відповідні знання.

Широкого наукового обговорення в наукових публікаціях отримало питання «експертної помилки». Зокрема, В. Абрамова аргументує, що експертна помилка є наслідком добросовісної омани відносно правильності своїх дій та може бути результатом свідомого порушення експертом методики дослідження. На думку вченого, експертні помилки можуть виникати в нестандартних ситуаціях, коли у експерта є сумніви щодо правильності її рішення або діє за аналогією з використанням застарілих методик; у випадках професійної недбалості; під час вибору суттєвих ознак та оцінювання їх сукупності тощо [21, с.213]; І. Клименко зауважує, експерт зобов'язаний обґрунтувати свої висновки лише тими вихідними даними, які знайшли закріплення в матеріалах справи [40, с.58]; М. Щербаковський наголошує, відсутність або недолік вихідних даних унеможлиблює проведення дослідження або знижує обґрунтованість та достовірність отриманих результатів [31, с.175]; А. Лазаренко, підсумовуючи дискусію, відмічає, неправильне, помилкове закріплення вихідних даних у процесуальних документах неминує впливають на достовірність одержуваних експертом результатів дослідження і наслідком формування помилкових висновків, оскільки йдеться не про помилку експерта, а помилку інших учасників процесу [27, с.423-424].

Зі своєї сторони, не виключаємо обставини, за яких експерт може допустити помилку, маючи відповідну фахову компетентність для участі в експертизі. Експертна помилка є проявом людського чинника, здебільше вона є ненавмисною [25, с.34]. Проте, для мінімізації експертних помилок, пропонується, вдосконалення експертної діяльності (як кожного експерта, так і експертних підрозділів і установ у цілому) через оптимізацію процесів системи управління якістю, підвищення їх ефективності [25, с.38]. На нашу думку, оптимізація в діяльності спостерігається наразі в послугах з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, організація і проведення яких здійснюється відповідно до вимог ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/

IEC 17020:2012, IDT). Саме організація експертної діяльності відповідно до вимог стандарту дозволяє передбачити здійснення експертизи лише групою експертів у складі не менше трьох осіб, із чітким розподілом між ними видів робіт організатором експертизи, а цим і зменшення ризиків допущення експертних помилок.

Крім цього, на виконання вимог ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC17020:2012, IDT), організатор експертизи добровільно укладає договір страхування професійної відповідальності за шкоду, завдану третім особам результатом експертизи, а також зобов'язаний узгодити можливий розмір відшкодування такої школи на стадії укладання договору із замовником експертизи. Страхові випадки без сумніву можуть бути наслідком експертної помилки. Проте, страховими виплатами забезпечується відповідальність лише організатора експертизи перед замовником експертизи чи третьою особою (споживачем експертного висновку), відповідальність експерта на випадок «експертної помилки» визначається умовами договору, укладеного між організатором експертизи та експертом.

У науковій літературі зустрічаються також такі поняття, як «позитивний висновок» та «негативний висновок» [13, с.267]. На нашу думку, така оцінка експертного висновку є недопустимою. Експертний висновок має бути лише об'єктивним. Проведення дослідження групою експертів спрямоване саме на отримання об'єктивного результату експертизи і виключає його суб'єктивність. Об'єктивність встановлюється під час обговорення результатів дослідження в групі. Саме колективне узгодження підсумкового результату спрямоване на забезпечення його об'єктивності. Повнота висновку експерта передбачає: повноту використання матеріалів, наданих експерту; застосування різноманітних методів дослідження, що доповнюють один одного, які необхідні для достовірної відповіді на поставлені запитання; повноту опису у висновках ходу роботи, виконаної експертом [44, с.85]. Не є виключенням, що результат експертизи може перебувати в розрізі із зацікавленістю в них замовника експертизи; не відповідати його сподіванням тощо. Однак, прийняти результат (експертний висновок) замовник експертизи зобов'язаний, якщо цей результат відповідає поставленому ним завданню і ґрунтується на чинному законодавстві, наукових доктринах та інших наявних доказах. Все це є чинниками об'єктивності результату експертизи, за наявності яких результат експертизи не може бути спростовано.

Експертний висновок являє собою результат розумової діяльності людини, є унікальним та індивідуальним до конкретного об'єкту дослідження, оскільки відповідає завданню замовника експертизи та є результатом аналізу фактичних обставин і доказів, наданих замовником експертизи на підтвердження цим обставинам. Використання чи поширення експертного висновку до інших подібних обставин, за якими не проводилося дослідження, є недопустимим. Дослідження інших подібних обставин завершується експертним висновком, який так само є унікальним та індивідуальним до відповідних обставин.

Експертний висновок з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза, як зазначалося, створюється на замовлення замовника експертизи.

Згідно статті 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [25], на твір створений за замовленням розповсюджується авторське право, зокрема: особисті немайнові права належать автору (в даному випадку експертам), майнові права переходять до замовника з моменту створення твору в повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. У разі переходу майнових прав на твір до замовника, автор має право на винагороду.

Твором визнається оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі (п. 56 ч.1 ст.1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [45]).

Експертний висновок по суті є новим науковим практичним дослідженням, в якому з'ясовуються обставини та науково пояснюються їх суттєвість стосовно конкретної ситуації. Не викликає сумніву, що експертний висновок є об'єктом інтелектуального творіння експертів, який створено на замовлення замовника експертизи, та, водночас, є документом з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) фактичних обставин та їх пра-

вових наслідків, у виникнення та розвиток яких, повідомлені замовником експертизи і досліджені за його завданням шляхом застосування спеціалізованих правових та/або спеціальних знань.

Отож, експертний висновок є процесом та результатом пізнавальної діяльності, оригінальним інтелектуальним творінням експертів, які є носіями знань у відповідних галузях науки, та має вираження в об'єктивній формі. Експертний висновок має суб'єктивно-об'єктивний характер. Структурна форма експертного висновку і сам експертний висновок є об'єкти захисту авторського права

Однак, до цього часу існують проблеми, пов'язані із захистом авторських прав на експертний висновок як об'єкт захисту авторського права, оскільки відсутній механізм такого захисту. У попередніх публікаціях, ми наголошували, що наразі такий захист вбачається через оприлюднення отриманого результату в межах реалізації права експерта на використання зроблених висновків та обґрунтувань у подальших наукових роботах та інших наукових публікаціях [46, с.153]. Такий механізм захисту авторського права на експертний висновок потребує ґрунтовного дослідження та напрацювання шляхів свого вирішення, тому є перспективною подальших наукових досліджень.

Висновки. Концептуальне наближення експертної діяльності в Україні до міжнародних стандартів перебуває в постійному процесі. Яскравим прикладом такого наближення є орган з інспектування (орган з оцінки відповідності), акредитований відповідно до вимог ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT), сертифікований відповідно до вимог ISO 9001:2015, IDT (ДСТУ ISO 9001:2015), ISO 37001:2016, IDT (ДСТУ ISO 37001:2018), ДСТУ ISO/IEC 27001:2023 (ISO/IEC 27001:2022, IDT), який наразі пропонує послуги з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) в сфері: науково-правова експертиза, науково-економічна експертиза, науково-технічна експертиза, комплексна наукова експертиза. Результатом послуг з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) є експертний висновок, виокремлений за характерними ознаками: (1) створюється на замовлення замовника експертизи на договірних умовах, (2) уявляє собою інтелектуальне творіння експертів, яке є наслідком процесу їх розумової діяльності, (3) є унікальним та індивідуальним лише до об'єкту дослідження, оскільки відповідає завданню замовника експертизи та аналізу фактичних обставин і доказів, наданих замовником експертизи на підтвердження цим обставинам; (4) є документом з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) фактичних обставин та їх правових наслідків, у виникнення і розвиток яких, повідомлені замовником експертизи і досліджені за його завданням шляхом застосування спеціалізованих правових та/або спеціальних знань. Вважається доцільною внутрішня будова експертного висновку з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи), що складається з чотирьох розділів: 1. Вступна частина. 2. Дослідницька частина. 3. Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). 4. Підписи сторін. Вступна частина деталізується підрозділами: (1) замовник експертизи; (2) завдання експертизи; (3) організатор експертизи; (4) підстави для організації проведення експертизи; (5) підстави для проведення експертизи; (6) компетентність і дослід експертів для проведення експертизи; (7) експерти, які проводять експертизу; (8) категорія та тривалість провадження експертизи; (9) принципи експертизи; (10) методи та процедури експертизи; (11) об'єкти експертизи; (12) вимоги до результату експертизи; (13) відповідальність учасників експертизи (замовника експертизи, організатора експертизи, експерта); (14) документи, надані для експертизи; (15) документи, створені та отримані під час проведення експертизи, на доповнення наданим замовником експертизи; (16) нормативно-правові акти, які застосовані в експертизі; (17) наукові праці та довідкова література, які використані при проведенні експертизи. Дослідницька частина передбачає: (1) опис фактичних обставин та окреслення твердження, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання; (2) обґрунтування і висновки з наданням оцінки твердженню, сформульованого замовником експертизи відповідно до поставленого ним завдання. Результати оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) експертного висновку уявляють собою логічний підсумок, зроблений експертами на основі розгляду та аналізу матеріалів експертизи. Заключна частина експертного висновку «Підписи експертів» має включати, крім фізичних підписів експертів, твердження про те, що експерти своїми підписами підтверджують за-

вершення експертизи, посвідчують остаточність отриманих результатів, які можуть бути враховані компетентною (відповідальною) особою при прийнятті рішення, у разі потреби для цього використання спеціалізованих правових та(або) спеціальних знань. Запропонована структура експертного висновку окреслює його правочинність, тобто дозволяє за змістом встановити належність і компетентність експертизи. Структурна форма експертного висновку є інтелектуальним творінням, яке виокремлює унікальність результатів експертизи, наприклад за якістю, тому розробка і уніфікація його будови в приватній сфері доцільна лише для власних потреб органу з інспектування (органу з оцінки відповідності). Структурна форма експертного висновку і сам експертний висновок є об'єкти захисту авторського права. Експертний висновок являє собою результат розумової діяльності людини, є унікальним та індивідуальним до конкретного об'єкту дослідження; використання чи поширення експертного висновку до інших подібних обставин, за якими не проводилося дослідження, є недопустимим; дослідження інших подібних обставин завершується експертним висновком, який так само є унікальним та індивідуальним до відповідних обставин.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. №1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. №4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
5. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 р. №51/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-vp#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
6. ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019. Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT). URL: https://budstandart.ua/normativ-document.html?id_doc=89192 (дата звернення: 02.12.2024).
7. Порядок проведення державної акредитації фізичних та юридичних осіб на право проведення наукової та науково-технічної експертизи: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2004 р. №12, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26.01.2004 за №110/8709. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-04#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
8. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 р. №2407-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
9. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №6. С.333-337.
10. Дроздов О., Григоренко Є., Передерій О., Стебелев А. Переваги та особливості застосування висновків експерта в галузі права. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/147534-perevagi_ta_osoblivosti_zastosuvannya_visnovkiv_eksperta_v_g.html (дата звернення: 02.12.2024)
11. Дяченко С.В. Експерт з питань права в господарському судовому процесі. *Правова держава*. 2022. №46. С.69-78. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/257810/256543> (дата звернення: 02.12.2024)
12. Кармаза О.О. Експерт у галузі права в судовому процесі: теорія та судова практика. *Право і суспільство*. 2019. №5. С.89-94.
13. Корнієнко В.С. Висновок правової експертизи: теоретико-правові аспекти. *Теорія держави і права*. 2020. №7. С.265-269.

14. Коротка Н.О. Цивільно-правовий статус експерта з питань права та його висновки у галузі права як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С.97-100
15. Кройтор В.А. Експерт з питань права в цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2019. С.110-114.
16. Рябченко Ю.Ю. Цивільно процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf (дата звернення: 02.12.2024)
17. Старченко О. Проблемні питання процесуального статусу експерта з питань права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №8. С.26-29.
18. Черноп'ятов С.В. Деякі проблеми позитивного національного правового регулювання участі експерта з питань права у цивільних судових процесах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том 1. С. 88-91.
19. Штефан А.С. Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. №2. С.16-28.
20. Щербак С.В. Правове становище експерта з питань права в цивільному процесі України. *Правові горизонти*. 2018. №13. С.29-32. URL: https://web.archive.org/web/20220227003451id_/https://law-review.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/№1326_2018-29-32.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
21. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. 259 с.
22. Баулін О.В., Шевчук В.М. Використання можливостей експертизи сторонами кримінального провадження під час доказування на стадії досудового розслідування. *Криміналістична і судова експертиза*. 2017. №62. С.100-108. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-100-108-1.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
23. Гнатюк А.Ю. Експертний висновок: як дотриматися засади змагальності. *Полтавський правовий часопис*. 2021. №3. С.24-35 URL: <http://pli.nlu.edu.ua/doc/review/Review%202021,%20№3.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
24. Дементьев М.В. Внутрішнє переконання та форми висновків експертів. *Наукові нотатки*. 2022. URL: <https://core.ac.uk/download/568562923.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
25. Завдов'єва І.Г., Горбенко В.О., Дяченко О.М., Черкашина Н.О. Помилка та її значення в судово-експертній діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2018. №30(2). С.31-39 URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/dfd2c8a7-0ab3-470a-bad4-b37ad84be258/content> (дата звернення: 02.12.2024).
26. Климчук М.П., Марко С.І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. №3-4(31). С.81-88 URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/11kmpdks_0.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
27. Лазаренко А.М. Відмежування завідомо неправдивого висновку експерта від експертної помилки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №8. С.422-424. URL: http://lsey.org.ua/8_2023/98.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
28. Осмолян В.А., Гаюк І.Й., Домбровська О.М. Оцінка судом наукової обґрунтованості та достовірності висновку експерта під час розгляду справ, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, та трудових спорів. *Європейські перспективи*. 2022. №1. С.157-164 URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022-1/EP_2022_1.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
29. Романів С.Р., Голяш І.Д. Основні напрями вдосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. №10. С.798-802. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/135.pdf (дата звернення: 02.12.2024).
30. Пугаченко О.Б., Косенко С.С., Бабій М.В. Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральний науковий вісник. Економічні науки*. 2021. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/1a799fce-b95c-45c2-9680-3e5d5b381cce/content> (дата звернення: 02.12.2024).
31. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, В деле. 2015. 560 с.

32. Романовська Л.А. Правомочність із надання оцінки відповідності істотній зміні обставин, яку сторони не могли передбачити при укладанні договору (контракту), та її правовим наслідкам. *Право України*. 2024. №2. С.125-135.

33. Романовська Л.А. Щодо визначення правомочності експерта з надання оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). *Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, March 15, 2024. Chicago, USA: International Center of Scientific Research (C.40-42).*

34. Романовська Л.А. Щодо видів робіт процесу оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ЛОГОС» with Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, Cambridge, March 29, 2024. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & UKRLOGOS Group LLC, 2024. (C.104-109).*

35. Романовська Л.А. Щодо ризиків процесу з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи) та суб'єкта професійної відповідальності. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, April 12, 2024. Vilnius, Republic of Lithuania: International Center of Scientific Research (C.49-51).*

36. Романовська Л.А. Щодо принципів інспектування/оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). *Theory and practice of modern science: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, May 24, 2024. Kraków, Republic of Poland: International Center of Scientific Research. (C.49-50).*

37. Романовська Л.А. Порівняльно-правовий концепт: експерт з питань права та експерт з оцінки відповідності (незалежної фахової експертизи). *Збірник наукових праць «Правове право і підприємництво»*. 2024. Випуск 24. Частина 2. С.184-194.

38. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%CF%F0%E5%F6%E5%F1> (Дата звернення: 02.12.2024).

39. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за №705/3145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (Дата звернення 02.12.2024).

40. Клименко Н.І. Про процесуальні гарантії достовірності висновку експерта. *Криміналістичний вісник*. Київ: Бюлетень ВАК України. 2004. №3 (1). С.58-61.

41. Щербаковський М.Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). *Судові експертизи в процесуальному праві України: навчальний посібник / за заг. ред. О.Г. Рувіна*. Київ: Видавництво Ліра-К. 2019. 424 с. (С.81-88).

42. Циганок Ю.В., Шульгін С.О. Методологія й організація експертного та криміналістичного забезпечення боротьби з кримінальною протиправністю. *Криміналістичний вісник*. 2023. №2(40). С.16-29.

43. Мінкова О.Г. Експертне забезпечення правотворчості в Україні: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2011. 20 с.

44. Климчук М.П., Марко С.І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. №3-4(31). С. 81-88.

45. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. №2811-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 02.12.2024).

46. Романовська Л.А. Проблеми захисту авторського права на результат незалежної фахової експертизи в механізмі правозастосування цивільно-правових норм. Інтелектуальна власність в перехресті доктрин та практики : виступи учасників науково-практичних конференцій // Київський інститут інтелектуальної власності та права, місто Київ, 23 листопада 2021р. Наукове видання. Київ: Видавництво Ліра-К. 2021. 238с. (С.151-153).

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF LEGAL TRANSACTIONS EXPERT OPINION ON CONFORMITY ASSESSMENT (INDEPENDENT PROFESSIONAL EXPERTISE) IN THE FIELD OF INSPECTION: SCIENTIFIC AND LEGAL EXPERTISE, SCIENTIFIC AND ECONOMIC EXPERTISE, SCIENTIFIC AND TECHNICAL EXPERTISE, COMPREHENSIVE SCIENTIFIC EXPERTISE

Liudmyla A. Romanovska, PhD in Legal Sciences, Director, Chief Researcher in the Field of Law, LLC "Independent Professional Expertise".

E-mail: 412rla@gmail.com

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-5

Keywords: *expert opinion, legal competence, due diligence, competent expertise, structure of an expert opinion, legal expert, expert in the field of law, conformity assessment expert (independent professional expertise), scientific expertise, scientific and legal expertise, scientific and economic expertise, scientific and technical expertise, comprehensive scientific expertise, professional qualification, professional competence, expert activity, ISO 17020, ISO 9001, ISO 37001, ISO/IEC 27001, accreditation, certification, conformity assessment body, inspection body.*

The article reveals the concept and essence of an expert opinion on conformity assessment (independent professional expertise) in the field of inspection: scientific and legal expertise, scientific and economic expertise, scientific and technical expertise, comprehensive scientific expertise. The author compares the legal characteristics inherent in the opinion of a legal expert (expert in the field of law), an expert opinion of a forensic expert, an expert opinion of a scientific and scientific-technical expert and an expert opinion on conformity assessment (independent professional expertise) in the field of inspection: scientific and legal expertise, scientific and economic expertise, scientific and technical expertise, and comprehensive scientific expertise. The author notes the peculiarities of legal regulation in Ukraine of conformity assessment (independent professional expertise) in the field of inspection: scientific and legal expertise, scientific and economic expertise, scientific and technical expertise, comprehensive scientific expertise, legal expert (expert in the field of law), forensic expert, scientific and scientific and technical expertise and its results (expert opinion). It is stated that an example of the conceptual approximation of expert activity in Ukraine to international standards is an inspection body (conformity assessment body) accredited in accordance with the requirements of DSTU EN ISO/IEC 17020:2019 (EN ISO/IEC 17020: 2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT), certified in accordance with the requirements of ISO 9001:2015, IDT (DSTU ISO 9001:2015), ISO 37001:2016, IDT (DSTU ISO 37001:2018), DSTU ISO/IEC 27001: 2023 (ISO/IEC 27001:2022, IDT), which currently offers conformity assessment services (independent professional expertise) in the field of: scientific and legal expertise, scientific and economic expertise, scientific and technical expertise, comprehensive scientific expertise. It is noted that the result of the expert activity of such a body is an expert opinion. The author analyses scientific publications and highlights the controversial issues of expert opinion, in particular: expert error, positive and negative opinion, copyright protection of expert opinion.

The expert opinion on conformity assessment (independent professional examination) is distinguished by its characteristic features: (1) it is created at the request of the customer of the examination on contractual terms, (2) it is an intellectual creation of experts, which is the result of the process of their mental activity, (3) it is unique and individual only to the object of study, since it corresponds to the task of the customer of the examination and the analysis of the actual circumstances and evidence provided by the customer of the examination to confirm these circumstances; (4) is a document on the conformity assessment (independent professional examination) of the actual circumstances and their legal consequences, the occurrence and development of which were reported by the customer of the examination and investigated on his/her behalf by applying specialised legal and/or specialised knowledge.

The internal structure of the expert opinion on conformity assessment (independent professional examination), consisting of four sections, is considered appropriate: 1. Introductory part: 2. Research part. 3. Results of conformity assessment (independent professional expertise). 4. Signatures of the parties. The introductory part is detailed in the following subsections: (1) the customer of the expertise; (2) the objectives of the expertise; (3) the organiser of the expertise; (4) the grounds for organising the expertise; (5) the grounds for conducting the expertise; (6) the competence and experience of the experts to conduct the expertise; (7) the experts conducting the expertise; (8) the category and duration of the expertise; (9) the principles of expertise; (10) the methods and procedures of the expertise; (11) the objects of the expertise; (12) requirements for the result of the expertise; (13) responsibility of the participants of the expertise (the customer of the expertise, the organiser of the expertise, the expert); (14) documents submitted for the expertise; (15) documents created and received during the expertise, in addition to those provided by the customer of the expertise; (16) regulatory legal acts used in the expertise; (17) scientific works and reference literature used in the expertise. The research part includes: (1) a description of the factual circumstances and an outline of the statement formulated by the expert's client in accordance with

the task set by him; (2) substantiation and conclusions with an assessment of the statement formulated by the expert's client in accordance with the task set by him. The results of the conformity assessment (independent professional examination) of an expert opinion are a logical summary made by experts based on the review and analysis of the examination materials. The final part of the expert opinion 'Signatures of experts' should include, in addition to the physical signatures of the experts, a statement that the experts confirm the completion of the expertise by their signatures, certify the finality of the results obtained, which may be taken into account by the competent (responsible) person when making a decision, if it is necessary to use specialised legal and/or specialised knowledge. The proposed structure of the expert opinion outlines its validity, i.e., allows to establish the relevance and competence of the expert's opinion by its content. The author formulates the position that the structural form of an expert opinion is an intellectual creation that distinguishes the uniqueness of the results of an expert examination, for example, in terms of quality, and therefore the development and unification of its structure in the private sector is advisable only for the inspection body's own needs. It is proved that the structural form of an expert opinion and the expert opinion itself are objects of copyright protection. It is concluded that an expert opinion is the result of human mental activity, is unique and individual to a particular object of research; the use or dissemination of an expert opinion to other similar circumstances in which no research was conducted is inadmissible; the study of other similar circumstances ends with an expert opinion, which is also unique and individual to the relevant circumstances.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Law of Ukraine "Civil Procedure Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed 2 December 2024).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), Law of Ukraine "Commercial Procedure Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Accessed 2 December 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), Law of Ukraine "On court expertise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Accessed 2 December 2024).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), Law of Ukraine "Code of Administrative Procedure of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed 2 December 2024).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), Law of Ukraine "On scientific and scientific and technical expertise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-bp#Text> (Accessed 2 December 2024).
6. DSTU EN ISO/IEC 17020:2019. *Otsinka vidpovidnosti. Vymohy do roboty riznykh typiv orhaniv z inspektuvannia* [DSTU EN ISO/IEC 17020:2019. Conformity assessment. Requirements for the performance of different types of inspection bodies (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT)], available at: https://budstandart.ua/normativ-document.html?id_doc=89192 (Accessed 2 December 2024).
7. The Ministry of Education and Science of Ukraine (2004), Order "The Procedure for State Accreditation of Individuals and Legal Entities for the Right to Conduct Scientific and Scientific and Technical Expertise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-04#Text> (Accessed 2 December 2024).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), Law of Ukraine "On accreditation of conformity assessment bodies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (Accessed 2 December 2024).
9. Hetmantsev, M. (2018). *Pravova pryroda vysnovku eksperta v haluzi prava* [Legal nature of the expert opinion in the field of law]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no.6, pp. 333-337.
10. Drozdov, O., Hryhorenko, Ye., Perederii, O., Stiebieliev, A. *Perevahy ta osoblyvosti zastosuvannia vysnovkiv eksperta v haluzi prava* [Advantages and peculiarities of using expert opinions in the field of law]. *Zakon i biznes* [Law and Business], available at: https://zib.com.ua/ua/147534-perevagi_ta_osoblyvosti_zastosuvannya_visnovkiv_eksperta_v_g.html (Accessed 2 December 2024).
11. Diachenko, S.V. (2022). *Ekspert z pytan prava v hospodarskomu sudovomu protsesi* [Expert on Law in Commercial Litigation]. *Pravova derzhava* [The rule of law], no. 46, pp. 69-78. Available at: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/257810/256543> (Accessed 2 December 2024).
12. Karmaza, O.O. (2019). *Ekspert u haluzi prava v sudovomu protsesi: teoriia ta sudova praktyka* [Expert in the field of law in the judicial process: theory and judicial practice]. *Pravo i suspilstvo* [Law and Society], no. 5, pp. 89-94.
13. Korniienko, V.S. (2020). *Vysnovok pravovoi ekspertyzy: teoretyko-pravovi aspekty* [Conclusion of legal expertise: theoretical and legal aspects]. *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law], no. 7, pp. 265-269.
14. Korotka, N.O. (2018). *Tsyvilno-pravovyi status eksperta z pytan prava ta yoho vysnovok u haluzi prava yak zasib dokazuvannia u tsyvilnomu protsesi* [Civil and legal status of an expert in law and his/her opinion in the field of law as a means of proof in civil proceedings]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], pp. 97-100.

15. Kroitor, V.A. (2019). *Ekspert z pytan prava v tsyvilnomu sudochynstvi* [Expert on law in civil proceedings]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu* [Problems of civil law and procedure]. Kharkiv, pp.110-114.

16. Riabchenko, Yu.Iu. *Tsyvilno protsesualnyi status eksperta z pytan prava: pytannia vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання* [Civil Procedural Status of a Legal Expert: Issues of Improving Legal Regulation]. Available at: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf (Accessed 2 December 2024).

17. Starchenko, O. (2019). *Problemy pytannia protsesualnoho statusu eksperta z pytan prava* [Problematic issues of the procedural status of a legal expert]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], no.8, pp. 26-29.

18. Chernopiatov, S.V. (2017). *Deiaki problemy pozytyvnoho natsionalnoho pravovoho rehuliuвання uchasti eksperta z pytan prava u tsyvilnykh sudovykh protsesakh* [Some Problems of Positive National Legal Regulation of Participation of a Legal Expert in Civil Litigation]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yuryprudentsii* [Actual problems of national jurisprudence], no. 6, vol. 1, pp. 88-91.

19. Shtefan, A.S. (2018). *Vysnovok eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi* [Expert Opinion in Civil Proceedings]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and practice of intellectual property], no. 2, pp. 16-28.

20. Shcherbak, S.V. (2018). *Pravove stanovyshe eksperta z pytan prava v tsyvilnomu protsesi Ukrainy* [Legal status of an expert on law in the civil procedure of Ukraine]. *Pravovi horyzonty* [Legal Horizons], no. 13, pp. 29-32. Available at:

https://web.archive.org/web/20220227003451id_/https://law-review.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/№1326_2018-29-32.pdf (Accessed 2 December 2024).

21. Abramova, V.M. (2011). *Ekspertni pomylky: sutnist, henezys, shliakhy podolannia* Diss. kand. yuryd. nauk [Expert Errors: Essence, Genesis, Ways to Overcome Cand. of Law. Sci. diss.]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 259 p.

22. Baulin, O.V., Shevchuk, V.M. (2017). *Vykorystannia mozhyvosti ekspertyzy stonamy kryminalnoho provadhennia pid chas dokazuvannia na stadii dosudovoho rozsliduvannia* [The use of expertise by the parties to criminal proceedings during the proof at the stage of pre-trial investigation]. *Kryminalistychna i sudova ekspertyza* [Criminalistics and Forensic Expertise], no. 62, pp. 100-108. Available at: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/a2fc25cb69-100-108-1.pdf> (Accessed 2 December 2024).

23. Hnatiuk, A.Iu. (2021). *Ekspertnyi vysnovok: yak dotrymatysia zasady zmahalnosti* [Expert opinion: how to comply with the principle of competition]. *Poltavskyi pravovyi chasopys* [Poltava Legal Journal], no. 3, pp. 24-35. Available at: <http://pli.nlu.edu.ua/doc/review/Review%202021%20pdf> (Accessed 2 December 2024).

24. Dementiev, M.V. (2022). *Vnutrishnie perekonannia ta formy vysnovkiv ekspertiv* [Internal belief and forms of expert opinions]. *Naukovi notatky* [Scientific notes]. Available at: <https://core.ac.uk/download/568562923.pdf> (Accessed 2 December 2024).

25. Zavadzieva, I.H., Horbenko, V.O., Diachenko, O.M., Cherkashyna, N.O. (2018). *Pomyłka ta yii znachennia v sudovo-ekspertnii diialnosti* [Error and its significance in forensic expert activity]. *Kryminalistychnyi visnyk* [Criminalistics Bulletin], no. 30 (2), pp. 31-39. Available at: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/dfd2c8a7-0ab3-470a-bad4-b37ad84be258/content> (Accessed 2 December 2024).

26. Klymchuk, M.P., Marko, S.I. (2011). *Informatsiina tsinnist vysnovku eksperta, yak dzherela dokaziv u kryminalnii spravi* [Information value of the expert's opinion as a source of evidence in a criminal case]. *Pravova informatyka* [Legal Informatics], no. 3-4 (31), pp.81-88. Available at: https://ippi.org.ua/sites/default/files/11kmpdks_0.pdf (Accessed 2 December 2024).

27. Lazarenko, A.M. (2023). *Vidmezhuвання zavidomo nepravdyvoho vysnovku eksperta vid ekspertnoi pomylky* [Distinguishing deliberately false expert opinion from expert error]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no. 8, pp.422-424. Available at: http://lsej.org.ua/8_2023/98.pdf (Accessed 2 December 2024).

28. Osmolian, V.A., Haiur, I.I., Dombrovska, O.M. (2022). *Otsinka sudom naukovoi obgruntovanosti ta dostovirnosti vysnovku eksperta pid chas rozghliadu sprav, vidnesenykh zakonom do yurydyktsii hospodarskoho sudu, ta trudovykh sporiv* [Assessment by the Court of the Scientific Validity and Reliability of Expert Opinion in the Course of Consideration of Cases within the Jurisdiction of the Commercial Court and Labour Disputes]. *Yevropeiski perspektyvy* [European Perspectives], no. 1, pp. 157-164. Available at: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022-1/EP_2022_1.pdf (Accessed 2 December 2024).

29. Romaniv, S.R., Holiash, I.D. (2017). *Osnovni napriamy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy v Ukraini* [Main directions of improvement of legal regulation of forensic economic expertise in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and Society], no. 10, pp. 798-802. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/135.pdf (Accessed 2 December 2024).

30. Puhachenko, O.B., Kosenko, S.S., Babii, M.V. (2021). *Orhanizatsiia provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen z ekonomichnykh pytan* [Organisation of forensic examinations and expert studies on economic issues]. *Tsentralnyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky* [Central Scientific Bulletin. Economic Sciences]. Available at: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/1a799fce-b95c-45c2-9680-3e5d5b381cce/content> (Accessed 2 December 2024).

31. Shcherbakovskiy, M.H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni* [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings]. Monograph. Kharkiv, V Delo, 560 p.

32. Romanovska, L.A. (2024). *Pravomochnist iz nadannia otsinky vidpovidnosti istotnii zmini obstavyn, yaku storony ne mohly peredbachyty pry ukladanni dohovoru (kontraktu), ta yii pravovym naslidkam* [Competence to assess compliance with a significant change in circumstances that the parties could not foresee when concluding an agreement (contract) and its legal consequences]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 2, pp. 125-135.

33. Romanovska, L.A. (2024). *Shchodo vyznachennia pravomochnosti eksperta z nadannia otsinky vidpovidnosti (nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy)* [On determining the competence of an expert to provide a conformity assessment (independent professional expertise)]. Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, Chicago, USA, International Centre for Scientific Research, pp. 40-42.

34. Romanovska, L.A. (2024). *Shchodo vydiv robit protsesu otsinky vidpovidnosti (nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy)* [On the types of work of the conformity assessment process (independent professional expertise)]. Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers "ΛΟΓΟΣ" with Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, Cambridge, Cambridge-Vinnitsia, P.C. Publishing House & UKRLOGOS Group LLC, pp.104-109.

35. Romanovska, L.A. (2024). *Shchodo ryzykiv protsesu z otsinky vidpovidnosti (nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy) ta subiekta profesiinoi vidpovidalnosti* [On the risks of the conformity assessment process (independent professional expertise) and the subject of professional responsibility]. Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, Vilnius, Republic of Lithuania, International Centre of Scientific Research, pp. 49-51.

36. Romanovska, L.A. (2024). *Shchodo pryntsyypiv inspektuvannia/otsinky vidpovidnosti (nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy)*. [On the principles of inspection/conformity assessment (independent professional expertise)]. Theory and practice of modern science: collection of scientific papers 'SCIENTIA' with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, Kraków, Republic of Poland, International Centre of Scientific Research.

37. Romanovska, L.A. (2024). *Porivnialno-pravovyi kontsept: ekspert z pytan prava ta ekspert z otsinky vidpovidnosti (nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy)* [Comparative legal concept: legal expert and expert on conformity assessment (independent professional expertise)]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo"* [Collection of scientific works "Private Law and Entrepreneurship"], issue 24, part 2, pp. 184-194.

38. *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign language words]. Available at: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CF%F0%EE%F6%E5%F1> (Accessed 2 December 2024).

39. Ministry of Justice of Ukraine (1998). Order "On Approval of the Instruction on the Appointment and Conduct of Forensic Examinations and Expert Studies and Scientific and Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Examinations and Expert Studies". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (Accessed 2 December 2024).

40. Klymenko, N.I. (2004). *Pro protsesualni harantii dostovirnosti vysnovku eksperta* [On procedural guarantees of the reliability of expert opinion]. *Kryminalistychnyi visnyk* [Criminalistics Bulletin]. Kyiv, Bulletin of the Higher Attestation Commission of Ukraine, no. 3(1), pp.58-61.

41. Shcherbakovskiy, M.H. (2019). *Kompetentsiia ta kompetentnist sudovoho eksperta (na prykladi KPK Ukrainy). Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy* [Competence and competence of a forensic expert (on the example of the CPC of Ukraine). Forensic examinations in the procedural law of Ukraine]. Kyiv, Lira-K Publishing House, 424 p., pp. 81-88.

42. Tsyhanok, Yu.V., Shulhin, S.O. (2023). *Metodolohiia y orhanizatsiia ekspertnoho ta kryminalistychnoho zabezpechennia borotby z kryminalnoiu protypravnistiu*. [Methodology and organisation of expert and forensic support for combating criminal unlawfulness]. *Kryminalistychnyi visnyk* [Criminalistics Bulletin], no. 2 (40), pp.16-29.

43. Minkova, O.H. (2011). *Ekspertne zabezpechennia pravotvorchosti v Ukraini: teoretyko-pravova kharakterystyka* Avtoref. kand. yuryd. nauk [Expert support of lawmaking in Ukraine: theoretical and legal characteristics. Author's ref. cand. of Law sci.]. Kyiv, 20 p.

44. Klymchuk, M.P., Marko, S.I. (2011). *Informatsiina tsinnist vysnovku eksperta, yak dzherela dokaziv u kryminalnii spravi* [Information value of an expert opinion as a source of evidence in a criminal case]. *Pravova informatyka* [Legal Informatics], no. 3-4 (31), pp. 81-88.

45. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (Accessed 2 December 2024).

46. Romanovska, L.A. (2021). *Problemy zakhystu avtorskoho prava na rezultat nezaleznoi fakhovoi ekspertyzy v mekhanizmi pravozastosuvannia tsyvilno-pravovykh norm. Intelektualna vlasnist v perekhrestii doktryn ta praktyky* [Problems of copyright protection for the result of an independent professional examination in the mechanism of law enforcement of civil law. Intellectual property at the crossroads of doctrine and practice]. *Kyivskiy instytut intelektualnoi vlasnosti ta prava* [Kyiv Institute of Intellectual Property and Law], Kyiv, Lyra-K Publishing House, 238 p., pp. 151-153).

Одержано 03.12.2024.

УДК 347.1

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6

ІРИНА ПАСАЙЛЮК,
*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-0986-9998*

ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено принцип процесуальної економії в цивільному процесі України. Акцентовано на зарубіжному досвіді провідних держав світу та імплементації норм цивільного права в національне законодавство. Конкретизація принципу процесуальної економії цивільного права і його закріплення в чинному законодавстві продиктовані фактичними обставинами, що існують у правозастосовній діяльності й обумовлені тенденціями розвитку процесуальних галузей права, а також реалізацією процесуальних прав й обов'язків, зокрема, перешкодження порушенню розумних строків судочинства, припинення затягування судового розгляду, підвищення ефективності правосуддя. Зазначено, що суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях дедалі частіше визнають процесуальну економію принципом і посилаються на неї під час розгляду справ. Принцип процесуальної економії спрямований насамперед на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат. Принцип процесуальної економії (ефективності, розумності й раціональності судового процесу), в аспекті права особи на касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів «проміжних» (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї зі сторін із таким «проміжним» судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на «основне» судове рішення («кінцеве» рішення по суті справи) відповідно до гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 129 Конституції України (право особи на апеляційний (другий) перегляд справи). Відсутність буквального закріплення принципу процесуальної економії в нормах вітчизняного цивільного процесуального права створює певні труднощі, оскільки порушує одну з аксіом права, зокрема принцип правової визначеності. Зроблено висновок, що застосування судами принципу процесуальної економії дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів усіх учасників справи. Законодавче закріплення принципу процесуальної економії допоможе створити в подальшому міцний фундамент припинення зловживання процесуальними правами й можливість визначити вектор багатьох процесуальних дій шляхом конкретизації низки цивільно-правових норм, що забезпечують припинення такої поведінки.

Ключові слова: цивільний процес, принципи права, принцип верховенства права, процесуальна економія, розумні строки, судове рішення, процесуальні права.

Актуальність проблеми дослідження. Конституційний принцип правової держави передбачає встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження й забезпечення прав і свобод. Із конституційних принципів рівності і справедливості впливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не відкидає необмеже-

ності трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [1]. Правова природа цивільного процесуального права проявляється саме в системі його принципів, зміна якої неминуче позначається на перебігу всього цивільного процесу.

Значимо, що з позиції загальної теорії права до загальних принципів юридичного процесу зараховують такі, які розкривають сутність, характер і його природу, зокрема, це принцип верховенства права, законності, рівності сторін, гласності, наукової обґрунтованості тощо. Зміст загальних принципів юридичного процесу, на переконання Д. Слінька, тісно пов'язаний із процесуальною діяльністю, її закономірностями й особливостями, цілями, формами тощо. Загальні принципи юридичного процесу є основними, керівними ідеями всієї процесуальної діяльності як комплексного правового явища і властиві всім її видам [2]. Отож виокремленням такої юридичної конструкції як принципи процесуального права можна підкреслити їхню роль у цивільному процесі. Зокрема, це сприяння об'єднанню правових норм у відповідні інститути й формування самої галузі цивільного права, тобто принцип можна розглядати як ще один критерій (нарівні з предметом і методом правового регулювання), що дозволяє відмежувати одну галузь права від суміжних із нею; принципи права є вихідною основою для тлумачення цивільно-процесуальних норм, дозволяють якнайповніше усвідомити зміст, що закладений у них; вони визначають структуру й характеризують основні риси цивільного процесуального права України, слугують основоположними засадами при зіставленні їх із цивільним процесуальним правом провідних зарубіжних держав; принципи уможливають застосування аналогії закону або аналогії права при виявленні прогалин у цивільному законодавстві, що є гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників цивільного процесу.

Згідно зі ст. 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: 1) верховенство права; 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення [3].

Взагалі система принципів цивільного процесу не статична, а навпаки – доволі динамічна внаслідок закономірного розвитку й ускладнення сучасних суспільних відносин. Яскравим прикладом ускладнення системи принципів цивільного процесу можна назвати спроби сучасних дослідників виділити такий його принцип, як процесуальна економія. Утім, варто зазначити, що, на відміну від інших видів судочинства, ЦПК не містить ні спеціальної глави, ні статті про принцип процесуальної економії цивільного судочинства, тому в юридичній науці його аналізу приділяється особлива увага.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання принципів цивільного процесу та їх значення в юридичній науці досліджували такі провідні вітчизняні вчені-цивілісти, як Д. Гудима, І. Канюка, О. Кармаза, М. Кравченко, В. Кройтор, В. Комаров, О. Кот, С. Короед, О. Пономаренко, Т. Цувіна, М. Штефан, О. Штефан та ін. У сучасній науковій літературі зустрічається думка, що принципами можуть називатися основоположні ідеї, які закріплені в чинному законодавстві. При цьому закріплення керівних ідей, доктринальних поглядів як принципів права здійснюється в різних формах. Утім, ідея процесуальної економії в цивільному процесі не закріплена на рівні чинного законодавства. На думку вчених, цей принцип є поняттям, що пронизує зміст цивільного судочинства, проте не є власне принципом у безпосередньому розумінні цього терміна, а розглядається крізь призму окремих цивільно-процесуальних інститутів, а саме процесуального правонаступництва, інституту зустрічного позову, мирової угоди, допустимості доказів, свободи доказування тощо. Натомість, на нашу думку, принцип процесуальної економії навпаки гідний статусу самостійного принципу цивільного процесу, адже визначає його головний зміст.

Метою статті є аналіз положень чинного цивільного законодавства щодо правового регулювання принципу процесуальної економії та імплементація позитивного зарубіжного досвіду при його застосуванні судовими органами України.

Виклад матеріалу. Більшість інститутів цивільного процесуального права так чи інакше мають відповідати принципу процесуальної економії. Він проявляється в усіх стадіях процесу та в усіх видах судових проваджень, водночас має самостійну сферу застосування. Так, згідно з позицією, висловленою в ухвалі Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі №9901/20/21, принцип процесуальної економії спрямований насамперед на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат. На цій підставі Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого принцип процесуальної економії (ефективності, розумності й раціональності судового процесу), в аспекті права особи на касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів «проміжних» (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї зі сторін із таким «проміжним» судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на «основне» судове рішення («кінцеве» рішення по суті справи) відповідно до гарантій, закріплених, зокрема, у ст. 129 Конституції України (право особи на апеляційний (другий) перегляд справи). Таке застосування судами принципу процесуальної економії є передбачуваним для сторін, дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів усіх учасників справи [4].

Принагідно зазначимо, що вперше термін «процесуальна економія» було сформульовано в Постанові Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 8 лютого 2000 року у справі «Кабальєро (Caballero) проти Сполученого Королівства» [5]. Взагалі цей принцип від самого початку був пов'язаний із реалізацією процесуальних прав, які мають використовуватися уповноваженою особою найоптимальнішим і найзручнішим способом. Відповідно деякі прийоми неоптимального й неекономічного здійснення суб'єктивного цивільного права спеціально забороняються законом. Відтак, варто зазначити, що суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях дедалі частіше визнають процесуальну економію принципом і посилаються на неї під час розгляду справ.

Принцип процесуальної економії варто було б зарахувати до міжгалузевих, оскільки цей принцип пронизує всі галузі процесуального права. Цей принцип також варто було б розглядати і як функціональний принцип, оскільки він виражає особливості форми, а не змісту цивільного процесу, а його методологічне значення сприяє розумінню інших принципів цивільного процесу. Текстовий сенс змісту міжгалузевого функціонального принципу, його смислове значення, на нашу думку, має бути закріплено в одній або кількох нормах цивільного права. Окрім того, з огляду на гносеологічну природу поняття правових принципів як основоположних засад або правил, що мають властивості загальності [6, с. 66], принцип процесуальної економії має основоположний характер, стосується усіх стадій процесуального права і претендує на роль принципу права загалом.

З огляду на те, що в Україні основним джерелом права безперечно визнано нормативні правові акти, закріплення в них принципів права надає їм безумовного статусу. Відсутність же буквального закріплення принципу процесуальної економії в нормах вітчизняного цивільного процесуального права створює певні труднощі, оскільки порушує одну з аксіом права, зокрема принцип правової визначеності: «закон має бути зрозумілий будь-кому, щоб будь-хто міг його застосувати» [7] та власне порушує імперативність принципу правової визначеності. Так, особи, які беруть участь у справі, не можуть посилатися у своїх позовних заявах до суду на порушення принципу процесуальної економії, оскільки немає норми, яка вказувала б на те, що процесуальна економія є принципом цивільного судочинства.

На думку М. Кравченка, правила організації ефективного судочинства сприятимуть належному плануванню й організації розгляду судових справ, ефективному використанню ресурсів, процесуальній економії й запровадженню транспарентності правосуддя. Упровадження найкращих європейських практик судочинства, уніфікація підходів до судочинства українських і європейських судів, застосування європейських принципів організації роботи суду дозволять адаптувати судову систему України до європейських стандартів, забезпечуватимуть кращі умови для реалізації права на справедливий суд [8]. Справді, «принцип процесуальної економії має розглядатися в нерозривному зв'язку з метою судочинства та

правом громадян на судовий захист та доступ до правосуддя» – наголошують іноземні процесуалісти [9, s. 485].

У цьому аспекті вартий уваги зарубіжний досвід провідних європейських країн, у яких на рівні їхніх національних законів закріплено принцип процесуальної економії. Так, у процесуальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччина наявний принцип швидкості, економії або раціоналізації судового розгляду (*verfahrensökonomie* та *prozessökonomie*). Зміст цього принципу судочинства з погляду закону полягає в необхідності розгляду цивільної справи, а, відповідно, і вчинення всіх процесуальних дій у строки, встановлені нормами процесуального законодавства і судом на випадок, якщо закон не містить конкретних строків для вчинення окремих процесуальних дій [10].

Щодо таких країн, як США і Велика Британія, у яких власне цивільний процес розглядають як сукупність правил (принципів) розгляду судами цивільно-правових спорів, метою судочинства є «справедливий розгляд справи за пропорційності судових витрат» (Велика Британія) та «забезпечення справедливого, ефективного й економічного вирішення цивільних спорів» (США). Утім, безпосередньо принципу процесуальної економії в законодавстві цих країн немає. Тобто самого терміна «procedural economy» або «procedural economy in civil procedure» не існує. Натомість у теорії процесуального права Великої Британії акцентовано на доступі до правосуддя («access to justice») [11, p. 3–15]. У контексті пришвидшення здійснення правосуддя і підвищення його ефективності й економії у США розглядається спрощене провадження.

Проте, незважаючи на нинішню потребу в закріпленні принципу процесуальної економії в основних положеннях цивільного законодавства низки країн, виникають деякі проблеми практичного характеру, зокрема й у сфері вітчизняного цивільного процесу. По-перше, наразі потрібно внести зміни до ЦПК України щодо застосування принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві, що тягне за собою перегляд нормативних положень багатьох інститутів цивільного процесуального права.

По-друге, наразі немає офіційного тлумачення понять і категорій, що входять до змісту принципу процесуальної економії. Позаяк, згідно зі змістом процесуальної економії, вона ґрунтується на таких оціночних категоріях, як ефективність, раціональність, а також своєчасне вирішення цивільних справ. Ці поняття однозначно належать до оціночних, оскільки законодавець не розкриває суті відповідних понять. Але не можна забувати про те, що галузь цивільного права вирізняється наданням суб'єктам свободи у виборі поведінки, що відображено наявністю безлічі оціночних категорій і понять у цивільно-правових нормах. Це свідчить про наявність гнучких форм правового впливу, що є прикладом прояву принципу диспозитивності. Галузь цивільного права має відповідати суспільним відносинам, що змінюються, можливим ускладненням політичної й соціально-економічної сфер життя. Уведення правових оціночних понять у текст цивільного законодавства, їхня подальша інтерпретація й реалізація на практиці мають бути науково обґрунтованими, що успішно досягається завдяки використанню висновків доктрини цивільного права.

По-третє, потрібне відповідне текстуальне викладення змісту цього принципу у статтях (пунктах статей) ЦПК України. Насамперед ідеться про ситуації, коли той зміст, яким наділяється принцип процесуальної економії у свідомості суб'єктів цивільного права, який за своєю характеристикою є традиційним, відрізняється від змісту, який вкладається в нього професійним правозастосувачем, що створює небезпеку спотворення їхнього первісного змісту. На думку вчених, небезпека зловживань з боку посадових осіб, які неправильно тлумачать зміст принципів права, виявляється настільки високою, що його текстуальне закріплення в тому вигляді, у якому він інтерпретується в суспільній правосвідомості, перетворюється на спосіб забезпечення його найповнішої і найточнішої реалізації у правозастосовній діяльності [12]. Окрім того, досить проблематичним є дотримання законів логіки й адекватне застосування мовних засобів при формулюванні змісту принципу процесуальної економії. При формулюванні цього принципу є ризик не дотриматися вимог логічності, точності, ясності, простоти й термінологічної одноманітності [13].

Водночас В.В. Завальнюк справедливо зазначає, що ефективність правових норм не має суперечити пануванню права, справедливості і свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних правових принципів – особистісного зрос-

тання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю [14]. Окрім того, ми переконані, що не потрібно теоретично і практично прагнути досягати максимальної визначеності – цілком достатньо такого ступеня визначеності, який дозволяє правовій нормі бути ефективною. Отож, на нашу думку, нормативне закріплення принципу процесуальної економії видається доцільним. Проте потрібно допускати, що усунення одних прогалин одночасно може створювати передумови для виникнення інших. При цьому текстуальне законодавче викладення принципу процесуальної економії як самостійного принципу може забезпечити більш повне і правильне його дотримання, коли доктринальні спори щодо його змісту можуть дезорієнтувати правозастосувача.

Як зазначає С. Музичко, принцип процесуальної економії в сукупності та взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства спрямований на досягнення певного наслідку – об'єктивного, повного, своєчасного розгляду справи з постановленням законного рішення [15]. Тобто конкретизація принципу процесуальної економії цивільного права і його закріплення в чинному законодавстві продиктовані фактичними обставинами, що існують у правозастосовній діяльності й обумовлені тенденціями розвитку процесуальних галузей права, а також реалізацією процесуальних прав й обов'язків, зокрема, перешкоджання порушенню розумних строків судочинства, припинення затягування судового розгляду, підвищення ефективності правосуддя. Законодавче закріплення принципу процесуальної економії допоможе створити в подальшому міцний фундамент припинення зловживання процесуальними правами й можливість визначити вектор багатьох процесуальних дій шляхом конкретизації низки цивільно-правових норм, що забезпечують припинення такої поведінки.

Для більш конкретної реалізації цього принципу потрібно закріпити розглядуваний принцип у розділі 1 «Загальні положення» глави 1 «Основні положення» ЦПК України у ст. 3, назвавши її «Процесуальна економія» [3].

При цьому треба зазначити, що кожен принцип цивільного судочинства перебуває у взаємодії один з одним, поєднання яких дозволяє більш ефективно вирішувати завдання цивільного судочинства. Аналіз дії певного процесуального принципу має здійснюватися в сукупності із змагальністю, рівноправністю, усністю тощо. Проте важливими «сполучними» принципами, які безпосередньо мають стосунок до принципу процесуальної економії, є принцип верховенства права; гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумності строків розгляду справи судом тощо. Розгляньмо їх детальніше.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8, 129 Конституції України [16]). Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права (п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України [3]). Так, згідно зі ст. 10 ЦПК України суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права, зокрема:

- суд розглядає справи відповідно до [Конституції України](#), законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що встановлені [Конституцією](#) й законами України;
- суд застосовує при розгляді справ [Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод](#) 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права;
- суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;
- якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить [Конституції України](#), суд не застосовує такого закону чи іншого правового акта, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд, ухваливши рішення у справі, звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України. У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України;

- якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права);

- забороняється відмова в розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини [3].

Ці формальності встановлюються як гарантія від зловживань сторін під час судового розгляду, водночас ці правила не повинні ускладнювати здійснення реалізації права на судовий захист громадянами України, чиї права було порушено.

Отже принцип верховенства права полягає в неухильному дотриманні відповідної дії, процесуально-правових формальностей, установлених законом. До них належать: обов'язкові форми документів, строки і способи вчинення процесуальних дій. Гарантією реалізації цього принципу є визнання нікчемним певної дії, порядок і форма вчинення якої йдуть у розріз із тими, що прописані в законодавстві [17].

Водночас, дотримуючись принципу верховенства права, під яким у цивільному процесі розуміється ухвалення судом рішення відповідно до матеріальних і процесуальних норм, суд не може, керуючись прагненням швидше розглянути справу, порушувати норми процесуального права, особливо це стосується процедури вивчення й оцінення доказів [17]. Тож порушення судом правил ведення процесу може слугувати підставою для скасування рішення вищою інстанцією.

На думку вчених, принцип процесуальної економії стримує зайвий процесуальний формалізм, при цьому вказуючи, що економити можна тільки на тих формальних правилах, які не впливають на законність правосуддя [18]. Отже, принцип процесуальної економії виступає гарантом недопущення обмеження прав осіб, які беруть участь у справі, водночас досягнення процесуальної економії не повинно супроводжуватися порушенням процесуальної форми.

Аналізуючи взаємозв'язок принципу гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами і принципу процесуальної економії, доцільно зупинитися на категорії усності, яка, як процедурний елемент принципу гласності, зафіксована у п. 1 ст. 7 ЦПК як загальна процесуальна вимога, а саме: «розгляд справ у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим Кодексом» [3]. Елемент усності можна спостерігати і в інших нормах ЦПК, що закріплюють спілкування суду з учасниками судового процесу, зокрема, роз'яснення їм процесуальних прав та обов'язків, а також наслідків учинення процесуальних дій; вислуховування пояснень, думок сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також їхні думки як щодо суті справи загалом, так і з окремих питань судового розгляду; допиту свідків; оголошення письмових доказів та інших. Так, ч. 5 ст. 279 ЦПК України гласить, що суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін [3]. Тобто у спрощеному позовному провадженні усне слухання може проводитися за клопотанням сторони або за ініціативою суду. При цьому, на переконання Т. Цувіної, важливе значення для визначення необхідності проведення усного слухання в конкретній справі мають докази, які мають бути досліджені судом. Усного слухання може не бути у спорах, де ефективний захист може забезпечуватися завдяки письмовій комунікації і нема потреби в дослідженні усних доказів [19, с. 135]. Так, у справі «Дорі (Döry) проти Швеції» ЄСПЛ зазначив, що усність слухань не є виправданою у справах, де відсутні питання щодо достовірності або суперечливості доказів, які потребують слухання, і суди мають справедливо й обґрунтовано вирішити справу на підставі письмових доказів. У цій справі ЄСПЛ зауважив, що усне слухання могло не проводитися, адже справа загалом ґрунтувалася на необхідності оцінення судом письмових медичних висновків, які збігалися, і заявник мав доступ до цих доказів та міг подати свої заперечення щодо них [20].

Наголосимо, що елемент усності – найважливіша категорія реалізації принципу гласності, оскільки складно уявити гласний судовий розгляд без усності й особистого спілкування суду з учасниками судового розгляду. Водночас не можна допускати як не виправдану заміну усного цивільного судочинства на спрощене письмове, так і навпаки – пись-

мові процедури розгляду і вирішення цивільних справ не повинні порушувати найважливіші принципи цивільного процесу, зокрема принцип гласності. Також вимоги закону про обов'язкову письмову форму процесуальних документів (позовної заяви, скарги, судового акта), протоколювання окремих процесуальних дій і судового розгляду полегшує захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, перевірку законності і правомірності у справі, перевірку законності й обґрунтованості судових актів і не порушує принцип гласності. А такий інститут як розгляд справи без проведення слухань відповідає принципам розумності строків, процесуальної економії. Гласність є лише засобом досягнення такої справедливості й одним із принципів, що діє спільно з такими принципами, як розумність строків судочинства та своєчасність надання судового захисту, що вимагає певної й розумної економії процесуальних зусиль. Принцип гласності має забезпечуватися за допомогою максимальної доступності судових актів, прийнятих на цих стадіях.

Станом на сьогодні ЦПК України містить ще чимало норм та інститутів, що відображають принцип усності, які потребують удосконалення задля забезпечення принципу процесуальної економії. Наприклад, норми, що регулюють порядок судового засідання, містять багато правил, які уповільнюють розгляд справи по суті. Так, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, за правилом ст. 12 ЦПК роз'яснює за потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права й обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами і вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків [3]. При цьому логічно припустити, що людина, яка звернулася по судовий захист, приблизно уявляє, якими правами й обов'язками наділена її процесуальна фігура і здатна прочитати такий перелік на паперовому носії до засідання. У цьому випадку суд просто витрачає час, зачитуючи цілком доступну для самостійного ознайомлення особами, які беруть участь у справі, інформацію. Такий безглуздий обов'язок відволікає суддів та учасників процесу від самої суті спору. Проте цей обов'язок далеко не формальний, адже ігнорування роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їхніх прав може послужити підставою для скасування ухваленого судом рішення.

Вітчизняна судова практика рясніє ситуаціями, за яких суди ухвалювали рішення, які повністю відповідали принципу верховенства права і були також доречні з точки зору принципу процесуальної економії. Утім, правозастосовні органи не повинні використовувати ідею процесуальної економії для виправдання допущених ними порушень процесуальної форми. Це ще раз доводить, що цей принцип має реалізовуватися не тільки в межах законодавчої діяльності, але й у правозастосовній, тим більше у сфері правосуддя. Тож законодавець повинен прагнути до того, щоб усі дії і процедури відповідали вимогам процесуальної економії, завдяки їх спрощенню, звільненню від надмірностей, які перевантажують процес, або їх заміни на більш оптимізовані процедури.

Висновки. Отже, досліджуючи місце принципу процесуальної економії в системі інших основних засад цивільного судочинства, потрібно зробити висновок, що законодавець, прагнучи до спрощення й оперативності розгляду цивільних справ, повинен насамперед забезпечувати й гарантувати захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, а не суду. І, закріплюючи цей принцип у ЦПК, треба зробити вказівку на це, сформулювавши цей принцип як основоположну засаду цивільного процесу, відповідно до якої суди й сторони, які беруть участь у справі, зобов'язані прагнути до раціонального й ефективного використання процесуальних засобів і своїх процесуальних прав, а також сумлінного виконання обов'язків у досягненні справедливого і своєчасного вирішення справи при використанні найменших трудових, часових і матеріальних витрат. Тобто основний зміст принципу процесуальної економії в цивільному процесі полягає в необхідності досягнення мети цивільного судочинства з найменшими витратами. Основана на ідеї раціоналізації відправлення правосуддя процесуальна економія, спрямована на підвищення ефективності й економічності судової системи, насамперед поширює свою дію на суддів, тим самим зобов'язуючи їх за відсутності зайвих процесуальних дій і невиправданих витрат не лише не допустити затягування судового розгляду, а й своєчасно й ефективно вирішити цивільно-правовий спір.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі про постійне користування земельними ділянками від 22.09.2005 №5-рп/2005. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 10.12.2024).
2. Слинько Д.В. Загальні принципи юридичного процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №1. С. 49–53. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35723/1/3A-ГАЛЬНІ%20ПРИНЦИПИ%20ЮРИДИЧНОГО%20ПРОЦЕСУ.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 №1618-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.12.2024).
4. Ухвала Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі №640/4843/22 (адміністративне провадження № К/990/18073/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978> (дата звернення: 10.12.2024).
5. Case of Caballero v. The United Kingdom (Application no. 32819/96), ECHR 8 February 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58458> (дата звернення: 10.12.2024).
6. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: ВАІТЕ, 2015. 392 с.
7. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №8. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
8. Кравченко М. **Правила організації ефективного судочинства: впровадження європейської практики в українські реалії відправлення правосуддя.** *Юридична Газета*. 2024. 9 жовт. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/312578-pravila-organizatsiyi-efektivnogo-sudochinstva-vprovadzheniya-yevropeyskoyi-praktiki-v-ukrayinski-realiyi-vidpravleniya-pravosuddya> (дата звернення: 10.12.2024).
9. Schöpflin M. Die Verfahrensökonomie – eine Prozessmaxime? *Juristische Rundschau*. 2003. №12. pp. 485–490.
10. Hoeren T. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. *Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen*. URL: <https://is.gd/Zo5kau> (viewed on 10.12.2024).
11. Susscind R. Online courts and the future of justice. Oxford University Press. 2019. 400 p.
12. Балинська О.М. Проблеми тлумачення правових норм: посібник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 392 с.
13. Шутак І.Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Право: науково-інформаційний вісник*. 2015. №11. С.18–24.
14. Завальнюк В.В. **Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти.** *Lex Portus*. 2017. №1 (3). С. 39–49.
15. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Право*. 2022. Вип. 73, ч.1. С. 92–97. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/18.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).
16. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.12.2024).
17. Олійник А. Верховенство права як засада цивільного судочинства / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
18. Канюка І.М. **Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України:** автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
19. Цувіна Т. **Усність як гарантія права на справедливий судовий розгляд та її реалізація при розгляді малозначних справ у спрощеному позовному провадженні.** *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №9. С. 134–137. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/31.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
20. Case of Dory v. Sweden (Application no. 28394/95), ECHR, 12 November 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737> (viewed on 10.12.2024).

PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTICS

Iryna V. Pasailiuk, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement of Lviv State University of Internal Affairs.

E-mail: ira_kosiv@i.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-6

Key words: civil process, principles of law, rule of law principle, procedural economy, reasonable terms, court decision, procedural rights.

The article is devoted to study the principle of procedural economy in the civil process of Ukraine. It is focused on the foreign experience of the leading countries of the world and the implementation of civil law in national legislation. The specification of the principle of procedural economy of civil law and its consolidation in the current legislation are dictated by the actual circumstances that exist in law enforcement activities and are conditioned by trends in the development of procedural branches of law, as well as the implementation of procedural rights and obligations, in particular, the obstruction of violation of reasonable terms of proceedings, the cessation of delaying the trial, and the improvement of the efficiency of justice. It is specified that courts of general jurisdiction in their decisions increasingly recognize procedural economy as a principle and refer to it when considering cases. The principle of procedural economy is aimed primarily at speeding up the consideration of the case (dispute resolution) and reducing legal costs. The principle of procedural economy (efficiency, reasonableness and rationality of the judicial process), in the aspect of a person's right to appeal a court decision, provides for the possibility of restricting such a right in relation to certain types of «intermediate» defined by law (procedural) court decisions, provided that the disagreement of one of the parties with such an «interim» court decision can be expressed in the relevant appeal or cassation appeal against the «main» court decision («final» decision on the merits of the case) in accordance with the guarantees enshrined, separate, in Article 129 of the Constitution of Ukraine (a person's right to appeal (second) review of the case). The absence of a literal consolidation of the principle of procedural economy in the norms of domestic civil procedural law creates certain difficulties, since it violates one of the axioms of law, in particular the principle of legal certainty. It is concluded that the application of the principle of procedural economy by the courts allows us to consider the case as a whole in a reasonable time, prevents the parties from abusing their procedural rights, and also guarantees a careful attitude to the resources of all participants in the case. Legislative consolidation of the principle of procedural economy will help to create in the future a solid foundation for stopping the abuse of procedural rights and the ability to determine the vector of many procedural actions by specifying a number of civil law norms that ensure the cessation of such behavior.

Referenses

1. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on permanent use of land plots dated 22.09.2005, no. 5-pr/2005. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (Accessed 10 December 2024).
2. Slynko, D.V. (2019). *Zahalni pryntsyipy yurydychnoho protsesu* [General principles of legal process]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative analytical law], no.1, pp. 49–53. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35723/1/ZAHALNI%20PRYNTSYIPY%20IUURYDYCHNOHO%20PROTSESU.pdf> (Accessed 10 December 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), “Civil Procedure Code of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed 10 December 2024).
4. Resolution of the Supreme Court of July 25, 2022 in case no. 640/4843/22 (administrative proceedings no. K/990/18073/22). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978> (Accessed 10 December 2024).
5. Case of Caballero v. The United Kingdom (Application no. 32819/96), ECHR 8 February 2000. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58458> (Accessed 10 December 2024).
6. Koziubra, M.I. (2015). *Zahalna teoriia prava* [General theory of law]. Kyiv, VAITE, 392 p.
7. Luts, L.A. (2023). *Pryntsyipy pravovoi vyznachenosti: suchasnyi stan ta perspektyvy* [The principle of legal certainty: current state and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no.8. Available at: http://sej.org.ua/8_2023/2.pdf (Accessed 10 December 2024).
8. Kravchenko, M. (2024). *Pravyla orhanizatsii efektyvnoho sudochynstva: vprovadzhennia yevropeiskoi praktyky v ukrainski realii vidpravlennia pravosuddia* [Rules for organizing effective judicial proceedings: introducing European practice into the Ukrainian realities of administering justice]. *Yurydychna Hazeta* [Yurydychna Gazeta]. Available at: <https://sud.ua/uk/news/blog/312578-pravila-organizatsiyi->

[efektivnogo-sudochinstva-vprovadzhennya-yevropeyskoyi-praktiki-v-ukrayinski-realiyi-vidpravlennya-pravosuddya](#) (Accessed 10 December 2024).

9. Schöpflin M. Die Verfahrensökonomie – eine Prozessmaxime? Juristische Rundschau. 2003. No. 12. pp. 485–490.

10. Hoeren T. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. Der Grundsatz der Verfahrensökonomie – Wurzeln, Inhalt, Grenzen. Available at: <https://is.gd/Zo5kau> (Accessed 10 December 2024).

11. Susskind R. Online courts and the future of justice. Oxford University Press. 2019. 400 p.

12. Balynska, O.M. (2021). *Problemy tлумachennia pravovykh norm* [Problems of interpretation of legal norms]. Lviv, Lviv. State University of Internal Affairs, 392 p.

13. Shutak, I.D. (2015). *Yurydychna tekhnika tлумachennia norm prava* [Legal techniques of interpretation of legal norms]. *Pravo: naukovy-informatsiyni visnyk* [Law: scientific and informational bulletin], no. 11, pp. 18–24.

14. Zavalniuk, V.V. (2017). *Efektivnist prava: antropohichnyi ta yevrointehratsiyni aspekty* [Effectiveness of law: anthropological and European integration aspects]. *Lex Portus* [Lex Portus], no. 1 (3), pp. 39–49.

15. Muzychko, S. (2022). *Poniattia pryntsyphu protsesualnoi ekonomii v tsyvilnomu sudochynstvi* [The concept of the principle of procedural economy in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Nacionalnoho Universytetu. Pravo* [Scientific bulletin of the Uzhhorod National University. Law], issue 73, part 1, pp. 92–97. Available at: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/18.pdf> (Accessed 10 December 2024).

16. Constitution of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10 December 2024).

17. Oliinyk, A. *Verkhovenstvo prava yak zasada tsyvilnoho sudochynstva* [The rule of law as a basis of civil justice]. *Verkhovnyi Sud* [Supreme Court]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf (Accessed 10 December 2024).

18. Kaniuka, I.M. (2015). *Pryntsyph protsesualnoi ekonomii v protsesualnomu sudochynstvi Ukrainy* [The principle of procedural economy in procedural justice in Ukraine]. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk dys. [The principle of procedural economy in procedural justice in Ukraine Author's abstract Cand. of legal. sci. diss.]. Odesa, 20 p.

19. Tsuvina, T. (2023). *Usnist yak harantiia prava na spravedlyvyi sudovyi rozghliad ta yii realizatsiia pry rozghliadi maloznachnykh sprav u sproshchenomu pozovnomu provadzhenni* [Orality as a guarantee of the right to a fair trial and its implementation when considering minor cases in simplified claim proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], no. 9, pp. 134–137. Available at: http://lsej.org.ua/9_2023/31.pdf (Accessed 10 December 2024).

20. Case of Dory v. Sweden (Application no. 28394/95), ECHR, 12 November 2002. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737> (Accessed 10 December 2024).

Одержано 10.12.2024.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7/330.5:330.15

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-7

ЛЮДМИЛА НІКОЛЕНКО,
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем
економічної безпеки, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>*

ОСОБЛИВОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено особливості енергетичної трансформації України у сучасний період. Підкреслено, що енергетична трансформація України є однією з основних задач на шляху до сталого розвитку та інтеграції до європейського економічного простору. В той же час, Україна, держава яка багата вугільними ресурсами, стикається з унікальною проблемою збалансування трансформації вугільних регіонів, підтриманням соціально-економічних потреб цих регіонів та перебудовою всієї енергетичної системи в напрямку ВДЕ в умовах війни, що є унікальним досвідом для всього світу. Зазначено, підставою державної політики відносно енергетичної трансформації повинні бути принципи, які будуть визначати вектор трансформації. Крім загальних принципів, а саме: системності, адаптивної гнучкості, поєднання позитивних та негативних методів стимулювання, прийняття сталих і системних рішень, прозорості, стійкого і сталого розвитку міст і регіонів, використання найкращих доступних технологій і практик, декарбонізації, пропонується виокремити принцип справедливої трансформації та принцип поліморфізму. Справедлива трансформація передбачає узгодження економічної, соціальної, трудової та екологічної політик, реалізацію заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та добробуту в процесі переходу. Принцип поліморфізму розуміється як багатофункціональний вектор трансформації. Енергетична трансформація повинна включати в себе не тільки безпосередньо переорієнтацію енергетичної системи на нові види енергії, інтеграцію з енергосистемами країн ЄС, декарбонізацію, оптимізацію балансування всієї енергосистеми, напрями щодо зростання енергоефективності, а також реформування законодавства, зміну підходів держави до керівництва, контролю за використанням енергії, формування нової системи державних та комунальних органів тощо. В процесі енергетичної трансформації з метою попередження та запобігання руйнуванню або знищенню енергетичної інфраструктури під час кризових подій, збільшення можливості відновлення об'єктів енергетики запропоновано відійти від централізованої енергетичної системи і побудувати муніципальні енергетичні системи, які будуть працювати незалежно одна від іншої.

Ключові слова: енергетична трансформація, декарбонізація, енергетична система, відновлюванні джерела енергії, національний зелений курс, вугільна галузь, принципи трансформації.

Постановка проблеми. Сьогоднішня ситуація в Україні вплинула як на окремі сфери, в тому числі енергетичну, так і в цілому на економіку держави. Держава прикладає немало зусиль, не тільки щодо підтримання необхідного рівня безпеки економіки й життєдіяльності суспільства після руйнування енергетичної системи, а й для визначення нових шляхів для її реконструкції та модернізації з врахуванням досвіду країн ЄС та їх найкращих практик в цій сфері. Процес який спостерігається майже у всіх країнах ЄС спрямований на перехід від паливно-вуглеводневої до відновлюваних джерел енергії (далі - ВДЕ). Зрозуміло, що такий підхід вплине не тільки на бізнес, а й на розвиток тих або

інших регіонів та країн в цілому. ВДЕ орієнтують світову спільноту на задоволення енергетичних потреб суспільства без негативного впливу на навколишнє середовище, без порушення соціально-економічної рівноваги.

Енергетична трансформація України є однією з основних задач на шляху до сталого розвитку та інтеграції до європейського економічного простору. Україна, держава яка багата вугільними ресурсами, стикається з унікальною проблемою збалансування трансформації вугільних регіонів, підтриманням соціально-економічних потреб цих регіонів та перебудовою всієї енергетичної системи в напрямку ВДЕ в умовах війни.

Військові дії на Донбасі, складні виробничі умови на функціонуючих шахтах, повільні інноваційні процеси, відсутність інвестицій майже знищили вугільну галузь. Крім того, відсутність ринкових перетворень переважно на підприємствах державної форми власності, неефективні підходи до диференціації цін на вугільну продукцію призвели до надзвичайно великого нагромадження боргів, особливо перед бюджетом, систематичної збитковості, морального та фізичного зносу основних фондів, що у підсумку ставить під сумнів розвиток галузі загалом [1]. Наприклад, станом на листопад 2023 року, борг учасників ринку перед «Укренерго» складає близько 60 млрд гривень. Борги існували і на кінець 2022 року, однак динаміка їх росту у 2023 році різко зростає:

з 12 до 21 мільярдів гривень зріс борг учасників ринку за послугу з передачі електроенергії перед «Укренерго»;

з 10,8 до 31 мільярдів гривень зріс борг «Укренерго» перед «Гарантованим покупцем» за електроенергію вироблену «зеленими» електростанціями;

з 364 мільйонів до 12,4 мільярдів гривень зріс борг постачальників універсальних послуг (обленерго, які постачають електроенергію населенню та малому бізнесу) зі сплати тарифу на передачу перед «Укренерго»;

з 20 до 30 мільярдів гривень зріс борг учасників ринку перед «Укренерго» на балансуємому ринку [2].

Зрозуміло, що в цій ситуації навряд чи знайдеться інвестор, який захоче інвестувати в сферу завідома знаючи про незворотність своїх інвестицій та співпрацювати з особами, які дозволяють собі не платити своїм контрагентам за надані послуги або відпущену електричну енергію, чим отримують певну конкурентну перевагу в порівнянні з добросовісними учасниками ринку. Тому зараз перед країною стає багато проблемних питань, які потребують негайного вирішення.

Перехід до ВДЕ є глобальним імперативом, який обумовлений гострою потребою забезпечити сталий розвиток економіки та пом'якшити зміни клімату. Дослідження особливостей трансформації енергетичної системи України в цей критичний період є вельми актуальним та необхідним.

Стан дослідження. Окремі аспекти енергетичної трансформації в Україні були предметом дослідження таких вчених як: С.Д. Білоцький, Ю.В. Ващенко, Х. А. Григор'єва, Г.Д. Джумагельдієва, О.Ю. Ілларіонов, Р.С. Кірін, О.І. Кулик, В.К. Малолітнева, В.В. Носік, С.А. Оболенська, А.В. Пастух, Н.В. Плахотнюк, Е.Ю. Рибнікова, Ю.М. Рудь, О.М. Савельєва, Т.Є. Харитонова, Д.Ю. Череватський, М.В. Чіпко та ін. Однак більш детального дослідження потребують особливості трансформації енергетичної системи в сучасних умовах.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження енергетичної трансформації України, визначення особливостей та принципів покладених в її основу.

Виклад основного матеріалу. Енергетична сфера України знаходиться на роздоріжжі. Історично залежна від вугілля країна зараз прагне зменшити свій вуглецевий слід і підвищити енергетичну безпеку шляхом інтеграції ВДЕ. Така зміна, хоча й корисна для навколишнього середовища, створює значні проблеми для залежних від вугілля регіонів, включаючи економічну реструктуризацію, втрату робочих місць і соціальну стабільність. Ефективна правова база є важливою для справедливого та сталого управління цими переходами.

21 квітня 2023 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Енергетичну стратегію України на період до 2050 року (розпорядження № 373-р від 21.04.2023). Протягом дії воєнного стану документ закритий, але з коментарів посадовців та науковців у відкритих джерелах можна зробити висновок щодо основних стратегічного завдання - перетворення України на енергетичного лідера Європи, в тому числі у побудові сучасної зеленої енергетики [3]. Метою є

нарощення потужності генерації з ВДЕ до 2050 року, а саме: збільшення потужності вітрової генерації до 140 ГВт (очікувані інвестиції до \$134 млрд), сонячної - до 94 ГВт (\$62 млрд), накопичувачів енергії (energy storage) - до 38 ГВт (\$25 млрд), атомної генерації - до 30 ГВт (\$80 млрд), ТЕЦ та біоенергетичних потужностей - до 18 ГВт, гідрогенерації - до 9 ГВт (\$4,5 млрд). Відповідно, Україна має офіційний документ, який передбачає амбітні плани щодо трансформації власної енергетичної сфери завдяки розвитку відновлюваної та вуглецево нейтральної генерації і за рахунок залучення інвестицій в енергетичний сектор. Зрозуміло, що сподівання на залучення приватних іноземних або українських інвестицій. З моменту повномасштабного вторгнення Україні вдалося за рахунок приватних інвесторів ввести в експлуатацію нові генеруючі потужності з ВДЕ: ВЕС - 157 МВт, СЕС - 56 МВт, БІО - 23 МВт [4]. Але, слід відзначити, що залученню інвестицій зашкоджують як проблеми на державному рівні, так й галузеві пов'язані з впровадженням ВДЕ. По-перше, це недовіра до державних органів, асоційована з корупцією, відсутністю прозорості у врегулюванні даної сфери та неузгодженістю дій державних та комунальних органів; по-друге, безсистемна зміна законодавства, відсутність поточного плану дій щодо реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2050 року; по-третє, нестабільна політика стосовно встановлення тарифів, відсутність контролю з боку державних органів щодо платіжної дисципліни та фінансових заохочень щодо споживання енергії саме з ВДЕ; по-четверте, відсутність прозорості та спрощеного механізму щодо організації, розвитку та споживання ВДЕ.

В літературі підкреслюється, що централізована енергетична система є вразливою, а планування розбудови енергетичної інфраструктури та управління нею в багатьох аспектах досі залишається радянським. Надмірна централізація та вразливість порушує конституційні права людини, адже через перебої з енергопостачанням значно страждають право на освіту, на охорону здоров'я, через це складно говорити про гарантування рівності у своїй гідності та правах усіх громадян [3].

Отже, слід підкреслити, що тільки зміна державної політики, системна та прозора діяльність державних органів інспіруватиме залучення інвестицій та, як слідство, розвиток ВДЕ та енергетичну трансформацію в цілому. В основу державної політики відносно енергетичної трансформації повинні бути покладені принципи, які будуть визначати вектор трансформації.

Енергетична дорожня карта до 2050 року ЄС виділяє такі принципи енергетичної трансформації: «енергозбереження та управління попитом – це відповідальність для всіх; перехід на відновлювані джерела енергії; ключова роль газу в енергетичному переході; перетворення інших видів видів викопного палива; ядерна енергетика як важливий внесок; розумні технології, зберігання та альтернативні види палива» [5]. Т.М. Домбровська виокремлює фактично п'ять основних принципів енергетичної трансформації: декарбонізація, децентралізація, діджиталізація, енергоефективність й енергоощадність [6].

Також у науковій літературі виділяють принципи:

системності, який полягає у чіткому розумінні складної структури сучасної енергетичної системи, її внутрішніх та зовнішніх зв'язків, а також усвідомлення необхідності синхронної трансформації усіх складових цієї системи (виробничої, інфраструктурної та споживчої);

адаптивної гнучкості, який має кілька вимірів: а) національний (кожна країна має свою індивідуальність); наднаціональний (енергетична трансформація залежить від багатьох контрольованих та неконтрольованих факторів, а також можливості оперативно відреагувати на появу нових обставин); в) галузевий (можливість передбачення перехідних періодів, тимчасового збереження і використання деяких джерел енергії); г) темпоральний (постійний моніторинг ефективності правових інструментів та періодичний їх перегляд);

поєднання позитивних та негативних методів стимулювання. Позитивне стимулювання полягає у створенні сприятливих умов для енергетичного переходу (державна підтримка відновлюваної енергетики, соціальні заходи в регіонах традиційного видобутку викопного палива тощо). Негативне стимулювання виходить із необхідності робити традиційні енергетичні практики менш прийнятними (система торгівлі викидами, оподаткування вуглецю тощо). Використання лише одного з методів суттєво зменшить отримуваний ефект, адже оптимальне поєднання позитивного та негативного стимулювання дозволяє адаптувати процес енергетичної трансформації під умови конкретної країни та врахувати її особливості [7].

О. Жиденко виділяє принцип прийняття сталих і системних рішень, які будуть базуватись на довгостроковому баченні, що повинно стати фундаментом для майбутнього зростання та модернізації; принцип прозорості - участь громад і громадськості у прийнятті рішень; принцип стійкого і сталого розвитку міст і регіонів; принцип використання найкращих доступних технологій і практик; принцип декарбонізації і децентралізації енергетики [8].

Майже всі європейські країни крокують в напрямі низьковуглецевого розвитку, трансформації своїх енергосистем від використання викопних ресурсів до децентралізованої ефективної генерації з ВДЕ. Наявний європейський досвід показує, що енергетична трансформація буде результативною, тільки за умови якщо буде враховувано не тільки державний інтерес, а й регіональний, а також потреби юридичних та фізичних осіб. Отже в основі такої трансформації основним принципом повинен бути принцип справедливої трансформації.

Тема справедливої трансформації стала однією із ключових у світовому порядку денному. Міжнародна організація праці у 2015 р. опублікувала Керівні принципи справедливо-го переходу до екологічно сталих економік і суспільств для всіх. Однією з мети цього документа - допомогти країнам у переході до низьковуглецевої економіки та досягненні ними своїх запланованих національно визначених цілей зі зменшення викидів парникових газів і Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р. [9]. Паризька кліматична угода, ратифікована Україною у 2016 р. також наголошує на необхідності дотримання справедливої трансформації «сторони угоди беруть до уваги нагальну необхідність справедливої трансформації робочої сили і створення гідної праці та якісних робочих місць відповідно до визначених на національному рівні пріоритетів розвитку» [10].

Правова база України все більше відповідає стандартам Європейського Союзу та міжнародним угодам щодо зміни клімату. Співпраця з міжнародними організаціями та дотримання передового світового досвіду підвищують ефективність національної політики.

Справедлива трансформація (*англ. just transition*) - це модель розвитку, що передбачає гідне життя та чесний заробіток для всіх працівників і спільнот, на яких вплине процес активного енергетичного переходу (ліквідація виробничих потужностей, підприємств тощо) [11].

Принцип справедливої трансформації спрямований на узгодження дій органів державної влади та місцевого самоврядування, суспільства, бізнесу та громадян. Держава, впроваджуючи національні стратегії енергетичної трансформації повинна враховувати інтереси громади та населення, що проживає у даному регіоні. Представники місцевого самоврядування повинні мати чітко визначені територіальні стратегії та шляхи їх реалізації.

Позитивні результати такого діалогу можна спостерігати у деяких країнах ЄС. Німеччина та Чехія є одними з держав, де реалізуються пілотні проекти Платформи Європейської комісії «Трансформація вугільних регіонів» (*англ. Coal Regions in Transition*). Створена наприкінці 2017 р., наразі вона об'єднує 19 вугільних регіонів у семи країнах Європейського Союзу. Основна мета Платформи - фінансова та технічна підтримка шахтарських міст і територій, що поступово відмовляються від вугілля [11].

Принцип справедливої трансформації наголошує на кількох ключових аспектах, а саме:

- диверсифікація економіки та створення робочих місць. Мета полягає в тому, щоб замінити втрачені робочі місця в галузях з високим вмістом вуглецю новими можливостями в сфері ВДЕ; сприяти інвестуванню в проекти ВДЕ, підтримати ініціативи з енергоефективності та сталий розвиток інфраструктури.

- партнерські відносини з громадою за допомогою залучення місцевих громад та зацікавлених сторін, в тому числі представників бізнесу, громадян до процесів планування та прийняття спільних рішень з важливих питань; впровадження грантових та пільгових проектів під низькі відсотки з метою залучення приватних інвестицій. Законодавство ЄС змінюється у бік того, щоб переміщати споживача в центр енергетичних відносин, надаючи йому важливу активну роль, як індивідуальну, так і колективну [12].

- соціальна справедливість і захист. Це включає надання належного соціального захисту, таких як допомога по безробіттю, медичне обслуговування та інші допоміжні послуги, для тих, хто може зіткнутися з економічною проблемою.

Справедлива трансформація передбачає узгодження економічної, соціальної, трудової та екологічної політик, реалізацію заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та добробуту в процесі переходу.

Принцип поліморфізму повинен бути вектором енергетичної трансформації, тому що вона спрямовується на вирішення багатьох завдань. Слово «поліморфізм» має своє походження від давньогрецького «*πολύμορφος*» яке розуміється як «різноманітність», «багатоформовість» [13]. Отже, енергетична трансформація повинна включати в себе не тільки безпосередньо переорієнтацію енергетичної системи на нові види енергії, інтеграцію з енергосистемами країн ЄС, декарбонізацію, оптимізацію балансування всієї енергосистеми, напрями щодо зростання енергоефективності, а також реформування законодавства, зміну підходів держави до керівництва, контролю за використанням енергії, формування нової системи державних та комунальних органів тощо.

На теперішній час важливим є не тільки і навіть не стільки протидія глобальному потеплінню, а обов'язкове виконання інших актуальних цілей ООН, а саме: ліквідація голоду (приклад цьому зернова блокада); здоров'я та благополуччя; чиста вода і санітарія; недорого чиста енергія; гідна робота та економічне зростання; індустріалізація, інновації та інфраструктура; стійкі міста і населені пункти; відповідальне споживання та виробництво [14, с. 26].

Енергетична трансформація передбачає відмову від традиційних джерел енергії орієнтуючись на ВДЕ: вітер, сонячну енергію, гідроелектроенергію та біоенергетику тощо. Збільшення масштабів використання ВДЕ необхідно впроваджувати не тільки на державному, а й на місцевому рівні, в тому числі місцевих видів енергоресурсів; просувати видобування нетрадиційних покладів вуглеводнів в Україні; активізувати державну підтримку впровадження технологій, що сприяють збільшенню видів паливно-енергетичних ресурсів, які донині не були залучені, зокрема побутових і виробничих відходів тощо.

В процесі енергетичної трансформації з метою попередження та запобігання руйнуванню або знищенню енергетичної інфраструктури під час кризових подій, збільшення можливості відновлення об'єктів енергетики необхідно відійти від централізованої енергетичної системи і побудувати муніципальні енергетичні системи, які будуть працювати незалежно одна від іншої, тим більше, як підтверджують вчені, всі можливості в Україні для цього існують. З аналізу наукової літератури можна визначити, що перед муніципальною енергетикою постануть і традиційні завдання з досягнення оптимального балансу між централізованими, розосередженими, автономними та індивідуальними системами енергозабезпечення; збільшення використання відновлюваних і місцевих видів палива; декарбонізації теплоенергетики; залучення комерційних виробників енергії до муніципальної системи; забезпечення прозорості тарифної політики на місцевому рівні; поступового відходу від системи субсидій і субвенцій [14, с. 34].

Ефективне впровадження цих правових принципів вимагає сильних регуляторних органів, повноваження яких спрямовані на забезпечення дотримання всіх правил. Як показує аналіз діяльності державних органів інших європейських країн, то наприклад, уряд Великої Британії відіграє центральну роль щодо переходу до нових моделей низьковуглецевого розвитку секторів економіки. Так, урядом країни були чітко визначені ключові напрями подальших дій, такі як розробка вуглецевого бюджету на наступні роки спільно з необхідною політикою впровадження нових процесів, реформи ринку електроенергії, збільшення вкладень у низьковуглецеве виробництво, розвиток ВДЕ, подальші дослідження в області вирішення соціально-економічних питань, які можуть сприяти країні в досягненні поставлених цілей з декарбонізації економіки. В Україні в умовах розвитку муніципальних енергетичних систем уряд повинен зберігати контрольні функції на енергетичному ринку.

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України відіграє ключову роль у нагляді за процесом трансформації та забезпеченні дотримання національної політики. Крім того, в його повноваження, слід включити, проведення постійного моніторингу і оцінки процесу трансформації для забезпечення досягнення цілей і

визначення областей, які потребують коригування. Законодавчі положення щодо регулярного звітування та незалежного аудиту допомагають підтримувати прозорість і підзвітність.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна наголосити, що на сучасному етапі точка біфуркації енергетичної сфери доводить необхідність зміни підходів до трансформації, зокрема будівництва незалежної муніципальної енергетичної системи. Зрозуміло, що такий підхід потребує залучення фахівців-практиків та науковців з різних сфер: енергетики, економіки, права, екології тощо. Енергетична трансформація повинна здійснюватися на підставі визначених принципів основними з яких є принцип справедливої трансформації та принцип поліморфізму.

Принципи енергетичної трансформації України є багатограними та комплексними. Вони охоплюють економічний, соціальний та екологічний виміри, забезпечуючи не лише сталий, але й справедливий та інклюзивний перехід. Дотримуючись цих принципів, Україна зможе впоратися з викликами, що стоять перед державою.

Список використаних джерел

1. Олексюк Г.В., Самотій Н.С. Тенденції та проблеми розвитку вугільної промисловості України (на прикладі державного підприємства «Львіввугілля»). *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 1(135). С. 3-9.
2. Жупанин А. Енергетична трансформація України: підсумки першого року (невтішні). *Економічна правда*. 26 грудня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/26/708108/>
3. Євстигнєєва О. Завдання для України - стати лідером зеленої енергетики в ЄС. *Економічна правда*. 10 січня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/10/695821/>
4. Савченко О. Проблеми та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в 2024 році. *Ligazakon*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/227024_problemi-ta-perspektivi-rozvitku-vidnovlyuvano-energetiki-v-2024-rots
5. Günther H. Energy roadmap 2050. *European Commission's communication*. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2012_energy_roadmap_2050_en_0.pdf
6. Домбровська Т.М. Стала енергетична модель глобальної економіки: концептуальний формат. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 55 – 60.
7. Хомин В.С. Принципи та інструменти енергетичної трансформації в ЄС: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 223-229.
8. Олійник С. Нова енергетична система України: як врахувати все. *Українська енергетика*. 30 червня 2023. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/nova-enerhetychna-systema-ukrainy-iak-vrakhuvaty-vse>
9. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. 2015. URL: <https://www.ilo.org/media/435091/download>
10. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14 липня 2016 року № 1469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 35. Ст. 595.
11. Криницький К. Трансформація вугільних регіонів: досвід для України. 25 квітня, 2019. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/transformaciya-vugilnih-regioniv-dosvid-dlya-ukrayini-309689_.html
12. Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0941&qid=1707546545378>
13. «Поліморфізм». Словник української мови. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
14. Кириленко О.В., Снежкін Ю.Ф., Басок Б.І., Базєєв Є.Т. Енергетика України; ймовірні сценарії відновлення та розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 9. С. 22-37.

FEATURES OF UKRAINE'S ENERGY TRANSFORMATION: LEGAL ASPECT

Liudmyla M. Nikolenko, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Lead researcher department of economic and legal research problems of economic security, State organization «V. M. Maturov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine».

E-mail: nln2006@ukr.net

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-7

Key words: *energy transformation, decarbonization, energy system, renewable energy sources, national green course, coal industry, principles of transformation.*

The article examines the peculiarities of the energy transformation of Ukraine in the modern period. It is emphasized that the energy transformation of Ukraine is one of the main tasks on the way to sustainable development and integration into the European economic space. At the same time, Ukraine, a country rich in coal resources, is faced with the unique problem of balancing the transformation of coal regions, maintaining the socio-economic needs of these regions, and restructuring the entire energy system in the direction of RES in wartime, which is a unique experience for the whole world. It was noted that the basis of the state policy regarding energy transformation should be the principles that will determine the transformation vector. In addition to the general principles, namely: systematicity, adaptive flexibility, a combination of positive and negative methods of stimulation, making permanent and systemic decisions, transparency, sustainable and sustainable development of cities and regions, the use of the best available technologies and practices, decarbonization, it is proposed to single out the principle of fair transformation and the principle of polymorphism. A just transformation involves the coordination of economic, social, labor and environmental policies, the implementation of measures aimed at ensuring social justice and well-being in the transition process. The principle of polymorphism is understood as a multifunctional vector of transformation. Energy transformation should include not only the direct reorientation of the energy system to new types of energy, integration with the energy systems of EU countries, decarbonization, optimization of the balancing of the entire energy system, directions for increasing energy efficiency, as well as reforming legislation, changing the state's approaches to management, control over energy use, formation of a new system of state and communal bodies, etc. In the process of energy transformation, in order to prevent and prevent the destruction or destruction of energy infrastructure during crisis events, increase the possibility of restoring energy facilities, it is proposed to move away from the centralized energy system and build municipal energy systems that will work independently of each other.

References

1. Oleksiuk, H.V., Samotij, N.S. (2019). *Tendentsii ta problemy rozvytku vuhilnoi promyslovosti Ukrainy (na przykladi derzhavnogo pidpryiemstva «Lvivvuhillia»)* [Trends and problems of the development of the coal industry of Ukraine (on the example of the state enterprise "Lvivvuhillya")]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. pr.* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: collection of scientific works], issue 1 (135), pp. 3-9.
2. Zhupany, A. (2023). *Enerhetychna transformatsiia Ukrainy: pidsumky pershoho roku (nevtishni)* [Energy transformation of Ukraine: results of the first year (disappointing)]. *Ekonomichna Pravda* [Economic truth]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/26/708108/> (Accessed 10 July 2024).
3. Yevstyhnieieva, O. (2023). *Zavdannia dlia Ukrainy - staty liderom zelenoi enerhetyky v YeS.* [The task for Ukraine is to become the leader of green energy in the EU]. *Ekonomichna Pravda* [Economic truth]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/10/695821/> (Accessed 10 July 2024).
4. Savchenko, O. (2024). *Problemy ta perspektyvy rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v 2024 rot-si* [Problems and prospects for the development of renewable energy in 2024]. *Ligazakon*. Available at: https://biz.ligazakon.net/analitycs/227024_problemi-ta-perspektivi-rozvitku-vidnovlyuvano-energetiki-v-2024-rots (Accessed 10 July 2024).
5. Günther, H. *Energy roadmap 2050*. European Commission's communication. Available at: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2012_energy_roadmap_2050_en_0.pdf (Accessed 10 July 2024).
6. Dombrovska, T.M. (2022). *Stala enerhetychna model hlobalnoi ekonomiky: kontseptualnyj format* [Sustainable energy model of the global economy: conceptual format]. *Upravlinnia zminamy ta innovatsii* [Change management and innovation], no. 3, pp. 55 – 60.
7. Khomyn, V.S. (2024). *Pryntsypy ta instrumenty enerhetychnoi transformatsii v YeS: pravovi aspekty* [Principles and tools of energy transformation in the EU: legal aspects]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no. 3, pp. 223-229.

8. Olijnyk, S. (2023). *Nova enerhetychna systema Ukrainy: iak vrakhuvaty vse*. Ukrainska enerhetyka [The new energy system of Ukraine: how to take everything into account]. Available at: <https://ua-energy.org/uk/posts/nova-enerhetychna-systema-ukrainy-iak-vrakhuvaty-vse> (Accessed 10 July 2024).

9. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. 2015. Available at: <https://www.ilo.org/media/435091/download>.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine “On the ratification of the Paris Agreement”, Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol. 35, art. 595.

11. Krynytskyi, K. (2019). *Transformatsiia vuhilnykh rehioniv: dosvid dlia Ukrainy* [Transformation of coal regions: experience for Ukraine]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the week]. Available at: https://zn.ua/uk/macrolevel/transformaciya-vugilnih-regioniv-dosvid-dlya-ukrayini-309689_.html (Accessed 10 July 2024).

12. Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0941&qid=1707546545378>.

13. “Polimorfizm” [Polymorphism]. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary]. Available at: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (Accessed 10 July 2024).

14. Kyrylenko, O.V., Sniezhkin, Yu.F., Basok, B.I., Bazieiev, Ye.T. (2022). *Enerhetyka Ukrainy; ymovirni stsenarii vidnovlennia ta rozvytku* [Energy of Ukraine; probable recovery and development scenarios]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], no. 9, pp. 22-37.

Одержано 11.07.2024.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.55

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-8

ОЛЕНА ПИСЬМЕННА,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

ORCID: 0000-0002-8688-1894

ОКСАНА КУРАН,

студентка I курсу магістратури

Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

ORCID: 0000-0002-3774-9002

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена аналізу правових основ та особливостей функціонування служби в органах місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Визначається, що місцеве самоврядування є важливим елементом державного управління, який забезпечує реалізацію прав та інтересів громадян на місцевому рівні. Особливо актуальним це питання стає на тлі сучасних викликів, пов'язаних із збройною агресією Російської Федерації проти України. У статті досліджується правове регулювання місцевого самоврядування в Україні, аналізуються основні принципи, на яких ґрунтується діяльність органів місцевого самоврядування, та особливості їх реалізації в умовах воєнного стану. Встановлено, що з моменту введення воєнного стану місцеве самоврядування відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та безпеки на місцевому рівні, оскільки органи місцевої влади продовжують надавати послуги населенню, допомагати армії та адаптуватися до нових викликів. Окрема увага приділяється аналізу правових колізій та суперечностей, що виникають у сфері служби в органах місцевого самоврядування. Виявлено неузгодженість між Законом України «Про місцеве самоврядування» та іншими законодавчими актами щодо розподілу повноважень, що ускладнює визначення відповідальності органів місцевого самоврядування. Також встановлено проблеми у законодавчому регулюванні статусу та гарантій діяльності депутатів місцевих рад в умовах воєнного стану, а також невідповідність між Законами України «Про державну службу» і «Про службу в органах місцевого самоврядування» щодо класифікації посад. На основі проведеного аналізу сформульовано низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення служби в органах місцевого самоврядування. Зокрема, пропонується внести зміни до законодавства для чіткого визначення повноважень і взаємодії органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій, законодавчо врегулювати статус і гарантії діяльності депутатів місцевих рад в умовах воєнного стану, усунути колізії між Законами України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також забезпечити прозорість і підзвітність органів місцевого самоврядування. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правової бази, спрямованої на підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування в сучасних умовах.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, воєнний стан, територіальні громади, децентралізація, військово-цивільні адміністрації.

Постановка проблеми. Служба в органах місцевого самоврядування є одним із важливих елементів державного управління, що забезпечує реалізацію прав та інтересів громадян на місцевому рівні. В умовах децентралізації та реформування системи місцевого самоврядування в Україні, особливо на фоні сучасних викликів, таких як збройна агресія з боку Російської Федерації, виникає необхідність у комплексному аналізі правових основ та особливостей служби в органах місцевого самоврядування. Це дозволить забезпечити ефективне функціонування місцевих органів влади та підвищити рівень довіри громадян до них.

Стан дослідження. Новітні всебічні дослідження правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування відображено у працях таких вчених: Бондарук С.В., Титикало Р., Дудченко В.В., Кирпаль Л.В., Мушенко В.В., Іванович К.В., Білоус-Осінь Т.І., Пилипів В.І., Компанієць І.М., Нечитайло А.О., Китайгородська В.В. та інші. Роботи цих науковців сформуливали теоретично-методологічний фундамент для аналізу правових основ служби в органах місцевого самоврядування. Однак, на нашу думку, проблема особливостей функціонування служби в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану досі залишається недостатньо висвітленою.

Метою статті є дослідження правових основ служби в органах місцевого самоврядування, аналіз її особливостей та значення в системі державного управління в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання місцевого самоврядування є важливою системою законодавства, що з'явилася завдяки еволюції правового розвитку місцевого самоврядування та його відокремлення в загальній системі державного управління. Ця галузь права характеризується комплексністю, адже до нього входять норми основних галузей права, які водночас належать до вторинної правової структури [1, с. 21-22]. У Конституції України, Основному Законі України, про місцеве самоврядування описано в XI розділі (статті 140-146) [2], у якому визначено такі основні положення: визначення місцевого самоврядування, організаційні аспекти, вибори та повноваження рад, матеріальна та фінансова основа, повноваження місцевих рад, взаємодія з державою та захист прав місцевого самоврядування.

Становлення інституту місцевого самоврядування в новітній історії України розпочалося з проголошення незалежності України, що стало важливим етапом у відродженні цього інституту. В цей період було сформовано законодавство у сфері самоврядування, яке закріпило основи місцевого самоврядування в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [1, с. 178]. Зокрема, прийняття останнього стало ключовим моментом у розвитку місцевого самоврядування, оскільки цей закон залишається найважливішим нормативно-правовим актом у цій сфері, до якого періодично вносять правки.

Служба в органах місцевого самоврядування в Україні є важливою складовою демократичної системи управління, яка забезпечує децентралізацію влади та незалежне вирішення місцевих питань. Органи місцевого самоврядування виконують функцію організації та здійснення місцевих повноважень, що дозволяє територіальним громадам вирішувати питання місцевого значення під власну відповідальність. Важливо зазначити, що рішення органів місцевого самоврядування є обов'язковими для виконання, і їхнє невиконання може призвести до юридичної відповідальності. Таким чином, служба в органах місцевого самоврядування є не лише правом, а й відповідальністю перед громадою.

Механізм роботи місцевого самоврядування в Україні базується на фундаментальних принципах, закріплених у Конституції України [2] та ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування» [3]. Принцип народовладдя, який є головним, закріплений у ст. 140 Конституції України та передбачає, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади, тобто жителі певного населеного пункту можуть самостійно вирішувати питання місцевого значення. У мирний час цей принцип реалізується завдяки організації владою прямих виборів, місцевих референдумів, громадських слухань та інших форм безпосередньої демократії. Проте, зважаючи на сучасні політичні умови в Україні, а саме введення воєнного стану, реалізація цього принципу зазнала істотних обмежень – місцеві вибори не проводяться, хоча повноваження раніше обраних органів зберігаються для гарантування неперерв-

ності управління. Заборона під час дії воєнного стану на проведення всіх видів виборів (вибори Президента України, Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування) підкріплена ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4].

Принципи законності та виборності тісно взаємопов'язані та забезпечують легітимність місцевої влади. Законність, закріплена в ст. 19 Конституції України, вимагає від органів місцевого самоврядування діяти виключно в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України. Виборність гарантує демократичне утворення органів місцевого самоврядування. Під час воєнного стану відбулася значна трансформація реалізації цих принципів – військово-цивільні адміністрації, відповідно до ст. 12 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [5], можуть перебирати на себе повноваження місцевих рад і голів для забезпечення оперативного прийняття рішень в інтересах національної безпеки.

Принципи підзвітності, відповідальності та гласності гарантують прозорість діяльності місцевої влади та її контроль з боку громади. Зазвичай це втілюється у життя завдяки відкритим засіданням рад, публікацією рішень, звітуванням перед громадою. Важливим елементом є також матеріально-фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка передбачає наявність власних ресурсів. В сучасних умовах, під час воєнного стану, згідно зі ст. 21 Закону України «Про місцеве самоврядування» [6], ці принципи зазнають певних обмежень – частина інформації може не оприлюднюватися з міркувань безпеки, а певні фінансові рішення вимагають узгодження з військовими адміністраціями.

Місцеве самоврядування з моменту запровадження воєнного стану в Україні відіграло критично важливе значення у збереженні умов стабільності та безпеки на місцевому рівні, адже місцева влада працює, надає послуги населенню, допомагає армії, а також адаптується до нових викликів. У результаті це формує високий рівень комунікативної діяльності державних службовців та зводиться до виконання трьох видів завдань [7, с. 38]: інформаційне забезпечення органів місцевого самоврядування, комунікації з посадовими особами органів місцевого самоврядування, а також забезпечення комунікацій з населенням.

Співпраця органів місцевого самоврядування з органами військового управління дає можливість забезпечити всі потрібні заходи правового режиму, підтримувати населення завдяки організації реєстрації та розміщення внутрішньо переміщених осіб, а також допомагати вирішенню нагальних проблем. Завдяки законодавчим ініціативам, органи місцевого самоврядування можуть оперативно реагувати на виклики війни. Крім цього, відновлення постраждалих територій та міжнародна співпраця з містами інших країн формують стабільність і забезпечують підтримку громад, що є показником ефективної роботи служби у місцевому самоврядуванні у цей складний період [8].

Водночас військові дії на території України значно вплинули на загострення проблеми дефіциту голів місцевих громад – через війну, відставки та інші причини. Таким чином, відсутність голови породжує наступну проблему – «секретаріади» – ситуація, коли секретарі рад, тимчасово виконуючи обов'язки голів, часто зловживають своїм становищем, оскільки спостерігається накладання повноважень представницької та виконавчої гілок влади [9].

Аналіз законодавчої бази у сфері місцевого самоврядування виявив певні суттєві колізії та суперечності, які можуть запобігти ефективному функціонуванню органів місцевого самоврядування. Основною проблемою є неузгодженість між Законом України «Про місцеве самоврядування» [6] та законодавчими й нормативно-правовими актами щодо розподілу повноважень. Тобто, одні й ті ж самі функції можуть бути віднесені до компетенції різних органів влади. Особливо гострою є проблема повторення функцій між місцевими державними адміністраціями (органи державної виконавчої влади) та органами місцевого самоврядування (органи місцевої публічної влади). Наприклад, часто виникають суперечки щодо того, який саме державний орган повинен приймати остаточне рішення у різних сферах (управління муніципальним майном, регулювання земельних відносин, затвердження місцевих програм розвитку тощо). Крім того, межі відповідальності при делегуванні повноважень є нечіткими, а також не встановлено прозорих та чітких механізмів контролю та звітності за виконання переданих функцій.

Існують також серйозні законодавчі прогалини у сфері служби в органах місцевого самоврядування. Зокрема, існує істотна неузгодженість між Законами України «Про держав-

ну службу» [10] та «Про службу в органах місцевого самоврядування» [11] щодо класифікації посад. Такий стан речей створює невизначеність та напруження у питаннях оплати праці, рангів, категорій посад та соціальних гарантій для службовців місцевого самоврядування. Відсутність чітких критеріїв оцінки роботи таких службовців спричиняє неспроможність об'єктивного визначення ефективності їхньої діяльності та ускладнює процеси кар'єрного просування і преміювання.

Окремо варто звернути увагу на проблему невирішеності питань, пов'язаних з професійним навчанням та підвищенням кваліфікації службовців місцевого самоврядування [12, с. 59]. Законодавство України не встановлює чітких структурованих вимог щодо періодичності та форми підвищення кваліфікації, не описує механізми фінансування освітніх програм та не передбачає системного підходу до професійного розвитку кадрів, особливо на місцевому рівні. Це призвело до того, що якість підготовки деяких службовців дещо відрізняється в різних органах місцевого самоврядування, а їхні професійні компетенції здебільшого не відповідають сучасним вимогам публічного управління. В умовах постійних змін національного законодавства та запровадження нових управлінських технологій така ситуація спричиняє небезпечні ризики для ефективності місцевого самоврядування в цілому.

Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» [13] визначає правовий статус депутата місцевої ради як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради. Аналіз статей 13-15 цього Закону продемонстрував, що існують певні колізії та суперечності з іншими законодавчими та нормативно-правовими актами про місцеве самоврядування, зокрема щодо повноважень та гарантій роботи депутатів. Є випадки коли депутат має право на термінове звернення до посадовців, але це на ділі нічим не підкріплене – їх просто ігнорують або розгляд затягують. Загалом у цих статтях спостерігаються неузгодженості, прогалини та недостатньо чітка регламентація механізмів реалізації депутатських прав, що ускладнює їх практичне застосування. Ще є плутанина в тому, як співвідносяться повноваження звичайного депутата та члена виконавчого комітету, особливо коли одна людина суміщає ці посади. Крім того, відсутність реальної злагодженої системи контролю за дотриманням депутатами вимог щодо несумісності та конфлікту інтересів часто є неефективними через відсутність чітких процедур перевірки та реагування.

Та й з відповідальністю депутатів теж не просто. Розділ V Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» [13] передбачає, що їх можуть відкликати за ініціативою громадян, але процедура для цього дещо складна і недостатньо врегульована. А ще є неузгодженість між недоторканністю депутатів та загальними принципами відповідальності місцевих посадовців. Й механізми контролю за тим, щоб депутати не мали конфліктів інтересів, теж неефективні – це спричинено відсутністю чітких правил перевірки та реагування на порушення. Варто зазначити, що цей Закон не передбачає визначення особливостей роботи депутатів в умовах воєнного стану. Тим самим формує прогалину в законодавстві, адже невідомо, які гарантії мають депутати місцевих рад, як вони мають взаємодіяти з військовими адміністраціями, як здійснювати депутатські запити тощо.

Резюмуючи наведений вище аналіз колізій щодо правових основ та особливостей у сфері служби в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, на нашу думку, можна окреслити основні рекомендації:

1. Внесення змін до законодавства для чіткого визначення повноважень та взаємодії органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій в умовах воєнного стану. Необхідно усунути виявлені правові колізії та суперечності між Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та спеціальними законами щодо військово-цивільних адміністрацій.

2. Законодавче врегулювання статусу та гарантій діяльності депутатів місцевих рад в умовах воєнного стану. Внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» для визначення особливостей їх роботи, повноважень, відповідальності та механізмів контролю.

3. Удосконалення правового забезпечення служби в органах місцевого самоврядування шляхом усунення колізій між Законами України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування». Розробка чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності службовців органів місцевого самоврядування та механізмів їх професійного розвитку.

4. Законодавче закріплення гарантій фінансової та матеріальної незалежності органів місцевого самоврядування, особливо в умовах воєнного стану, коли частина доходів місцевих бюджетів може бути скорочена.

5. Забезпечення прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування шляхом законодавчого закріплення мінімальних вимог до оприлюднення інформації, проведення публічних обговорень та звітування перед громадою.

6. Варто розробити та законодавчо закріпити детальні процедури відкликання депутатів та механізми контролю за дотриманням вимог щодо несумісності.

Висновки. Отже, служба в органах місцевого самоврядування є однією з найважливіших складових державного управління України, зокрема, в умовах воєнного стану, адже у сучасних умовах саме місцева влада є гарантом стабільності та безпеки територій, на які поширюються їхні повноваження. Незважаючи на введені обмеження, правове регулювання та законодавчі ініціативи дозволяють органам місцевого самоврядування ефективно реагувати на виклики. Проте існують колізії щодо повторення функцій певних державних структур, відсутність чітких критеріїв оцінки роботи, дефіцит кадрового забезпечення та необхідності підвищення рівня ефективності системи професійного навчання, що потребує додаткової уваги для підвищення ефективності роботи.

Для вирішення виявлених проблем необхідно внести певні законодавчі зміни: чітко визначити повноваження та механізми взаємодії органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій, врегулювати статус і гарантії діяльності депутатів місцевих рад в умовах війни, усунути колізії у правовому регулюванні служби в органах місцевого самоврядування, а також забезпечити фінансову та матеріальну незалежність місцевої влади та її прозорість і підзвітність перед громадою.

Подальші наукові розвідки у даному напрямку можуть бути спрямовані на більш детальне дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування в умовах надзвичайних ситуацій, а також на розробку конкретних пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства у цій сфері з урахуванням сучасних проблем.

Список використаних джерел

1. Утвенко В.В. Теорія та історія місцевого самоврядування: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
3. Про місцеве самоврядування: Закон України від 30.10.2024 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 27.07.2024 р. №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
5. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 18.05.2024 р. №141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
6. Про місцеве самоврядування: Закон України від 30.10.2024 р. №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
7. Гук Д., Рачинський А. Роль комунікацій органів місцевого самоврядування в умовах війни. *Місьцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи : матеріали Міжнар. круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні (Київ, 9 груд. 2022 р.)*. Київ: Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2022. С. 38-40.
8. Місьцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. URL: <http://surl.li/phvatmr> (дата звернення: 10.11.2024).
9. Кожна п'ята громада без голови. Як забезпечити стабільність місцевого самоврядування у війну і після перемоги? URL: <https://zn.ua/ukr/local-government/kozhna-pjata-hromada-bez-holovi-jak-zabezpechiti-stabilnist-mistsevoho-samovrjaduvannja-u-vijnu-i-pislja-peremohi.html> (дата звернення: 10.11.2024).

10. Про державну службу: Закон України від 30.06.2024 р. №889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 01.08.2021р. №2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

12. Кононенко Т.О. Особливості процесу підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування в умовах війни. *Матеріали* ² / Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, академіка НАН України Миколи Григоровича Чумаченка: „Наука, інновації, бізнес: проблеми, перспективи і сьогочасні тренди розвитку“, 26 травня 2023 року. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2023. С. 59–60.

13. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 31.03.2023 р. №93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 12.11.2024).

SERVICE IN LOCAL GOVERNMENT BODIES: LEGAL BASIS AND FEATURES IN THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE

Olena P. Pysmenna, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory, History of State and Law, and Philosophy of Law, Vasyl Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine).

E-mail: o.pysmenna@donnu.edu.ua

Oksana V. Kuran, First-Year Master's Student, Vasyl Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine).

E-mail: kuran_o@donnu.edu.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-8

Key words: *local government bodies, martial law, territorial communities, decentralization, civil-military administrations.*

This article analyzes the legal framework and peculiarities of the functioning of service in local self-government bodies in Ukraine under martial law. It is determined that local self-government is an important element of public administration which ensures the realization of the rights and interests of citizens at the local level. This issue becomes especially relevant against the background of current challenges associated with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The article examines the legal regulation of local self-government in Ukraine, analyzes the basic principles on which the activities of local self-government bodies are based and the specifics of their implementation under martial law. The author establishes that since the introduction of martial law, local self-government has played a key role in ensuring stability and security at the local level, as local authorities continue to provide services to the population, assist the army and adapt to new challenges.

Particular attention is paid to the analysis of legal conflicts and contradictions arising in the field of service in local self-government bodies. The author reveals inconsistencies between the Law of Ukraine “On Local Self-Government” and other legislative acts on the distribution of powers, which makes it difficult to determine the responsibility of local self-government bodies. The author also identifies problems in the legislative regulation of the status and guarantees of the activities of local council deputies under martial law, as well as inconsistencies between the Laws of Ukraine “On Civil Service” and “On Service in Local Self-Government Bodies” regarding the classification of positions.

Based on the analysis, the author formulates a number of recommendations aimed at improving the legal framework for service in local self-government bodies. In particular, it is proposed to amend the legislation to clearly define the powers and interaction of local self-government bodies and civil-military administrations, to legislate the status and guarantees of local council members under martial law, to eliminate conflicts between the Laws of Ukraine “On Civil Service” and “On Service in Local Self-Government Bodies”, and to ensure transparency and accountability of local self-government bodies.

The results of the study can be used to improve the regulatory framework aimed at increasing the efficiency of local self-government bodies in the current environment.

References

1. Utvenko, V.V. (2017). *Teoriia ta istoriia mistsevoho samovriaduvannia* [Theory and history of local self-government]. Kyiv, «Publishing house «Personal», 234 p.

2. Constitution of Ukraine. Available at: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (Accessed 10 November 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On local self-government”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10 November 2024).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On the legal regime of martial law”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Accessed 10 November 2024).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On military-civilian administrations: Law of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (Accessed 10 November 2024).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On local self-government”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10 November 2024).
7. Huk, D., Rachynskiy, A. (2022). *Rol komunikatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v umovakh viiny* [The role of communications of local self-government bodies in wartime]. *Mistseve samovriaduvannia v umovakh vidnovlennia Ukrainy: vyklyky ta perspektyvy: materialy Mizhnar. kruhloho stolu do Dnia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Local self-government in the conditions of the restoration of Ukraine: challenges and prospects: materials of the International Round Table on the Day of Local Self-Government in Ukraine]. Kyiv, pp. 38-40.
8. *Mistseve samovriaduvannia v umovakh viiny: pidsumky za period vid 24 liutoho do 30 kvitnia* [Local self-government in wartime: results for the period from February 24 to April 30]. Available at: <http://surl.li/phvamr> (Accessed 10 November 2024).
9. *Kozhna piata hromada bez holovy. Yak zabezpechity stabilnist mistsevoho samovriaduvannia u viinu i pislja peremohy* [Every fifth community without a head. How to ensure the stability of local self-government during the war and after victory?]. Available at: <https://zn.ua/ukr/local-government/kozhna-pjata-hromada-bez-holovi-jak-zabezpechiti-stabilnist-mistsevoho-samovriaduvannia-u-viinu-i-pislja-peremohi.html> (Accessed 10 November 2024).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On civil service”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (Accessed 10 November 2024).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine “On service in local government bodies”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (Accessed 10 November 2024).
12. Kononenko, T.O. (2023). *Osoblyvosti protsesu pidvyshchennia kvalifikatsii derzhavnykh sluzhbovt-siv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia v umovakh viiny* [Peculiarities of the process of improving the qualifications of civil servants and local government officials in wartime]. *Materialy XI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pamiati pochesnoho profesora Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Puliuia, akademika NAN Ukrainy Mykoly Hryhorovycha Chumachenka: "Nauka, innovatsii, biznes: problemy, perspektyvy i sochasni trendy rozvytku* [Materials of the XI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference in Memory of Honorary Professor of the Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, Academician of the NAS of Ukraine Mykola Hryhorovych Chumachenko: «Science, Innovation, Business: Problems, Prospects and Current Development Trends»], Ternopil, Palanytsia V.A. Publ., pp. 59–60.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine «On the Status of Deputies of Local Councils», available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (Accessed 10 November 2024).

Одержано 13.11.2024.

УДК 342.9: 004.056: 351.74
DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-9

ОЛЕКСАНДР МОСКАЛИК,
аспірант Сумського державного університету
ORCID: 0009-0002-9998-6027

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті розглядаються адміністративно-правові засади участі Державного бюро розслідувань (ДБР) в інформаційних відносинах України. Акцентовано увагу на перспективах оптимізації статусу ДБР як учасника інформаційних відносин. На основі аналізу актів чинного законодавства проаналізовано роль і функціональне навантаження ДБР у забезпеченні національної безпеки крізь призму управління інформаційною сферою з урахуванням триваючих змін інформаційної складової соціального розвитку українського суспільства. Окрему увагу приділено аспектам забезпечення захисту інформації в умовах сучасних кіберзагроз та відсутності єдиних стандартів збереження та обробки даних. Висвітлено проблематику функціонування системи органів забезпечення правопорядку, яка виникає у цьому зв'язку. У статті представлено авторський підхід до характеристики особливостей правових та організаційних аспектів участі ДБР в обробці інформації та, зокрема, механізмів зберігання, опрацювання та використання конфіденційних даних. Обґрунтовано важливість впровадження міжнародних стандартів забезпечення безпеки інформації у діяльності ДБР, ініціювання інноваційних моделей обробки інформації в умовах правового режиму воєнного стану. З огляду на швидкий розвиток інформаційних технологій і постійне вдосконалення методів створення кіберзагроз, запропоновано оновлення правових засад регулювання взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими державними органами та міжнародними партнерами. Цей процес передбачає створення інтегрованої системи кіберзахисту, яка забезпечить високий рівень безпеки інформаційних систем на всіх етапах обробки даних починаючи від збору і закінчуючи їх використанням. Доведено, що необхідність удосконалення цих механізмів детермінується як глобальними викликами, так і специфічними вимогами, які ставляться до роботи правоохоронних органів у сфері захисту національної безпеки та конфіденційної інформації. Окреслено контури перспективної програми підготовка персоналу ДБР у сфері кібербезпеки. Вона включає у себе як спеціальне навчання існуючого складу, так і підготовку нових фахівців, здатних ефективно реагувати на сучасні кіберзагрози та володіти необхідними знаннями щодо оперативної і високотехнологічної протидії їм. Систематична підготовка спеціалістів вимагає розробки спеціальних навчальних програм і курсів, що охоплюють всі аспекти кібербезпеки, від основних принципів захисту інформації до глибоких технічних знань щодо протидії кібератакам та виявлення ступеня їх загроз. У висновках підкреслюється необхідність розробки єдиного підходу до захисту інформаційних систем у ДБР, удосконалення правової регламентації та посилення співпраці на міжнародному рівні для поліпшення кіберзахисту, що дозволить підвищити ефективність роботи структурних підрозділів ДБР, зберігаючи при цьому конфіденційність та безпеку інформації.

Ключові слова: право, адміністративно-правові засади, Держане бюро розслідувань, інформаційні відносини, кіберзахист, конфіденційна інформація.

Постановка проблеми. Інформаційні відносини відіграють ключову роль у функціонуванні сучасної держави, особливо у сфері правоохоронної діяльності. Державне бюро розслідувань (ДБР – далі) як спеціалізований правоохоронний вносить вагомий внесок у забезпечення верховенства права, протидії злочинності та захисті інтересів держави, громадян і суспільства. Участь ДБР в інформаційних відносинах є багато-

аспектною і передбачає, передусім, збирання, обробку, зберігання та використання інформації, що має вирішальне значення для виконання покладених на нього завдань.

В умовах правового режиму воєнного стану актуальність зазначеної проблематики набуває особливої значущості. Ефективне регулювання участі ДБР в інформаційних відносинах є запорукою забезпечення правопорядку, національної безпеки, ефективної протидії дезінформаційним загрозам та захисту національного інформаційного середовища. Більш того, роль ДБР у виявленні та запобіганні інформаційним загрозам, таким як кібератаки та поширення неправдивої інформації, з кожним днем посилюється за умов як внутрішніх, так і зовнішніх загроз національній державності України.

Стан дослідження. На сучасному етапі розвитку правової науки дедалі все більша увага вчених приділяється дослідженню даної тематики, зокрема у даній сфері працювали та працюють: Р. Богданов, О. Лятіна, О. Синеокий, М. Фігель, В. Кохановська, Г. Шорохова та інші. Проте, зазначені напрацювання не носять комплексного характеру, що вказує на доцільність збагачення наукової доктрини з обраної проблематики.

Метою статті є висвітлення базових аспектів адміністративно-правового регулювання участі ДБР в інформаційних відносинах з урахуванням актуальних викликів і загроз національному інформаційному середовищу.

Виклад основного матеріалу. Інформація є ключовим ресурсом, від якого залежить розвиток та функціонування як окремих інститутів держави та суспільства в цілому. Зважаючи на це, дослідження інформаційної сфери набуває пріоритетного значення серед науковців, зокрема в галузі правознавства. Сучасне суспільство, без сумніву, можна охарактеризувати як інформаційне – новий тип суспільства, в якому виникають, розвиваються та припиняються інформаційні правовідносини.

Правовідносини завжди перебувають у центрі уваги науковців завдяки їхній складності, багатогранності та динамічності. Водночас це одна з основних правових категорій, яка отримала глибоке теоретичне обґрунтування та визнання. Така двоїстість свідчить про необхідність постійного дослідження правовідносин з різних точок зору. Як слушно зауважує О.І. Лятіна, гармонійне поєднання та вільне використання різноманітних підходів у вивченні правовідносин та соціальних процесів дозволяють глибше розкрити численні риси та властивості цих явищ, а також сформувати об'єктивне та багатовимірне уявлення про правове життя суспільства [1, с. 403].

В рамках даного дослідження в першу чергу варто з'ясувати суть інформаційних правовідносин. У законодавстві України не закріплено визначення поняття «інформаційні правовідносини» та не визначені їх ознаки, що ускладнює формування чітких меж цього правового явища та унеможливує його системне регулювання. Це спричиняє нормативні прогалини у сфері інформаційних взаємодій, що особливо актуалізується в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

У статті 3 Закону України «Про інформацію» (далі – Закон) визначаються ключові принципи інформаційних відносин [2]. Серед них – гарантованість права на інформацію, відкритість і доступність інформації, свобода її обміну, достовірність і повнота, а також свобода вираження поглядів і переконань. Важливими аспектами є правомірність отримання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, а також забезпечення захисту особистого і сімейного життя людини від втручань.

У статті 4 наведено вище Закону деталізуються суб'єкти інформаційних відносин, до яких належать фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, органи державної влади, а також об'єкт цих відносин, яким виступає інформація. Таким чином, Закон закладає основи регулювання інформаційних відносин, визначаючи їх учасників та базові принципи.

Також немає єдності серед науковців, щодо визначення поняття «інформаційні правовідносини». Так для прикладу, О.В. Синеокий визначає інформаційні правовідносини як суспільні зв'язки, що формуються у процесі створення, розподілу та використання інформації. Ці відносини регулюються нормами інформаційного права, а їх учасники наділені відповідними юридичними правами та обов'язками [3, с.98]. В свою чергу науковець М.В. Фігель описує інформаційні правовідносини як суспільні зв'язки, врегульовані нормами інформаційного права, учасники яких мають юридичні права та обов'язки, що стосуються створення, розподілу та використання інформації відповідно до встановлених приписів [4, с. 234].

В. О. Кохановська вважає, що інформаційні правовідносини являють собою суспільні відносини, що регулюються інформаційно-правовими нормами, де учасники мають взаємні права та обов'язки, встановлені та гарантовані цими нормами [5, с. 17].

З огляду на вищевикладене можемо сформулювати власне розуміння поняття «інформаційні правовідносини» – це врегульовані нормами інформаційного права суспільні відносини, що виникають у процесі створення, обробки, поширення, використання та захисту інформації, учасники яких наділені взаємними юридичними правами та обов'язками, спрямованими на забезпечення правомірного обміну інформацією та захист інформаційних прав суб'єктів.

Г. М. Шорохова вважає, що глобалізація та інформатизація значно впливають на розвиток сучасного світу. У період науково-технічного прогресу та активного впровадження інформаційних технологій, інформація стає важливим ресурсом для перетворень у державі та суспільстві. Вона є необхідною для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, адже без неї неможливе виконання завдань, реалізація управлінських рішень та оцінка ситуації. Правопорядок вимагає постійного вдосконалення, що можна забезпечити лише через належне інформаційне забезпечення [6, с. с. 44].

Згідно з Законом України «Про Державне бюро розслідувань», бюро є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, а також правоохоронним органом спеціального призначення. ДБР створюється Кабінетом Міністрів України на основі закону, діючи в межах виділених для утримання органів виконавчої влади коштів [7].

ДБР займає центральну роль у національній системі інформаційної безпеки України, виконуючи важливі функції, спрямовані на захист даних та протидію інформаційним загрозам. Як орган, що спеціалізується на розслідуванні злочинів, ДБР опікується збором, аналізом та обробкою великої кількості чутливої інформації, що робить його діяльність у сфері інформаційної безпеки критично важливою. Примітно, що однією з основних функцій ДБР є інформаційно-аналітична діяльність. Зазначений напрямок передбачає створення та використання баз даних для розслідувань, а також прогнозування ризиків. У цьому контексті захист конфіденційної інформації є ключовим завданням. Використання сучасних методів кіберзахисту, таких як шифрування даних, багаторівнева аутентифікація та регулярний аудит інформаційних систем, сприяє зменшенню ризиків несанкціонованого доступу або втручання у роботу систем.

Ефективність діяльності ДБР у сфері інформаційної безпеки значною мірою залежить від співпраці з іншими державними органами, зокрема з Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ і Міністерством цифрової трансформації України. Ця координація дозволяє посилити захист національного інформаційного простору через спільне використання ресурсів та обмін інформацією.

Законодавчою основою для діяльності ДБР у сфері інформаційної безпеки є нормативно-правові акти, такі як Закони України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про державну таємницю» та «Про захист персональних даних». Однак, як показує практика, існує потреба в удосконаленні правового регулювання, зокрема щодо визначення правового статусу інформації на різних етапах її обробки та використання.

Важливим аспектом є міжнародна співпраця ДБР у сфері кіберзахисту. Інтеграція до міжнародних ініціатив та обмін досвідом з іншими країнами дозволяє використовувати сучасні технології та найкращі практики для підвищення ефективності захисту інформаційних систем. Це особливо актуально в умовах глобальної цифровізації, яка постійно ускладнює виклики в сфері інформаційної безпеки.

Таким чином, ДБР виконує не лише функції правоохоронного органу, а й є важливим елементом національної системи інформаційної безпеки. Розвиток технічної бази, впровадження інноваційних технологій, удосконалення правового регулювання та розширення міжнародної співпраці є перспективними напрямками для підвищення ефективності його діяльності [7].

Богданов Р.І. зазначає, що інформаційне забезпечення діяльності територіальних управлінь ДБР є ключовим аспектом їхньої ефективності [8, с 151]. І в аспекті цього вважаємо, що необхідно дослідити роль Державного бюро розслідувань у системі інформаційних правовідносин.

Одним із ключових аспектів роботи Державного бюро розслідувань у сфері інформаційних відносин є його відповідальність за управління та обробку конфіденційної інформації, пов'язаної з розслідуваннями, що проводяться. Це вимагає не лише дотримання чинного законодавства, а й забезпечення належного рівня захисту персональних даних. Це включає в себе ефективну та безпечну обробку інформації, пов'язаної з розслідуваннями, в яких беруть участь державні службовці та працівники правоохоронних органів. ДБР працює в рамках правових механізмів, які регулюють доступ до такої інформації, обмін нею та її захист, що підкреслює важливість Бюро в загальній системі адміністративного та кримінального права.

У контексті адміністративно-правових засад участі ДБР в інформаційних відносинах, зазначені функції інформаційного забезпечення є ключовими для ефективного виконання його завдань у сучасних умовах. Інформативна функція сприяє точному прийняттю управлінських та правоохоронних рішень, що є основою для належного функціонування ДБР у правовому полі. Управлінська функція дозволяє ефективно управляти процесами та забезпечувати якісний контроль. Організаційно-комунікативна функція забезпечує гармонійну взаємодію в межах органу і з іншими структурами, що є важливим для успішної реалізації адміністративно-правових завдань. Освітньо-виховна функція підвищує професійний рівень співробітників, що, у свою чергу, сприяє зміцненню правової культури у сфері інформаційних відносин. В умовах постійних викликів та необхідності адаптації до нових інформаційних технологій, ці функції є основою для подальшого розвитку та вдосконалення участі ДБР в інформаційних відносинах [8, с. 197].

Так, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» ДБР виконує функції розпорядника публічної інформації [9]. Це означає, що орган зобов'язаний надавати інформацію на запити зацікавлених осіб, за умови, що доступ до такої інформації не обмежений законодавством. Водночас ДБР має забезпечувати дотримання режиму захисту інформації з обмеженим доступом, зокрема державної таємниці.

ДБР є невід'ємною частиною забезпечення цілісності та прозорості інформації в контексті кримінальної юстиції України, охороняючи законні права громадян та забезпечуючи ефективне проведення розслідувань без зовнішнього втручання.

Зовнішні форми інформаційного забезпечення діяльності територіальних управлінь ДБР є важливими для реалізації адміністративно-правових засад участі в інформаційних відносинах. Запити, обліки, обмін даними, підготовка звітів і участь у різноманітних заходах забезпечують ефективну взаємодію з іншими органами влади та правоохоронними структурами. Ці форми допомагають органам ДБР оперативного реагувати на виклики сучасності, підвищувати якість управлінських рішень та сприяти ефективному виконанню завдань у сфері інформаційних відносин [10].

Варто зазначити, що на даному етапі нашого життя, в умовах ведення повномасштабних бойових дій країною агресором так і ведення гібридної війни перед Державним бюро розслідувань постає низка загроз котрі потребують їх вирішення та підтримання інформаційної безпеки. До таких проблем належить кіберзагрози. Так, як було згадано вище ДБР має справу з інформацією, яка має обмежений доступ та є стратегічно важливою для держави.

Інформаційна безпека – це сукупність заходів, стратегій і політик, спрямованих на захист інформаційних ресурсів, даних і пов'язаної з ними інфраструктури від загроз, які можуть призвести до несанкціонованого доступу, втрати, пошкодження або неналежного використання інформації. Вона охоплює забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності даних, а також заходи, що протидіють кібератакам, витокам інформації та іншим небезпекам, які можуть мати суттєві наслідки для організацій, держав і окремих осіб [11].

Проблеми, пов'язані з використанням інформаційних систем, мають ключове значення в контексті адміністративно-правових засад участі ДБР в інформаційних відносинах, адже сучасна цифровізація та кіберзагрози суттєво впливають на ефективність функціонування цього органу [12].

По-перше, одним із важливих аспектів є забезпечення доступності, цілісності та конфіденційності інформаційних ресурсів і супутньої інфраструктури. Зокрема, інформаційна діяльність ДБР залежить від стабільної роботи інформаційних систем, які використовують-

ся для збору, обробки та зберігання даних. Порушення цілісності або доступності інформації, наприклад, внаслідок технічних збоїв або кіберзагроз, може негативно вплинути на хід розслідувань і результати правоохоронної діяльності. Витік конфіденційних даних, зокрема оперативної інформації, може створити серйозні ризики для національної безпеки та прав осіб, залучених до слідчих дій.

По-друге, інформаційна безпека в діяльності ДБР — це не лише технічні заходи, а й адміністративно-правове регулювання, яке включає встановлення чітких правил для захисту інформаційних ресурсів. У цьому контексті ключовою проблемою є нормативно-правова невизначеність статусу інформації, яка збирається під час розслідувань. Законодавство недостатньо деталізує правила обробки, зберігання й передачі даних, зокрема тих, що отримані під час оперативно-розшукової діяльності. Це створює ризики неналежного використання даних або їх втрати. Крім того, не визначено чітких механізмів доступу до інформації іншими органами, що може створювати конфлікти компетенції та уповільнювати обмін даними.

Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не дає чіткого визначення, чи є зібрана інформація доказом, службовою інформацією, чи такою, що має обмежений доступ. Вищезгаданий закон також не уточнює, коли зібрана інформація переходить у статус доказу, або чи має вона спеціальний правовий статус на етапі оперативної діяльності. Якщо звернутися до кримінально процесуального кодексу України [13], а саме до статті 84 в якій зазначається, що доказами є фактичні дані, отримані у встановлений законом спосіб, однак знову ж таки, дана стаття не розрізняє інформацію, зібрану в результаті оперативно-розшукової діяльності та процесуального провадження.

Вважаємо, що дану проблему можна вирішити шляхом внесення змін до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» чітко визначивши, яка інформація, зібрана під час розслідувань, є доказом, службовою інформацією чи такою, що має обмежений доступ. Зокрема, слід зазначити, що зібрана інформація може мати різний правовий статус на різних етапах розслідування: на початковій стадії вона може класифікуватися як оперативна інформація, яка після її перевірки та належного оформлення може набувати статусу доказу. Варто також зазначити, що дана проблематика належить не лише для ДБР, але й для більшості правоохоронних органів України.

У контексті сучасних кіберзагроз захист конфіденційної інформації набуває критичної важливості для органів, що здійснюють роботу з інформацією, зокрема для ДБР. Основними проблемами є ризики кібератак, несанкціонованого доступу до інформаційних систем та втручання в бази даних, що може не тільки знижувати ефективність функціонування органів, а й ставити під загрозу безпеку інформації. Це стає особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли інтенсивність кібератак значно зростає, що потенційно може призвести до серйозних наслідків.

Однією з ключових проблем є недостатня кількість кваліфікованих фахівців у сфері кібербезпеки, обмежені ресурси на розвиток інфраструктури для захисту даних, а також недостатня інтеграція національних і міжнародних стандартів кібербезпеки в усіх сферах державного управління. В Україні зокрема фіксуються проблеми з захистом персональних даних, що є особливо важливим аспектом для таких органів, як ДБР, які мають справу з великою кількістю чутливої інформації, що потребує належного захисту [14].

Відсутність єдиних стандартів захисту інформації в Державному бюро розслідувань є ще однією із серйозних проблем, яка може впливати на ефективність роботи та національну інформаційну безпеку. Відсутність уніфікованих стандартів захисту інформації призводить до розбалансованості в підходах до безпеки, зокрема щодо управління даними та реагування на кіберзагрози. Це підтверджується численними дослідженнями в сфері інформаційної безпеки.

Організація систем захисту інформації в державних установах, зокрема в Державному бюро розслідувань, повинна базуватися на міжнародно визнаних стандартах, таких як ISO/IEC 27001. Дотримання цих стандартів забезпечує систематичний підхід до управління ризиками та гарантує високий рівень кібербезпеки. Проте в Україні часто спостерігається недостатній рівень адаптації зазначених стандартів до специфіки національної правової системи та організаційної структури, що створює додаткові труднощі для їх ефективного впровадження в діяльність державних органів [15].

Висновок. Чинні на сьогодні адміністративно-правові засади участі Державного бюро розслідувань у інформаційних відносинах є однією із заporук стабільного розвитку інформаційної сфери та забезпечення її складових від заporук противоправного втручання. Основними проблемами правового змісту, які обумовлюють певну обмеженість інформаційної дієздатності ДБР є відсутність єдиних стандартів захисту інформації, недостатня адаптація міжнародних норм до національного законодавства, а також недостатній рівень кадрового потенціалу в сфері, зокрема, протидії кіберзагрозам. Відповідно, важливим є вдосконалення законодавчої бази для забезпечення чіткого визначення статусу інформації, зібраної під час оперативної діяльності, її класифікації та використання в доказовій базі.

Впровадження міжнародно визнаних стандартів, таких як ISO/IEC 27001, посилення співпраці з міжнародними партнерами та формування внутрішніх інструкцій для управління інформацією можуть значно підвищити рівень ефективності системи захисту інформації в ДБР. Подальша оптимізація участі ДБР в інформаційних відносинах можлива лише за умови первинного впровадження у діяльність ДБР інноваційних технологій, посиленні інституційної спроможності та інтеграції найкращих зарубіжних практик участі подібних до ДБР структур у забезпеченні інформаційної безпеки держави. Нормативне забезпечення виконання зазначених завдань можливе лише за умов системного та скоординованого підходу до нормотворчості спеціалістів з органів законодавчої і виконавчої влади, наукового середовища і громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Лятіна О.І. Поняття правовідносин у контексті законницької та юридичної доктрин. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 403-406.
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 03.12.2024).
3. Синєокий О.В. Високотехнологічне інформаційне право України. Харків: Право, 2010. С. 360.
4. Фігель М.В. Доступ до інформації та електронне урядування. Київ: Факт, 2004. С. 336.
5. Кохановська О. В. Теоретичне підґрунтя для визначення ролі нотаріуса у захисті інформаційних прав учасників цивільних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 16-24.
6. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монографія. Харків: Скорпіон ЛТД, 2012. Т. 4. 756 с.
7. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
8. Богданов Р.І. Адміністративно-правовий статус територіальних управлінь державного бюро розслідувань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2024. 368 с.
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 04.12.2024).
10. Богданов Р.І. Поняття та значення інформаційного забезпечення територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 груд. 2021 р.), с. 158-160. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211221/article/view/bohdanov.
11. Залевська І.І., Удренас Г.І. Інформаційна безпека в Україні в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №1. С. 20–26.
12. Виздрік В., Мельник О. Інформаційна безпека в Україні. *Grail of Science*. 2023. №24. С.196–202. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.034>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.12.2024).
14. Кібербезпека: Україна може стати джерелом інновацій світового рівня. *Міністерство цифрової трансформації України*. 2019. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/kiberbezpeka-ukraina-mozhe-staty-dzherelom-innovaciy-svitovogo-rivnya>.

15. Захарова О. В., Рудий А. Т. Засади захисту інформації в інформаційних системах під-розділів МВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 349–357. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2043/1/4-2013zovspm--.pdf>.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE PARTICIPATION OF THE DBR IN INFORMATION RELATIONS

Oleksandr M. Moskalyk, Postgraduate student of Sumy State University.

E-mail: S_moskal@ukr.net

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-9

Key words: *administrative and legal principles, DBR, information relations, cyber protection, confidential information.*

The article examines the administrative and legal foundations of the participation of the State Bureau of Investigation (SBI) in Ukraine's informational relations, with a focus on contemporary challenges and development prospects for this institution. The author analyzes the role of the SBI in ensuring national security through information management and the protection of confidential data amid dynamic changes in the informational space. Special attention is paid to issues of information protection in the face of modern cyber threats and the absence of unified standards for data storage and processing, which present significant challenges for law enforcement activities. The article also highlights legal and organizational aspects of working with information, particularly mechanisms for storing, processing, and using confidential data. The author emphasizes the importance of implementing international information security standards and integrating them into the national legal framework, considering contemporary challenges, especially under martial law conditions. Given the rapid development of information technologies and the constant evolution of cyber threats, the need for regular updates to the legal mechanisms governing the interaction of the SBI with other state bodies and international partners becomes evident. This process involves creating an integrated cybersecurity system that ensures a high level of security for information systems at all stages of data processing, from collection and storage to usage. The need to improve these mechanisms stems not only from global challenges, such as the increasing number of cyberattacks, but also from specific demands placed on law enforcement agencies in protecting national security and confidential information. One of the key aspects requiring attention is the comprehensive training of personnel in the field of cybersecurity. This includes both the education of existing staff and the preparation of new specialists capable of effectively responding to modern cyber threats and possessing the necessary knowledge about cutting-edge information protection technologies. Systematic training demands the development of specialized training programs and courses covering all aspects of cybersecurity, from the basic principles of information protection to advanced technical knowledge in combating cyberattacks and identifying vulnerabilities in systems. The conclusion emphasizes the need to develop a unified approach to protecting information systems in the SBI, improve legal regulation, and enhance international cooperation to strengthen cybersecurity. This will improve the efficiency of the bureau's operations while maintaining the confidentiality and security of information in the face of modern challenges.

References

1. Liatina, O.I. (2013). *Poniattia pravovidnosyn u konteksti zakonnytskoi ta yurydychnoi doktryn* [The concept of legal relations in the context of legalistic and juridical doctrines]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Kyiv University Law Journal], no. 4, pp. 403–406.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Information", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
3. Synieokyi, O.V. (2010). *Vysokotekhnolohichne informatsiine pravo Ukrainy* [High-tech information law of Ukraine]. Kharkiv, Pravo Publ., 360 p.
4. Fihel, M.V. (2004). *Dostup do informatsii ta elektronne uriaduvannia* [Access to information and e-governance]. Kyiv, Fakt Publ., 336 p.
5. Kokhanovska, O.V. (2010). *Teoretychne pidgruntia dlia vyznachennia roli notariusa u zakhysti informatsiinykh prav uchasykiv tsyvilnykh pravovidnosyn* [Theoretical foundations for defining the role of notaries in protecting the information rights of participants in civil relations]. *Biuleten Ministerstva yustytсии Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 8, pp. 16–24.
6. Bandurka O.M. (2012). *Teoria i praktyka upravlinnia orhanamy vnurishnikh sprav Ukrainy* [Theory and practice of management of internal affairs bodies of Ukraine]. Monograph, Kharkiv, Skorpion LTD, 756 p.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine “On the State Bureau of Investigation”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> [in Ukrainian].
8. Bohdanov, R.I. (2024). *Administratyvno-pravovyi status terytorialnykh upravlin derzhavnoho biuro rozsliduvan* Diss. kand. yuryd. nauk [Administrative and legal status of the territorial offices of the State Bureau of Investigation Cand. of Legal. sci. diss.]. Kharkiv, 368 p.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine “On Access to Public Information”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
10. Bohdanov, R.I. (2021). *Poniattia ta znachennia informatsiinoho zabezpechennia terytorialnykh upravlin Derzhavnoho biuro rozsliduvan. Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva z sektorom bezpeky i oborony* [The concept and importance of information support for the territorial offices of the State Bureau of Investigation. In Interaction of Civil Society with the Security and Defense Sector: Current Challenges] *Tezy dop. uchashnykiv nauk.-prakt. konf.* [Theses of additional participants of the scientific-practical conference]. Kharkiv, pp. 158–160. Available at: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211221/article/view/bohdanov.
11. Zalievska, I.I., Udrenas, H.I. (2022). *Informatsiina bezpeka v Ukraini v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii* [Information security in Ukraine under conditions of Russian military aggression]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys* [Southern Ukrainian Law Journal], pp. 20-26.
12. Vyzdryk, V., Melnyk, O. (2023). *Informatsiina bezpeka v Ukraini* [Information security in Ukraine]. *Grail of Science* [Grail of Science], pp. 196–202. Available at: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.034>.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine “Criminal Procedure Code of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
14. *Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy* (2019). [Ministry of Digital Transformation of Ukraine] *Kiberbezpeka: Ukraina mozhe staty dzherelom innovatsii svitovoho rivnia* [Cybersecurity: Ukraine can become a source of world-class innovations]. Available at: <https://thedigital.gov.ua/news/kiberbezpeka-ukraina-mozhe-staty-dzherelom-innovatsiy-svitovogo-rivnya>.
15. Zakharova, O.V., Rudyi, A.T. (2013). *Zasady zakhystu informatsii v informatsiinykh systemakh pidrozdiliv MVS* [Principles of information protection in the information systems of the Ministry of Internal Affairs units]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs], no. 4, pp. 349–357. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2043/1/4-2013zovspm--.pdf>.

Одержано 13.12.2024.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-10

АЛЬОНА БІЛА,

старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля

ORCID: 0000-0002-8271-8539

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних проблем криміналістики в умовах воєнного стану в Україні, що виникли внаслідок введення воєнного стану, який змінює як структуру злочинності, так і способи її розслідування. Визначено основні виклики, з якими стикаються правоохоронні органи та криміналісти в Україні в умовах воєнного стану, зокрема зростання кількості злочинів, пов'язаних з військовими діями, мародерства, саботажу, воєнних злочинів, а також ескалацію кіберзлочинності та організованої злочинності. Актуальним є питання вдосконалення методів розслідування, особливо в контексті документування воєнних злочинів для майбутніх судових процесів, а також нових підходів до збору та фіксації доказів у бойових зонах, де робота правоохоронців значно ускладнена через небезпеку для життя і відсутність належного контролю за територією. Особливу увагу приділено проблемам збереження доказів у бойових умовах і використанню сучасних технологій для збору та фіксації фактів злочинів, таких як дрони, супутникові знімки, аудіо- і відеозаписи, а також спеціалізоване програмне забезпечення для аналізу цифрових слідів у випадках кіберзлочинів. Висвітлено роль міжнародної співпраці у сфері криміналістики, зокрема в контексті передавання доказів воєнних злочинів до міжнародних органів правосуддя, таких як Міжнародний кримінальний суд, а також співпраці з Європолем і Інтерполом для боротьби з організованою злочинністю та кіберзлочинністю, яка стала серйозною загрозою в умовах гібридної війни.

У статті підкреслюється, що після введення воєнного стану в Україні були прийняті зміни до національного законодавства, які посилили відповідальність за злочини, що становлять загрозу національній безпеці, зокрема за шпигунство, диверсії, колабораціонізм та інші злочини, що підривають обороноздатність країни. Однак виклики залишаються і в частині правового захисту прав людини, оскільки необхідно знаходити баланс між забезпеченням національної безпеки і дотриманням міжнародних стандартів у відношенні до прав затриманих осіб та підозрюваних. Одним з важливих аспектів є також питання застосування новітніх технологій для розслідування кіберзлочинів, зокрема атак на урядові установи, фінансові організації, об'єкти критичної інфраструктури, які стали частиною гібридної війни. В Україні активно використовуються новітні методи для моніторингу та виявлення цифрових слідів, що дозволяє оперативно реагувати на кіберзагрози. Криміналістика також стикається з новими формами організованої злочинності, зокрема в умовах війни спостерігається зростання нелегальної торгівлі зброєю, людьми та фінансування тероризму. У висновках підкреслено, що для ефективної боротьби з сучасними загрозами необхідно здійснити системну реформу криміналістичної діяльності в Україні, яка включатиме вдосконалення підготовки кадрів, впровадження нових технологій і методів розслідування, а також посилення міжнародної співпраці. Це дозволить забезпечити належний рівень ефективності в розслідуванні злочинів і наданні правосуддя в умовах воєнного стану. Тільки через комплексний підхід, що об'єднує зусилля правоохоронних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства, можна подолати сучасні загрози і відновити правопорядок в Україні в часи війни.

Ключові слова: криміналістика, воєнний стан, злочини воєнного часу, кіберзлочинність, організована злочинність, воєнні злочини, правоохоронні органи, міжнародне право, нормативне регулювання, глобальні загрози.

Постановка проблеми. Введення в Україні воєнного стану у лютому 2022 року вплинуло на криміногенний стан в країні та на організацію досудового розслідування кримінальних правопорушень [1]. Відповідно, криміналістика стикається з новими, складними викликами, які потребують термінового вирішення. Військова агресія призвела до зростання злочинів, пов'язаних із військовими діями, а також до ескалації кіберзлочинності та організованої злочинності. Актуальними стають питання документування воєнних злочинів, захисту прав людини під час розслідувань, адаптації національного законодавства до нових реалій, а також міжнародної співпраці у сфері криміналістики. Невирішеність цих проблем може негативно вплинути на ефективність правоохоронних органів і забезпечення правосуддя в Україні.

Стан дослідження. Дослідження проблем криміналістики в умовах воєнного стану в Україні активно проводяться науковцями та практиками. Проте багато питань залишаються недостатньо дослідженими, зокрема, стосовно специфіки розслідування воєнних злочинів, викликів, пов'язаних із кіберзлочинністю, та нових методів документування злочинів у зонах бойових дій. Наявні наукові праці переважно зосереджуються на загальних аспектах криміналістики або історичних контекстах, тоді як сучасні виклики потребують більш детального та практичного підходу. Відсутність систематизованих даних про правову базу та судову практику у цій сфері також ускладнює роботу правоохоронних органів.

На сьогоднішній день, дослідження проблем криміналістики в умовах воєнного стану в Україні активно проводяться науковцями та практиками.

Метою статті є комплексний аналіз сучасних проблем криміналістики в Україні в умовах воєнного стану, визначення основних викликів та розробка рекомендацій щодо вдосконалення методів розслідування злочинів. Зокрема, стаття спрямована на вивчення впливу глобальних загроз на криміналістичну діяльність, аналіз правової бази та міжнародної співпраці у сфері криміналістики, а також визначення шляхів покращення роботи правоохоронних органів для забезпечення правосуддя і захисту прав людини в умовах військовою агресії.

Методи дослідження: аналіз наукових джерел, аналіз нормативно-правової бази, порівняльно-правовий метод, системний підхід, емпіричний аналіз, метод моделювання.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика є невід'ємною складовою сучасної правоохоронної системи, що забезпечує розслідування, розкриття та попередження злочинів. Її методи та засоби постійно вдосконалюються, враховуючи нові технологічні можливості та змінювані соціальні реалії. Проте, військова агресія на території України створив низку специфічних викликів, що потребують оперативного реагування з боку криміналістів.

Сьогодні в умовах воєнного стану особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок, інноваційних продуктів, їх прагматична орієнтація на вирішення практичних завдань. Саме тому особливої актуальності набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок та інноваційних продуктів, їх прагматичного орієнтування на вирішення практичних завдань в умовах війни та глобальних загроз [7]. Ще в той час Ганс Грос, «творець криміналістики», як незмінну мету криміналістики називав «практичну» мету [4, с. 8]. Ганса Гросса вважають не лише одним з основоположників науки криміналістики, а й піонером кримінальної психології. 1898 р. він видав нову фундаментальну працю «Кримінальна психологія», яку відомий психолог Вільям Штерн назвав «історично значущою» [5].

Військова агресія призвела до суттєвого зростання кількості злочинів, особливо пов'язаних з мародерством, саботажем, воєнними злочинами, кіберзагрозами та організованою злочинністю. Крім того, глобалізація спричинила появу нових видів загроз, як-от кіберзлочинність та тероризм, що вимагають нових підходів до розслідування.

В статті ми маємо на меті дослідити основні проблеми, з якими стикнулася криміналістика в Україні в умовах воєнного стану, оцінити вплив глобальних загроз на ефективність криміналістичної діяльності та запропонувати рекомендації щодо вдосконалення методів розслідування.

Однією з найбільших проблем стало зростання злочинів, пов'язаних з військовими діями, зокрема мародерство, саботаж та воєнні злочини.

Військова агресія держави-агресора та введення воєнного стану суттєво позначилося на динаміці злочинності в Україні, відбулися зміни та трансформація злочинних проявів

в період війни. В результаті на перший блок злочинів швидко вийшла нова категорія, але їх взагалі не існувало або їх було небагато. Насамперед, це кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України (далі - КК України)); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України) та ін. Другий досить великий блок кримінальних правопорушень, які сьогодні вчиняються, є злочини проти основ національної безпеки України (державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) та інші [2]. І третій блок, військові кримінальні правопорушення і кримінальні правопорушення проти власності, які суттєво видозмінилися та за які була посилена кримінальна відповідальність, за їх вчинення в умовах воєнного стану.

Мародерство поширилося на територіях, де відбуваються бойові дії, через відсутність ефективного контролю та правопорядку. Збір доказів і фіксація таких злочинів ускладнені через загрозу життю слідчих, які змушені працювати в зонах бойових дій. До цього додається і проблема знищення доказів, що часто спостерігається при спробах приховати мародерські дії.

Ще одним викликом є саботажні дії, спрямовані на підрив обороноздатності держави та руйнування критичної інфраструктури. Складність роботи криміналістів полягає в оперативній фіксації фактів саботажу, аналізі зібраних доказів та встановленні осіб, причетних до таких злочинів. Особливо важливим є застосування технологій для відстеження ланцюгів організації саботажу, що часто має інтернаціональний характер.

Після початку війни в Україні актуальним питанням стало документування воєнних злочинів для майбутнього судового переслідування винних як на національному, так і на міжнародному рівнях. До основних воєнних злочинів належать обстріли цивільних об'єктів, викрадення людей, зґвалтування, катування, вбивства мирного населення. Криміналістам необхідно працювати в умовах активних бойових дій, щоб оперативно збирати докази таких злочинів, використовуючи новітні методики та технології, які забезпечують збереження доказової бази та її легітимність для майбутніх судових процесів.

У сучасних реаліях одним з найважливіших завдань криміналістики є розробка і застосування технологій, тактичних і методологічних засобів криміналістичної експертизи, методик і рекомендацій, що дозволяють здійснювати збір, дослідження і використання інформації про докази. Докази, як відомо, є основою будь-якого судового процесу. Від того, наскільки якісно та повно під час досудового розслідування зібрано доказову базу, залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення мети правосуддя [8].

Станом на 18 листопада 2024 року, Офіс Генерального прокурора на офіційному веб-сайті оприлюднив кількісний показник інформації щодо злочинів, вчинених у період повномасштабного вторгнення РФ, які мають значення для криміналістичної науки та практики. Відтак, зареєстровано 148430 злочинів агресії та воєнних злочинів, з них: 143906 - порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), 109 - планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), 84 - пропаганда війни (ст. 436 КК України), 4334 - інші, 19869 - злочини проти національної безпеки, з них: 3253 - посягання територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), 3775 - державна зрада (ст. 111 КК України), 8917 - колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), 1398 - пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), 284 - диверсія (ст. 113 КК України), 2242 - інші [3].

Ці дані вказують на безпрецедентну кількість злочинів, що потребують ретельного криміналістичного аналізу для документування фактів, ідентифікації винних та забезпечення правосуддя як на національному, так і міжнародному рівнях. Умови воєнного стану значно ускладнюють збирання доказів та їх перевірку, водночас вимагаючи інноваційних підходів до експертних досліджень. Для криміналістики України цей виклик передбачає адаптацію існуючих методів та розроблення нових підходів, зокрема в умовах активних бойових дій і порушень міжнародного гуманітарного права. Статистика також демонструє потребу в ефективній координації між національними та міжнародними інституціями для належної правової реакції на ці злочини.

Зокрема, робота з документуванням воєнних злочинів передбачає використання дронів (в тому числі, AI-дрони Mini-Taurus, які Німеччина планує поставити в Україні вже у грудні 2024 року. Вони практично є невразливими для систем радіоелектронної боротьби і GPS-перешкод), супутникових знімків, аудіо- та відеозаписів, а також проведення експертиз залишків боєприпасів [12]. Така діяльність відбувається у співпраці з міжнародними організаціями та з урахуванням міжнародного права, що дозволяє передавати зібрані матеріали до Міжнародного кримінального суду (далі - МКС). Прикладом цього є передача Україною доказів до МКС щодо злочинів, скоєних під час бойових дій на сході країни [6].

Військова агресія також супроводжується різким збільшенням кіберзлочинності. Атаки на урядові установи, фінансові установи, об'єкти критичної інфраструктури стали частиною гібридної війни. Криміналістам доводиться протистояти високотехнологічним кібератакам, що мають на меті викрадання конфіденційної інформації, знищення баз даних або дестабілізацію роботи важливих державних систем. Це вимагає використання спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення джерел атак, а також співпраці з міжнародними партнерами для відстеження злочинців за кордоном.

Під час воєнного стану в Україні були внесені зміни до національного законодавства, що посилили відповідальність за злочини, які загрожують національній безпеці. Це стосується таких правопорушень, як шпигунство, диверсія, колабораціонізм та інші злочини, які можуть підірвати обороноздатність країни.

Зміни також стосувалися полегшення процесуального регулювання щодо збирання та фіксації доказів у зонах бойових дій, що дозволяє криміналістам ефективніше працювати в надзвичайних умовах.

Проте виклики залишаються і в частині правового захисту прав людини під час проведення розслідувань. Складнощі виникають через необхідність балансувати між забезпеченням національної безпеки та дотриманням правових норм щодо прав затриманих та підозрюваних. Це потребує адаптації національних законів до міжнародних стандартів, що вимагає значних зусиль з боку українських законодавців.

З метою притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини Україна співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний кримінальний суд та Європол. На основі міжнародного права українські слідчі передають зібрані докази до від-

повідних міжнародних органів для подальшого судового розгляду. Наприклад, після вторгнення РФ в Україну було відкрито кілька кримінальних проваджень щодо військовослужбовців Російської Федерації, яких звинувачують у воєнних злочинах.

В. Ю. Шепітько, визначає, що сьогодні також простежується зміна вектора криміналістичних досліджень в Україні, наближення його до єдиного європейського простору [9]. Тому, перед Україною, яка визначила курс вступу до Європейського Союзу (далі - ЄС), є одним із пріоритетних напрямів діяльності, постає завдання привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів (зокрема, у сфері протидії злочинності, здійснення судочинства, формування та розвитку системи органів військової юстиції) [10].

Вирішення вищенаведеного питання потребує відповідного законодавчого врегулювання й розроблення концепції криміналістичного забезпечення діяльності органів військової юстиції, що визначає новий науковий напрям досліджень у криміналістиці [11]. Вважаємо, що становлення і розвиток європейської кримінології, а також питання інтеграції криміналістичних знань в єдиний європейський криміналістичний простір є досить нагальним на сьогодні.

Співпраця з ЄС передбачає обмін інформацією щодо кібератак, які можуть становити загрозу для безпеки не лише України, але і країн ЄС. Це стало можливим завдяки прийняттю відповідних угод між Україною та ЄС щодо протидії кіберзлочинності та кібертероризму.

У цифрову еру кіберзлочинність стає однією з найбільших загроз для національної безпеки. Наприклад, атаки типу DDoS, фішингові кампанії, зломи банківських баз даних та систем керування критичною інфраструктурою - все це перетворює кіберпростір на новий фронт бойових дій. Відповідно, криміналісти активно використовують новітні засоби для моніторингу та виявлення цифрових слідів, що дозволяє оперативно реагувати на загрози.

Тероризм та організована злочинність - ще одна велика проблема в сучасних умовах. На тлі воєнних дій в Україні виникає ризик розповсюдження нелегальної зброї, торгівлі людьми та фінансування тероризму. Організовані злочинні угруповання активно використовують нестабільність для збільшення своїх незаконних прибутків. Криміналісти співпрацюють з міжнародними правоохоронними органами, зокрема Інтерполом та Європолом, для протидії цим загрозам.

Висновки. Сучасні проблеми криміналістики в умовах воєнного стану в Україні демонструють складність і багатогранність викликів, з якими стикаються правоохоронні органи. Військова агресія, що триває, привела до зростання чисельності злочинів, пов'язаних із воєнними діями, таких як мародерство та саботаж, а також до ескалації кіберзлочинності та організованої злочинності. У цих умовах криміналісти повинні використовувати новітні технології та методи для ефективного збору і фіксації доказів, що особливо важливо для документування воєнних злочинів, які мають міжнародне правове значення.

Важливим є також використання сучасних технологій для збору доказів, таких як дрони, супутникові знімки, а також програмне забезпечення для аналізу цифрових слідів при розслідуванні кіберзлочинів. Поряд з технологічними інноваціями, необхідною умовою є зміцнення міжнародної співпраці для забезпечення ефективного правосуддя.

Важливою є також адаптація національного законодавства до нових реалій, зокрема через запровадження змін, що посилюють відповідальність за злочини, які загрожують національній безпеці. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний кримінальний суд та Європол, є ключовою для забезпечення правосуддя та притягнення злочинців до відповідальності.

Необхідність в системній реформі криміналістичної діяльності стає все більш очевидною. Вдосконалення підготовки кадрів, впровадження нових технологій і методів розслідування, а також активна міжнародна співпраця можуть стати основою для успішної протидії новим загрозам, які постають перед Україною в умовах військової агресії. Тільки через комплексний підхід, який об'єднує правоохоронні органи, міжнародні організації та громадянське суспільство, можна забезпечити ефективну боротьбу зі злочинністю та відновлення правопорядку в країні, яка переживає складний період своєї історії.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Президент України Офіційне інтернет-представництво: веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 25.10.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
3. Офіс Генерального прокурора - веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 18.11.2024).
4. Gross H. *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze*. Leipzig : F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. 432 p.
5. Про нас. Чернівецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України - веб-сайт. URL: <https://www.ndekc.cv.ua/tvorets-kryminalistyky/> (дата звернення: 12.11.2024).
6. Україна передала до МКС докази злочинів проти релігійних груп в окупованому Криму. УКРІНФОРМ - веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovanu-krimu.html> (дата звернення: 01.11.2024).
7. Шевчук В. М. Криміналістична інноватика: поняття, функції, завдання та перспективи досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 20-40. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.01> (дата звернення: 22.11.2024).
8. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_5 (дата звернення: 24.10.2024).
9. Шепітько В. Теоретико-методологічна модель криміналістики і її нові напрямки. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.02> (дата звернення: 05.11.2024).
10. Богущкий П. П. Військова юстиція як правова система: міжнародні стандарти та національні особливості. Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. *Досвід української прокуратури: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 28.10.2021)*. Київ; Одеса, 2021. С. 19-26. URL: <https://nlu.edu.ua/science/sogodennya-vijskovoyi-yustyciyi-ukrayiny-obgovoryly-na-mizhnarodnij-konferenciyi/> (дата звернення: 06.11.2024).
11. Шевчук В. М. Перезавантаження криміналістики в умовах війни: проблеми, завдання, перспективи. URL: <https://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SAIT/PDO-2022.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
12. Україна отримає від Німеччини нові AI-дрони Mini-Taurus, - ЗМІ. Рубрика все по пилічках - веб-сайт. URL: <https://rubryka.com/2024/11/18/ukrayina-otrymaye-vid-nimechchyny-novi-ai-drony-mini-taurus-zmi/> (дата звернення: 18.11.2024).

MODERN PROBLEMATIC ASPECTS OF FORENSICS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW IN UKRAINE AND GLOBAL THREATS

Alona V. Bila, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University.

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-10

Key words: *forensics, Martial law, war crimes, cybercrime, organized crime, military crimes, law enforcement agencies, International law, regulatory framework, global threats.*

The article provides a comprehensive analysis of the current issues of criminalistics under martial law in Ukraine, arising from the armed conflict, which has altered both the structure of crime and the methods used to investigate it. The main challenges faced by law enforcement agencies and criminalists in Ukraine during the war are identified, including the increase in crimes related to military actions, looting, sabotage, war crimes, as well as the escalation of cybercrime and organized crime. The paper highlights the need to improve investigative methods, especially in the context of documenting war crimes for future judicial pro-

cesses, as well as new approaches to evidence collection and documentation in combat zones, where law enforcement work is greatly complicated by the danger to life and the lack of proper territorial control. Particular attention is given to the issues of preserving evidence in combat conditions and the use of modern technologies for gathering and documenting crime facts, such as drones, satellite imagery, audio and video recordings, as well as specialized software for analyzing digital traces in cybercrime cases. The article underscores the role of international cooperation in criminalistics, particularly regarding the transfer of war crime evidence to international justice bodies such as the International Criminal Court, as well as cooperation with Europol and Interpol to combat organized crime and cybercrime, which have become serious threats in the context of hybrid warfare.

The article also discusses the legislative changes made in Ukraine following the declaration of martial law, which have increased the penalties for crimes threatening national security, such as espionage, sabotage, collaborationism, and other crimes undermining the country's defense capabilities. However, challenges remain regarding the legal protection of human rights, as a balance must be found between ensuring national security and adhering to international standards regarding the rights of detainees and suspects. One important aspect is the application of advanced technologies to investigate cybercrimes, including attacks on government institutions, financial organizations, and critical infrastructure, which have become part of hybrid warfare. In Ukraine, new methods for monitoring and detecting digital traces are actively used, allowing for prompt responses to cyber threats. Criminalistics is also dealing with new forms of organized crime, especially in wartime, with an increase in illegal arms trafficking, human trafficking, and terrorism financing. In the conclusions, it is emphasized that in order to effectively combat modern threats, a systemic reform of criminalistics activities in Ukraine is necessary. This reform should include improving personnel training, implementing new investigation technologies and methods, and strengthening international cooperation. This will ensure an adequate level of effectiveness in crime investigations and the administration of justice during martial law. Only through a comprehensive approach, bringing together the efforts of law enforcement agencies, international organizations, and civil society, can modern threats be overcome and law and order restored in Ukraine during wartime.

References

1. President of Ukraine (2022), Decree "On the introduction of martial law in Ukraine". Official Internet Representation of the President of Ukraine, available at <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed 25 October 2024).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Criminal Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Accessed 10 November 2024).
3. *Ofis Heneralnoho prokurora* [Office of the Prosecutor General of Ukraine] (2024). Official website. Available at: <https://www.gp.gov.ua/> (Accessed 18 November 2024).
4. Gross, H. (1902). *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze* (Vol. I). Leipzig: F. C. W. Vogel.
5. *Chernivetskyi naukovo-doslidnyy ekspertno-kryminalistychnyy tsentr MVS Ukrayiny* [Chernivtsi Scientific-Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (2024). *Pro nas*. [About us]. Available at: <https://www.ndekc.cv.ua/tvorets-kryminalistyky/> (Accessed 12 November 2024).
6. *Ukrinform* [Ukrinform] (2024). *Ukraina peredala do MKS dokazy zlochyniv proty relihiinykh hrup v okupovanomu Krymu* [Ukraine submits evidence of crimes against religious groups in occupied Crimea to ICC]. Available at <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3835847-ukraina-peredala-do-mks-dokazi-zlociniv-proti-religijnih-grup-v-okupovanomu-krimu.html> (Accessed 1 November 2024).
7. Shevchuk, V.M. (2020). *Kryminalistychna innovatyka: ponyattya, funktsiyi, zavdannya ta perspektivy doslidzhen*. [Criminalistics innovation: Concepts, functions, tasks, and research perspectives]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics], issue 22, pp. 20-40. Available at: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.01> (Accessed 22 November 2024).
8. Shepityko, V.Y. (2017). *Tsilove pryznachennia kryminalistychnykh znan i prahnennia do yevropeiskykh standartiv u protydii zlochynnosti* [The purpose of criminalistic knowledge and the pursuit of European standards in combating crime]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics], issue 17, pp. 5-12. Available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_5 (Accessed 22 October 2024).
9. Shepityko, V. (2021). *Teoretyko-metodolohichna model kryminalistyky i yii novi napriamky* [Theoretical and methodological model of criminalistics and its new directions]. Available at <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.02> (Accessed 5 November 2024).
10. Bohutskiy, P.P. (2021). *Viyskova yustytisia yak pravova systema: mizhnarodni standarty ta natsionalni osoblyvosti. Diialnist viyskovoï yustytisii v umovakh zbroynoho konfliktu* [Military justice as a legal system: International standards and national features. In Activities of Military Justice in the Context of Armed Conflict]. *Dosvid ukraïnskoï prokuratury: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Expe-

rience of the Ukrainian Prosecutor's Office: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]. Kharkiv, pp. 19-26. Available at <https://nlu.edu.ua/science/sogodennya-vijskovoyi-yustyciyi-ukrayiny-obgovoryly-na-mizhnarodnij-konferenciyi/> (Accessed 6 November 2024).

11. Shevchuk, V.M. (2022). *Perezavantazhennya kryminalistyky v umovakh viyny: problemy, zavdannya, perspektyvy* [The reboot of criminalistics in wartime: Problems, tasks, perspectives]. Available at: <https://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SAIT/PDO-2022.pdf> (Accessed 10 October 2024).

12. *Ukrayina otrymae vid Nimechchyny novi AI-drony Mini-Taurus* (2024). [Ukraine to receive new AI drones Mini-Taurus from Germany]. Website. Available at: <https://rubryka.com/2024/11/18/ukrayina-otrymae-vid-nimechchyny-novi-ai-drony-mini-taurus-zmi/> (Accessed 18 November 2024).

Одержано 22.11.2024.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.7

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-11

ЮЛІЯ ПАЛЄЄВА,

старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля

ORCID: [0000-0001-8284-1425](https://orcid.org/0000-0001-8284-1425)

ЦИФРОВІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

Статтю присвячено сучасним тенденціям в зовнішній політиці, а саме формулюванню так званих цифрових стратегій у зовнішньополітичній діяльності країн. Дипломати та міністерства закордонних справ стикаються з величезними змінами, спричиненими цифровізацією. Здатність адекватно та ефективно реагувати на ці зміни визначає майбутнє процвітання країн. Зовнішня політика вже є цифровою у багатьох відношеннях. Автор статті підкреслює, що становлення інформаційного суспільства та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призводять до суттєвих змін у зовнішній політиці сучасних держав. Розкриваються сучасні підходи до цифрових стратегій зовнішньої політики країн світу, які можна звести до чотирьох категорій.

В статті мова йде про те, що багато країн у всьому світі шукають шляхи вирішення проблеми з цифровізацією зовнішньої політики. Серед найбільш розроблених стратегій цифровізації зовнішньої політики міжнародні експерти називають політичні підходи, вироблені Австралією, Данією, Францією, Нідерландами, Норвегією та Швейцарією. На думку міжнародних експертів, однією з найбільш змістовних є швейцарська *Стратегія цифрової зовнішньої політики*, яка охоплює понад 30 питань, розподілених на 4 блоки. Наприклад, не може не привернути увагу зауваження розробників документу *Стратегія кібербезпеки Нідерландів на 2022-2028 рр.*, де вказано, що люди та підприємства повинні мати повну вигоду від участі в цифровому суспільстві. Зазначається, що Данія бажає позиціонувати себе як технологічно-дипломатичну та цифрову країну-першопроходець. Акцентується увага, що у 2017 року Данія стала першою країною у світі, яка підняла технології та цифровізацію до наскрізного пріоритету зовнішньої політики та політики безпеки.

Досліджена *Стратегія зовнішньополітичної діяльності України*.

Ключові слова: зовнішня політика, інформаційне суспільство, кібербезпека, міжнародна стратегія, цифровізація зовнішньої політики.

Постановка проблеми. Так звана цифрова революція, що почалася в другій половині минулого століття, була пов'язана з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, автоматизацією та роботизацією виробничих процесів. Зараз розгортаються процеси «Четвертої промислової революції» (Industry 4.0) – це повністю автоматизовані виробництва, на яких керівництво всіма процесами здійснюється в режимі реального часу. Кіберфізичні системи створюють віртуальні копії об'єктів фізичного світу, контролюють фізичні процеси і приймають децентралізовані рішення. Вони здатні об'єднуватися в одну мережу, взаємодіяти в режимі реального часу, самоналагоджуватися і самонавчатися. Важливу роль відіграють інтернет-технології, що забезпечують комунікації між персоналом та машинами. Розвивається Інтернет речей та Інтернет послуг, впроваджується система розумних заводів. Становлення інформаційного суспільства та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призводять до суттєвих змін у зовнішній політиці сучасних держав.

Стан дослідження. Системні дослідження вказаних процесів тільки починаються і проводяться на рівні експертних оцінок міжнародних організацій і дослідних установ. Для прикладу наведемо аналітичні матеріали *DiploFoundation* - некомерційного фонду, створе-

ного урядами Мальти та Швейцарії. *Diplo* працює над підвищенням ролі малих і країн, що розвиваються, а також над поліпшенням глобального управління та розробкою міжнародної політики. *DiploFoundation* надає експертну, технічну, організаційну та адміністративну підтримку впливовому інтернет ресурсу - *Женевській інтернет-платформі (GIP)*, яка підтримує діяльність суб'єктів управління Інтернетом (IG) та цифрової політики, а також надає нейтральний та інклюзивний простір для дебатів із цифрової політики.

Виклад основного матеріалу. Аналітики визначають наявність трьох взаємопов'язаних тенденцій сучасної зовнішньої політики, які породжують потребу спеціальних цифрових стратегій, що формулюють завдання держав в сфері міжнародних відносин.

По-перше, деякі з наймасштабніших сучасних суспільних змін частково або повністю спричинені технологічними явищами в різних видах і формах:

- вплив штучного інтелекту та автоматизації на майбутнє робочих місць;
- проблеми щодо захисту персональної інформації;
- соціальні медіа про демократичний діалог і вибори;
- Інтернет речей,
- питання кібербезпеки;
- цифрові бізнес-моделі систем оподаткування;
- криптовалюта і існування глобальної фінансової архітектури.

Ці тенденції, визначені як «Четверта промислова революція», є міжнародними, долаючи кордони з безпрецедентною швидкістю, трансформуючи майже всі сектори суспільства та впливаючи не лише на внутрішні ринки, а й на глобальний баланс сил, усталені цінності та інститути.

По-друге, багатонаціональні технологічні компанії, які реалізують ці технологічні інновації, стали надзвичайно впливовими. Їхня економічна та політична могутність відповідає (або навіть перевершує) впливовість традиційних міжнародних партнерів - національних держав. У той же час, політикам на всіх рівнях стає все важче встигати за темпами та впливом нових технологій.

По-третє, трансформаційний характер нових технологій у поєднанні з появою потужних недержавних акторів формує зовнішню політику та геополітику по-новому. Наприклад, штучний інтелект швидко стає полем битви в мінливому глобальному балансі сил, кібербезпека піднялася на перше місце в порядку денному національної безпеки, а мережі 5G стали спірним питанням на міжнародному рівні. Як зазначає *Центр довгострокової кібербезпеки при Каліфорнійському університеті в Берклі (Center for Long-Term Cybersecurity at the University of California, Berkeley)*: «Цифрова геополітика більше не є шаром, накладеним на традиційну геополітику; digital створює нові зв'язки між новими акторами, а не лише державами».

Таким чином, дипломати та міністерства закордонних справ стикаються з величезними змінами, спричиненими цифровізацією. Здатність адекватно та ефективно реагувати на ці зміни визначає майбутнє процвітання країн. Зовнішня політика вже є цифровою у багатьох відношеннях, включаючи її інструменти та теми двостороннього та багатостороннього порядку денного [1].

Сучасні підходи до цифрових стратегій зовнішньої політики країн світу можна звести до чотирьох категорій:

1. комплексні цифрові зовнішньополітичні стратегії;
2. стратегії зовнішньої політики, які посиляються на цифровізацію;
3. цифрові стратегії, які включають зовнішньополітичні аспекти;
4. цифрові стратегічні пріоритети, озвучені на веб-сайтах міністерств закордонних справ [2].

Багато країн у всьому світі шукають шляхи вирішення проблеми з цифровізацією зовнішньої політики. Серед найбільш розроблених стратегій цифровізації зовнішньої політики міжнародні експерти називають політичні підходи, вироблені Австралією, Данією, Францією, Нідерландами, Норвегією та Швейцарією.

Наприклад, Австралія з 2017 р. впроваджує стратегію цифровізації зовнішньої політики з вихідним положенням про забезпечення кібербезпеки. Комплексний підхід передбачає також охоплення цифровізацією таких сфер як цифрову торгівлю, боротьбу з кіберз-

лочинністю, забезпечення міжнародної безпеки, управління Інтернетом, дотримання прав права людини та демократія онлайн, технологія для розвитку, комплексний та скоординований порядок денний кібернетичних справ [3].

Подібна зосередженість на проблемах кібербезпеки характерна для *Стратегії кібербезпеки Нідерландів на 2022-2028 рр.* [4]. Аргументуючи свій підхід, розробники документу зазначають, що люди та підприємства повинні мати повну вигоду від участі в цифровому суспільстві. Безпека є важливою частиною цього. «Наша економіка, демократія та суспільство залежать від безпеки та надійності цифрових продуктів і з'єднань. Ця залежність у майбутньому лише посилюватиметься, тому інвестиції в кібербезпеку – це інвестиції в наше майбутнє». Щоб досягти цього бачення, сформульована низка цілей на основі чотирьох стовпів:

I: кіберстійкість уряду, бізнесу та організацій громадянського суспільства;

II: безпечні та інноваційні цифрові продукти та послуги;

III: протидія кіберзагрозам з боку держав і злочинців;

IV: кібербезпека ринку праці, освіти та кіберстійкість населення.

Варто зазначити, що термін «цифрова безпека» з'являється в документі як ширша категорія, що охоплює не лише питання кібербезпеки, а права людини та відповідальне використання даних (конфідентційність, захист персональних даних).

Міжнародна стратегія Франції щодо цифрових технологій, представлена міністром Європи та закордонних справ 15 грудня 2017 р. [5] становить базову основу міжнародної політики країни та дипломатичну дорожню карту Франції на наступні роки. Документ структурований навколо трьох основних напрямків: управління, економіка, безпека. Серед визначених завдань:

- просування відкритого, різноманітного та надійного цифрового світу;
- просування європейського Інтернету на основі балансу між громадськими свободами, зростанням і безпекою в цифровому світі;
- посилення впливу, привабливості та безпеки Франції та французьких цифрових гравців [6].

Міжнародна стратегія Франції визначає принципи цифрового світу, який вона хоче бачити процвітаючим на міжнародному рівні, заснованому на демократичних цінностях, гарантуючи дотримання основних прав, підтримуючи принцип лояльності та захищаючи чесну конкуренцію та оподаткування. Ця стратегія була предметом громадського обговорення з метою визначення думок громадян Франції. Підкреслено, що цифрові технології вимагають оновленої дипломатії, здатної об'єднати органи державної влади та приватних акторів, дослідницький світ та членів громадянського суспільства [7].

На думку міжнародних експертів, однією з найбільш змістовних є швейцарська *Стратегія цифрової зовнішньої політики*, схвалена Федеральною Радою 4 листопада 2020 р. [8]. Вона охоплює понад 30 питань, розподілених на 4 блоки: цифрове управління, процвітання та сталий розвиток, кібербезпека та цифровий саморозвиток. Окрім технічних явищ багато уваги приділено гуманітарним проблемам – права людини, захист конфідентційності, свобода вибору, демократія, гуманітарна допомога, справедливість. Індивідуальне самовизначення зосереджено навколо контролю та використання персональних даних, включаючи право вирішувати, хто може отримати доступ до таких даних. Визначаються можливості Швейцарії як центру цифрового управління (opportunities for Switzerland as a digital governance hub).

Досвід Данії щодо впровадження цифрових технологій у сфері дипломатії проаналізований у роботі українських авторів О.М. Казакової та Т.А. Шумської [9]. Зазначимо, що *Стратегія технологічної дипломатії Данії на 2021-2023 роки* зосереджена на трьох стратегічних пріоритетах: відповідальність, демократія та безпека [10].

На відміну від інших стратегій, данська використовує термін «Tech diplomacy» замість «Digital diplomacy». Пояснюючи цей факт, Офіс технічного посла Данії (Office of Denmark's Tech Ambassador) пише: «У середині 2017 року Данія стала першою країною у світі, яка підняла технології та цифровізацію до наскрізного пріоритету зовнішньої політики та політики безпеки. Ініціатива отримала назву технологічна дипломатія або просто TechDiplomacy» [11]. Ініціатива TechDiplomacy була започаткована урядом Данії в 2017 році. Мета ініціативи була

вперше розроблена в урядовій стратегії зовнішньої політики та політики безпеки на 2017-2018 роки. Проблематика цифровізації охоплює зовнішню політику та політику безпеки, включаючи кібернетичну політику, політику розвитку, сприяння експорту та інвестиціям, низку галузевих політик, а також двосторонні відносини Данії з іншими країнами, ЄС і багатосторонні форуми. Звертає на себе увагу той факт, що *Офіс технічного посла Данії* має глобальний мандат і фізичну присутність у двох часових поясах: у Кремнієвій долині (США) та Копенгагені – долаючи кордони та регіони та переосмислюючи дипломатію.

Про пріоритети стратегії, сфери впливу, результати та ключові показники ефективності докладна інформація міститься на сайті Міністерства закордонних справ Данії [12].

Новий варіант *Стратегії для Технологічної дипломатії* Данії був оприлюднений у травні 2024 р. [13]. Він зазнав суттєвої модернізації перш за все у визначенні стратегічних пріоритетів. До них віднесені:

1. Геополітична взаємодія з технологічною індустрією (посилення геополітичного діалогу з індустрією технологій, просування Європи як технологічного лідера, представлення сильних сторін Данії в галузі технологій на міжнародному рівні).

2. Відповідальне управління для нових і критичних технологій (робота над відповідальним глобальним управлінням для штучного інтелекту, посилення стратегічної співпраці в галузі квантових технологій у всьому світі, поглиблення знання данської мови та сприяння ранньому представленню її інтересів в рамках останніх технологічних тенденцій).

3. Безпека. Політичне співробітництво з питань технологій (підтримка співпраці в НАТО та ЄС із технологічною індустрією щодо критичних технологій, сприяння співпраці з індустрією кібербезпеки, посилення кібердипломатичних зусиль).

4. Глобальні норми та партнерство (робота для зміцнення ЄС на тлі глобальної технічної політики, просування та захист цифрових прав і спільних глобальних стандартів, посилення технологічної дипломатичної співпраці в усьому світі).

Особливістю нового варіанту данської цифрової стратегії є націленість на співпрацю з ЄС і вирішення національних завдань зовнішньої політики в європейському інтеграційному контексті. Зростання геополітичного впливу та ролі індустрії технологій вимагає стратегічного діалогу про зовнішні справи та питання політики безпеки. Данія хоче позиціонувати себе як технологічно-дипломатичну та цифрову країну-першопроходець і багато країн дивляться на Данію саме з такої точки зору. Оскільки держави світу шукають шляхи вирішення проблеми з цифровізацією зовнішньої політики, данська *Стратегія* може служити дуже корисним орієнтиром завдяки використанню новітньої термінології та понятійної чіткості у визначенні взаємодії цифрових технологій і дипломатії. Це може бути прикладом для України на шляху євроінтеграції у процесі визначення власної національної стратегії цифровізації зовнішньої політики.

Слід зазначити, що у *Стратегії зовнішньополітичної діяльності України*, затвердженою Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021, містяться окремі елементи цифрової стратегії [14]. Наприклад:

– Комунікація з громадськістю іноземних держав, проактивне поширення об'єктивної, повної і збалансованої інформації про події в Україні, її офіційну внутрішню і зовнішню політику, позицію держави у глобальних і регіональних процесах є основними завданнями публічної дипломатії.

– Комплексна цифровізація та автоматизація, новітні засоби у сфері комунікацій упродовжуються з метою забезпечення громадян і юридичних осіб України якісними консульськими послугами.

– Модернізація всіх інформаційних продуктів консульської служби, автоматизація процесів її роботи з метою удосконалення системи надання консульських послуг громадянам і юридичним особам України за кордоном.

– Розгортання інфраструктури для захищеного віддаленого доступу працівників закордонних дипломатичних установ України до внутрішніх інформаційних ресурсів і систем Міністерства закордонних справ України з метою створення віртуального централізованого електронного офісу, який підвищить ефективність взаємодії працівників МЗС України та закордонних дипломатичних установ України.

Але, на наш погляд, потрібно більш широке визначення завдань цифровізації зовнішньополітичної діяльності в контексті євроінтеграції і кращих світових зразків, розглянутих в даній публікації.

Висновки. Проаналізовані національні стратегії цифровізації зовнішньої політики мають спільні риси, які визначають головні світові тренди у цій сфері. До них можна віднести:

- Характеристика сучасного цифрового розвитку, з акцентом на доступ до мережі інтернет її функції в сучасному світі.
- Висвітлення прав людини в умовах цифровізації з акцентом на захисті приватного життя та свободи вираження.
- Економічні аспекти зосереджені навколо застосуванні цифрових технологій в економічному житті: електронна комерція, вільний потік даних та конкурентна політика.
- Питання безпеки, головним чином, зосереджені навколо захисту критичної інфраструктури та боротьби проти кіберзлочинності, запобігання кібер-конфліктів і розширення регіонального та міжнародного співробітництва, пов'язаних з міжнародним миром і кібербезпекою.

За підрахунками *DiploFoundation*, Таксономія цифрової політики включає більше ніж 50 питань, пов'язаних з сучасною зовнішньою політикою держав. Вони організовані в сім кошків: технології, безпека, права людини, економіка, розвиток, право та соціокультурні аспекти.

Отже, не викликає сумніву, що зміни викликані «Четвертою промисловою революцією», долають кордони з безпрецедентною швидкістю, трансформуючи майже всі сектори суспільства та впливаючи на глобальний баланс сил. *Центр довгострокової кібербезпеки при Каліфорнійському університеті в Берклі* зазначає, що digital створює нові зв'язки між новими акторами, а не лише державами. Таким чином, дипломати та міністерства закордонних справ стикаються з величезними змінами, спричиненими цифровізацією. Сьогодні на перший план виходить здатність адекватно та ефективно реагувати на ці зміни, що в подальшому буде визначати майбутнє процвітання країн. Можна з упевненістю зробити висновок, що зовнішня політика вже є цифровою у багатьох відношеннях. Найбільш розробленими стратегіями цифровізації зовнішньої політики зазначаються політичні підходи Австралії, Данії, Франції, Нідерландів, Норвегії та Швейцарії. За цих умов Україні потрібна власна стратегія цифрової зовнішньої політики, заснована на кращих світових зразках.

Список використаних джерел

1. Kurbalija J., Höne K. The Era of Digital Foreign policy: Comprehensive Approaches to Digitalisation. URL: <https://www.diplomacy.edu/resource/the-era-of-digital-foreign-policy-comprehensive-approaches-to-digitalisation>
2. Jovan Kurbalija, Katharina Höne. 2021: The emergence of digital foreign policy. Publication date: March 2021. URL: https://www.2021_The_emergence_of_digital_foreign_policy.pdf
3. Australia's International Cyber Engagement Strategy. *Commonwealth of Australia, Department of Foreign Affairs and Trade, 2017*. URL: https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/DFAT%20AICES_AccPDF.pdf
4. Netherlands Cybersecurity Strategy 2022-2028. URL: <https://english.nctv.nl/topics/netherlands-cybersecurity-strategy-2022-2028>
5. Présentation de la stratégie internationale de la France pour le numérique à thecamp – Discours de M. Jean-Yves Le Drian, ministre de l'Europe et des affaires étrangères Aix-en-Provence, 15 décembre 2017. URL: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/discours_jean-yves_le_drian_strategie_numerique_15122017_cle442961-1.pdf
6. Stratégie internationale de la France pour le numérique. URL: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_numerique_a4_02_interactif_cle445a6a.pdf
7. France Diplomatie. Diplomatie numérique. La stratégie internationale de la France pour le numérique. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/diplomatie-numerique/la-strategie-internationale-de-la-france-pour-le-numerique/>
8. Digital Foreign Policy Strategy 2021–24. URL: https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/publikationen.html/content/publikationen/en/eda/schweizer-aussenpolitik/Digitalaussenpolitik_2021-2024

9. Казакова О.М., Шумська Т.А. Цифрові технології та їх впровадження у сфері дипломатії: досвід Данії. DOI 10.36074/logos-10.09.2021.18

10. Strategy for Denmark's Tech Diplomacy 2021-2023. February 2021. URL: <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2021/02/21/Strategy-for-Denmarks-Tech-Diplomacy-2021-202336538.pdf>

11. Office of Denmark's Tech Ambassador. The TechPlomacy Approach. URL: <https://techamb.um.dk/the-techplomacy-approach>

12. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. Office of Denmark's Tech Ambassador. Tech Diplomatic Results (2021-2023). URL: <https://techamb.um.dk/impact/tech-diplomatic-results>

13. THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF DENMARK'S STRATEGY FOR TECH DIPLOMACY. A Responsible Technological Future for Denmark and the World. URL: <https://techamb.um.dk/strateg>

14. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року №448/2021. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/PD/strategy-for-pol.pdf>

DIGITAL STRATEGIES IN CONTEMPORARY FOREIGN POLICY

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: iupalieieva@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-11

Keywords: foreign policy, information society, cybersecurity, international strategy, digitalization of foreign policy.

The article is devoted to modern trends in foreign policy. Namely, the formulation of so-called digital strategies in the foreign policy activities of countries. Diplomats and foreign ministries are faced with enormous changes caused by digitalization. The ability to adequately and effectively respond to these changes determines the future prosperity of countries. Foreign policy is already digital in many respects. The author of the article emphasizes that the formation of the information society and the development of information and communication technologies lead to significant changes in the foreign policy of modern states. Modern approaches to digital strategies of foreign policy of countries of the world are revealed, which can be reduced to four categories.

The article discusses the fact that many countries around the world are looking for ways to solve the problem of digitalization of foreign policy. Among the most developed strategies for digitalization of foreign policy, international experts name the policy approaches developed by Australia, Denmark, France, the Netherlands, Norway and Switzerland. According to international experts, one of the most meaningful is the *Swiss Digital Foreign Policy Strategy*, which covers more than 30 issues divided into 4 blocks. For example, the remarks of the developers of the document *Cybersecurity Strategy of the Netherlands for 2022-2028* cannot fail to attract attention, which states that people and businesses should have the full benefit of participating in the digital society. It is noted that Denmark wants to position itself as a technological, diplomatic and digital pioneer country. It is emphasized that in 2017, Denmark became the first country in the world to raise technology and digitalization to a cross-cutting priority of foreign and security policy.

Researched the *Strategy of Foreign Policy Activities of Ukraine*.

References

1. Kurbalija J., Höne K. The Era of Digital Foreign policy: Comprehensive Approaches to Digitalisation. Available at: <https://www.diplomacy.edu/resource/the-era-of-digital-foreign-policy-comprehensive-approaches-to-digitalisation>

2. Jovan Kurbalija, Katharina Höne. 2021: The emergence of digital foreign policy. Publication date: March 2021. Available at: <https://www.2021.Theemergenceofdigitalforeignpolicy.pdf>

3. Australia's International Cyber Engagement Strategy. *Commonwealth of Australia, Department of Foreign Affairs and Trade, 2017*. Available at: https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/DFAT%20AICES_AccPDF.pdf

4. Netherlands Cybersecurity Strategy 2022-2028. Available at: <https://english.nctv.nl/topics/netherlands-cybersecurity-strategy-2022-2028>

5. Présentation de la stratégie internationale de la France pour le numérique à thecamp – Discours de M. Jean-Yves Le Drian, ministre de l'Europe et des affaires étrangères Aix-en-Provence, 15 décembre 2017. Available at: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/discours_jean-yves_le_drian_strategie_numerique_15122017_cle442961-1.pdf

6. Stratégie internationale de la France pour le numérique. Available at: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_numerique_a4_02_interactif_cle445a6a.pdf

7. France Diplomatie. Diplomatie numérique. La stratégie internationale de la France pour le numérique. Available at: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/diplomatie-numerique/la-strategie-internationale-de-la-france-pour-le-numerique/>

8. Digital Foreign Policy Strategy 2021–2024. Available at: https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/publikationen.html/content/publikationen/en/eda/schweizer-aussenpolitik/Digitalaussenpolitik_2021-2024

9. Kazakova, O.M., Shumska, T.A. *Tsyfrovi tekhnolohii ta yikh vprovadzhennia u sferi dyplomatii: dosvid Danii* [Digital technologies and their implementation in diplomacy: the experience of Denmark]. DOI 10.36074/logos-10.09.2021.18

10. Strategy for Denmark's Tech Diplomacy 2021-2023. February 2021. Available at: <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2021/02/21/Strategy-for-Denmarks-Tech-Diplomacy-2021-202336538.pdf>

11. Office of Denmark's Tech Ambassador. The TechPlomacy Approach. Available at: <https://techamb.um.dk/the-techplomacy-approach>

12. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. Office of Denmark's Tech Ambassador. Tech Diplomatic Results (2021-2023). Available at: <https://techamb.um.dk/impact/tech-diplomatic-results>

13. THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF DENMARK'S STRATEGY FOR TECH DIPLOMACY. A Responsible Technological Future for Denmark and the World. Available at: <https://techamb.um.dk/strateg>

14. *Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy* (2021) [Strategy of Foreign Policy Activities of Ukraine, approved by Decree of the President of Ukraine]. Available at: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/PD/strategy-for-pol.pdf>

Одержано 19.12.2024.

НАШІ АВТОРИ

БАЙМУРАТОВ Михайло Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук.

БАТАНОВ Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

БИЛА Альона Валеріївна, старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля.

БОЧАРОВА Наталія Василівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля.

ЄФРЕМОВА Наталя Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

КОФМАН Борис Якович, доктор юридичних наук, старший дослідник, Заслужений юрист України, професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

КУРАН Оксана Володимирівна, студентка I курсу магістратури Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ЛЬВОВА Єлизавета Олегівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін, інститут права та безпеки, Одеський державний університет внутрішніх справ.

МОСКАЛИК Олександр Миколайович, аспірант Сумського державного університету.

НИКОЛЕНКО Людмила Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України».

ПАЛЄЄВА Юлія Сергіївна, старший викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля.

ПАСАЙЛЮК Ірина Василівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.

ПИСЬМЕННА Олена Пилипівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецького національного університету імені Василя Стуса.

РОМАНОВСЬКА Людмила Антонівна, кандидат юридичних наук, директор, головний науковий співробітник у сфері правознавства ТОВ «Незалежні фахові експертизи».

OUR AUTHORS

Mykhailo O. Baimuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

Oleksandr V. Batanov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).

Alona V. Bila, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

Natalia V. Yefremova, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of history of state and law of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine).

Boris Ya. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Political Sciences and Law South Ukrainian National Pedagogical School University named after K.D. Ushinsky, Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine).

Oksana V. Kuran, First-Year Master's Student, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Ielyzaveta O. Lvova, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of state-legal disciplines, Institute of Law and Security, Odessa State University of Internal Affairs (Ukraine).

Oleksandr M. Moskalyk, Postgraduate student of Sumy State University (Ukraine).

Liudmyla M. Nikolenko, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Lead researcher department of economic and legal research problems of economic security, State organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Ukraine).

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University.

Iryna V. Pasailiuk, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement of Lviv State University of Internal Affairs (Ukraine).

Olena P. Pysmenna, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory, History of State and Law, and Philosophy of Law, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Liudmyla A. Romanovska, PhD in Legal Sciences, Director, Chief Researcher in the Field of Law, LLC "Independent Professional Expertise" (Ukraine).